

Dostoyevski

Andre Gide

biyografi

dostoyevski

ISBN: 975-6491-48-5
1. Baskı: Nisan 2005 L&M

L&M Kitaplığı yayın no: 52
dünya edebiyatı: 03

©L&M YAYINLARI

YAYINA HAZIRLIK

Editör: Ahmet Sait Akçay

Kapak tasarım: grataNONgrata
İç mizanpaj: MimEmin
Kapak baskı: Elma Matbaacılık
İç baskı/cilt: Sistem Matbaacılık

YAZIŞMA VE İRTİBAT

LEYLA İLE MECNUN
YAYINCILIK SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
alayköşkü caddesi no: 11
34410 cağaloğlu-İstanbul
tel: 0.212. 513 84 15
faks: 0.212. 512 40 00

www.l-m.com.tr l-m@l-m.com.tr

Gide, Editions Gallimord, 1928. France
"Dostoyevsky" orjinal adıyla Editions Gallimord tarafından yayınlanan bu kitabın Türkiye'deki tüm hakları Editions Gallimord'la yapılan sözleşme gereği L&M Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntıların dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez. çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

andre gide

fransızca aslından çeviren
sema gül

Andre Gide, *1869 yılında Paris'te doğdu. Çağdaş Fransız romancılardandır. Hayatını yazarak, seyahat ederek, sanatla uğraşarak geçirdi. 1951'de öldü. Romanlarıyla kişiliği örtüşen bir yazar. 1947'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Gide'in Türkçeye kazandırılmış eserlerinden bazıları şunlardır:* Batak, Kalpazanlar, Pastoral Senfoni, Dünya Nimetleri, Kadınlar Okulu, Dostoyevski.

Dostoyevski... Bana ruhbilim konusunda bir şeyler öğreten tek kişidir... Onu keşfetmek, benim için Stendhal'i keşfetmekten çok daha önemliydi.

Nietzsche

KENDİ YAZIŞMALARINDAN YOLA ÇIKARAK DOSTOYEVSKİ

(1908)

Pierre-Dominique Dupouey'e

Tolstoy'un iri cüssesi hâlâ ufku kaplamakta. Ama, *aynı dağlık ülkelerde, kendisinden uzaklaşıldıkça, en yakındaki tepenin ardından, o tepenin gizlediği daha yüksek bir tepenin ortaya çıkışı gibi,* bazı öncü kişiler daha şimdiden dev Tolstoy'un arkasından, Dostoyevski'nin ortaya çıkıp büyüdüğünü fark ediyorlar. Dostoyevski, işte o yüksek tepenin ardında yarısı saklı duran diğer tepedir. Dağ zincirinin sırlarla dolu düğümü, bugün Avrupa'nın susuzluğunu giderebileceği ırmakların en verimli birkaç tanesi, kaynaklarını bu tepeden alıyorlar. İbsen ve Nietzsche'nin yanında adının anılması gereken kişi Tolstoy değildir, Dostoyevski'dir. Onlar kadar büyük ve belki de üçünün en önemlisi.

On beş yıl kadar önce, Rus edebiyatının demir anahtarlarını kendi hitabetinin gümüş tepsisi üzerinde Fransa'ya getirme soylu davranışını gösteren M. de Vogüé, sıra Dostoyevski'ye gelince, yazarın nezaketsizliği nedeniyle özür diliyordu. Onda bir tür dehanın bulunduğunu kabul etmekle birlikte, kırılan

potlardan duyduğu rahatsızlığa rağmen kibarca üstü kapalı geçmelerle okuyucudan özür diliyor ve "o dünyayı, bizimkine anlatmaya çalışmaktan ümidini yitirmek üzere olduğunu" itiraf ediyordu. Hoşlanmasa bile, en azından katlanılabilir diye düşündüğü ilk eserler üzerinde bir süre vakit harcadıktan sonra, *Suç ve Ceza*'da duruyordu. Ve o sıralar pek fazla çeviri olmadığı için, söylediği her söze inanmak zorunda olan okuyucuya şu uyarıda bulunuyordu: "Bu kitapla, Dostoyevski'nin yeteneği doruğa çıkmıştır." M. de Vogüé'ye göre, "Dostoyevski, bundan sonra da kanatlarını kocaman çırpacaktı, ama sisli bir çemberin ve gittikçe daha da kararan bir göğün içinde dönerek." *Budala*'nın karakterini yumuşak bir anlatımla verdikten sonra, *Ecinniler*'den "karışık, kötü kurgulanmış, çoğunlukla gülünç ve anlaşılmaz kıyamet kadar teoriyle dolu bir kitap" olarak bahsediyordu. Onun için *Bir Yazar'ın Günlüğü* "gerek çözümlemeye, gerekse tartışmaya açık olmayan karanlık ilahiler"di. Ne *Ebedi Koca*'dan[1] ne de *Yeraltından Notlar*'dan söz ediyor, "Büyük kardeşlerinden çok düşük seviyelerde olan *Delikanlı* adlı romandan bahsetmedim." diye yazıyor ve daha da pervasız bir açıklamayla "*Karamazov Kardeşler* romanı üzerinde daha fazla durmayacağım. Herkesin ortak itirafına göre, pek az Rus bu bitmek bilmeyen hikâyeyi sonuna kadar okuyabilme cesaretini göstermiştir" diyordu. Ve şu şekilde bitiriyordu: "Benim çabam, kendi ülkesinde ünlü,

1 Yüksek nitelikli edebiyatçı Marcel Schwob, bu kitabı Dostoyevski'nin başyapıtı sayar.

burada ise neredeyse hiç tanınmayan bir yazara dikkatleri çekmekten, eserlerinde yeteneğinin farklı yönlerini en iyi gösteren üç yapıtı belirtmekten öteye geçemezdi: *İnsancıklar, Ölülerin Evinden Anılar, Suç ve Ceza.*"

Öyle ki içimizde minnettarlığın mı, *çünkü bizi ilk uyaran odur,* yoksa kızgınlığın mı, *çünkü belki de istemeyerek ve aşikar olan iyi niyetiyle, yazar bu olağanüstü dehanın acınacak derecede küçültülmüş, noksan ve bu nedenle de yanlış bir yorumunu sunmaktadır bize,* ağır bastığını bilemeyiz. Ve insan, *Rus Romanı* yazarının dikkatleri her ne kadar Dostoyevski'ye çekmekle ona yararlı olsa da, bu dikkati sadece hayranlık uyandırmasına rağmen anlamlı olmayan ve hayranlığımızı pekiştiren üç kitap üzerinde toplamakla daha çok zararlı olup olmadığından şüpheye düşüyor. Belki de Dostoyevski, bir salon zekâsı için kavranması ya da ilk anda içine girilmesi kolay olmayan biriydi... "O bıktırmaz, her zaman hareket halinde olan safkan atlar gibi insanı yorar. Bu hareketliliğe bir de kendini tanıma gerekliliğini ekleyin... Bunun sonucunda okuyucuya düşen şey dikkat yoğunluğudur... Ahlaki bir tutukluktur..." O dünyanın insanları otuz yıl önce, Beethoven'in son dörtlüklerinden farklı bir şekilde bahsetmiyorlardı. Dostoyevski mektuplarından birinde şöyle diyordu: "Çabuk anlaşılan şey uzun ömürlü değildir."

Değerini düşüren bu yargıların, Dostoyevski'nin dilimize çevrilmesini, yayımlanmasını ve dağıtılmasını geciktirdiği, okuyucuları yıldırdığı ve Bay Charles Morice'in önümüze ilk olarak *Karamazov Kardeş-*

ler'in[2] acımadan kısaltılmış bir çevirisiyle çıkmasına yol açtığı doğrudur. Ama ne mutlu ki yazarın bütün yapıtlarının yavaş yavaş farklı yayınevleri tarafından, birbiri ardına çıkmasına[3] engel olamadı.

---

2 *Karamozov Kardeşler*'in sözde tam bir çevirisi, M. M. Bienstock ile Torquet'nin çabalarıyla, Charpentier Kitabevi tarafından yayımlandı. (1905)

3 En azından, geriye çevrilecek yalnızca bir iki önemsiz öykü kalıyordu. Belki çevirilerin listesini vermemizi istersiniz; işte yayımlanış sırasına göre çeviriler:

İnsancıklar (1844), Çev. Victor Derély, Plon et Nourrit, 1888. – *Le Double*, (1846). Çev. Bienstock et Werth, Mercure, 1906. – *Başkasının Karısı* (1848) (ve birkaç öykü). Çev. Halpérine-Kaminsky et Ch. Morice. Plon, 1888. – *Bir Delinin Notları*, (*Zayıf Bir Kalp*, 1848) Çev. Halpérine-Kaminsky, Perrin, 1891. – *Dürüst Hırsız* (1848). Çev. 1892. Netoçka Nezvanova (1848). Çev. Halpérine-Kaminsky. Lafitte, 1914. – *Çocuk Dostu* (1849). Çev. Halpérine-Kaminsky. Flammarion, 1890. – *Adsız Birinin Defteri* (Stapançikovo Köyü, 1858). Çev. Bienstock ve Torquet. Mercure, 1905. – Amcamın rüyası (1859) Çev. Halpérine-Kaminsky, Plon, 1895. *Ölü Bir Evden Hatıralar* (1859-1862). Çev. Neyroud. Plon, 1886. – *Ezilenler* (1861) Çev. Humbert, Plon, 1884. – *Yeraltından Notlar* (1864). Çev. Halpérine-Kaminsky ve Ch. Morice. Plon, 1886. – *Kumarbaz ve Beyaz Geceler* (1848-1867). Çev. Halpérine-Kaminsky. Plon, 1887. – *Suç ve Ceza* (1866). Çev. Victor Derély. Plon, 1884. – *Budala* (1868). Çev. Victor Derély. Plon, 1887. – *Ebedi Koca* (1869). Çev. Mme Halpérine-Kaminsky. Plon, 1896. – *Ecinniler* (1870-1872) Çev. Victor Derély. Plon, 1886. – *Bir Yazarın Günlüğü* (1876-1877). Çev. Bienstock ve J. A. Nau. Charpentier-Fasquelle, 1904. – *Delikanlı* (1875). Çev. Bienstock ve Fenéon. – *Revue Blanche* (Fasquelle), 1902. – *Noel Russe* (1876). Çev. Crzyrowki. Prudhomme, à Châteaudun, 1894. – *Karamazov Kardeşler* (1870-1880). 1. Çev. Halpérine-Kaminsky ve Ch. Morice. Plon, 1888; 2. Çev. Bienstock ve Torquet. Charpentier, 1906.

Ayrıca: *Les Précoces*", *Karamazov Kardeşler*'in özeti. Çev. Halpérine-Kaminsky. Havard, 1889; Flammarion 1897. – "Krotkaia" *Bir Yazarın Günlüğü*'nün özeti. Çev. Halpérine-Kaminsky. Plon. 1886. (Liste 1908'de kesilmektedir.)

Bununla birlikte günümüzde bile, Dostoyevski okurlarını ancak ağır ağır ve çok özel bir seçkinler topluluğu içinde bulmaktadır. Eğer ondan yılmayanlar, İbsen'in dramalarına asla erişemeyen, ama *Anna Karenina*'yı ve hatta *Savaş ve Barış*'ı tatmayı bilen o yarı cahil, yarı ciddi, yarı uyanık büyük okur topluluğunun –ya da *Zerdüşt Böyle Buyurdu*'nun önünde hazdan bayılan o daha az ciddi topluluğun- ötesine gidemiyorsa, bundan M. de Vogüé'yi sorumlu tutmak pek ciddi bir iş olmayacaktır. Ben Dostoyevski'nin yazışmaları incelendiğinde büyük bir bölümünü fark edebileceğimiz çok keskin nedenler görüyorum. Bu nedenle, bugün Dostoyevski'nin tüm eserlerinden değil, sadece Şubat 1908'de Mercure de France yayınları arasında çıkmış olan son kitaptan *La Correspondance – Yazışmalar* bahsetmek istiyorum.

1

Güçlü bir varlık beklerken bir insana dokunuyorsunuz; hasta, fakir, durmaksızın acı çeken ve Fransızların alabildiğine kınadığı "hitabet yeteneği"nden şaşırtıcı derecede yoksun bir insan... Bu kadar çıplak bir kitaptan bahsetmek için, ben de kendimi dürüstlük dışındaki tüm endişelerimden arındırmaya çalışacağım. Eğer burada sanat, edebiyat ya da eğlenceli bir şeyler bulmayı umanlar varsa, onlara bu yazıyı okumaktan hemen vazgeçmelerini öneririm. '

Bu mektupların metni genellikle karışık ve acemicedir, yanlışlıklarla doludur. Biz her türlü sahte kibarlık kaygısını bir yana bırakarak, bu karakteristik beceriksizliği tedavi etmeye hiç çaba harcamadığı için Bay Bienstock'a teşekkür borçluyuz.[4]

Evet, ilk karşılaşma insanı yıldırır. Dostoyevs-

4 Bu nedenle Bay Bienstock'tan yapılan her alıntımızda, beceriksizliklerin ve hataların dahi –bazen çok rahatsız edici olmalarına rağmen- Rusça metindeki hatalarla aynı olup olmadığını kontrol edeceğiz. Bunu en başında açıkça ifade etmek istedik.

ki'nin Alman biyografi Hoffmann, Rus yayınevleri tarafından gönderilen mektuplardan bir seçim yapmanın çok daha iyi olabileceğini imâ ediyordu[5], ama beni kitabın genel havasının daha farklı olabileceği konusunda kesinlikle ikna edemiyordu. İşte bu nedenle de bu kalın cilt, mektupların sayısından değil, her birinin çok fazla bilgi içermesinden dolayı bu kadar boğucudur.[6] Belki de elimizde şimdiye kadar, bir edebiyatçı tarafından yazılmış böylesine kötü ve

---

5 Dostoyevski'nin özel yazışmalarına baktıktan sonra, şairin eşi Anna Grigorievna'nın ve büyük kardeşi Andre Dostoyevski'nin yayımlanması için seçtikleri mektuplar konusunda yanlış yönlendirdiklerini düşünebiliriz. Bazı çok özel mektupların yanı sıra, sadece parasal sorunlar üzerine yoğunlaşmış birçok mektup da onlar tarafından yapılan seçkide bulunuyordu. Dostoyevski'nin ikinci eşi Anna Grigorievna'ya yazdığı en az 464 mektubun hiçbiri hâlâ yayımlanmadı.

6 Bu cilt çok kalındır, ama yine de daha kalın olabilirdi. Ancak ne yazık ki Bay Bienstock ilk kez okur önüne çıkan mektuplara daha önce farklı dergilerde yayımlanan diğer mektupları eklemeye çalışmamıştır. Örneğin neden *Niva*'da Nisan 1898'de yayımlanan üç mektuptan sadece bir tanesini veriyor? Neden Vrangel'e 1 Aralık 1856 yılında yazılan mektubu yayımlamıyor? Ya da bu mektubun Dostoyevski'nin evliliğini ve huzur dolu hayatının allak bullak oluşuyla birlikte hastalık hastası oluşundan kurtulma umudunu açığa vuruşunu anlattığı, yayımlanmış bölümlerini yayımlamıyor? Özellikle de, mektupların içinde en önemlilerinden biri olan, *Rousskaia Starina*'da yayımlanan o 22 Şubat 1854 tarihli harikulade mektup nerede? Kitabın sonuna ek olarak İmparator'a Dilekçe'yi, *Vremya* dergisinin üç önsözünü, içinde Fransa'yla ilgili bazı bölümlerin bulunduğu *Dış Ülkelerde Gezi*'yi ve *Kentsoylu Sınıfı Üstüne Deneme*'yi eklediği için kendisine şükran duyuyorsak da neden Petrachevsky olayı sırasında yazılıp, 8 yıl önce Rusya'da çıkan ve *Revue de Paris*'de Fransızca çevirisi (Fréd. Rosenberg) yayımlanmış olan o etkileyici savunmayı, *Savunmam*'ı buraya eklememiş?

böylesine özensiz mektup örnekleri yoktur. "Başkası hakkında konuşurken" bu kadar usta olan Dostoyevski, kendi adına konuşması söz konusu olduğunda bocalamaktadır. Görünüşe göre fikirler kaleminin ucuna birbiri ardına değil, aynı anda gelmektedir. Ya da Renan'ın sözünü ettiği "dallı budaklı yükler"e benzeyen bu fikirleri, derisi yüzülerek ve yol boyunca her şeye takılarak ortaya çıkarabilmektedir. Zapt edildiği zaman romanlarının kompozisyonuna ve içlerindeki güçlü karmaşıklığa yarayacak olan bu karışık bolluk da işte buradan gelmektedir. Çalışırken bu kadar sert ve acımasız olan, yazılarının her birinde, sahip olduğu derin ruhu kusursuzca yansıtana kadar bıkmadan usanmadan, sayfa sayfa düzelten, hoşuna gitmezse yok eden Dostoyevski, burada her şeyi olduğu şekliyle yazmaktadır. Tabi ki hiçbir şeyin üzerini karalamadan, tam tersine sürekli tekrarlar yaparak, olabildiğinde çabuk, yani sonu gelmemecesine yazmaktadır. Ve hiçbir şey, eserle eserin sahibi arasındaki mesafeyi bundan daha iyi ortaya koyamaz. İlham! Ah o gurur okşayan romantik icat! Kolaylıkla beliren İlham Perileri! Neredesiniz? "Uzun bir sabır"; eğer bir gün Buffon'un bu alçakgönüllü sözü yerini bulduysa, işte burası o yerdir.

Yazarlık yaşamının ilk başlarında kardeşine "Senin teorin nedir, dostum?" diye yazmaktadır, "Bir tablo bir kerede mi boyanır?" Ne zaman ikna edildin buna? İnan bana, ne yaparsan yap çalışmak, hem de çok fazla çalışmak gerekir. Puşkin'in hafif ve kibar bir şiiri, Puşkin tarafından tekrar tekrar düzeltilip üzerinden geçildiği için bir defada yazılmış gibi durmak-

tadır... Emek harcamadan yazılmış hiçbir şey olgun değildir. "Shakespeare'in el yazmalarında hiç karalama yoktur" derler. İşte bu nedenle onun eserlerinde bu kadar çok bozukluğa ve tatsızlığa rastlanıyor. Eğer çalışmış olsaydı, çok daha iyi olurdu...

İşte tüm yazışmalarının genel havası bu. Dostoyevski en keyifli olduğu zamanlarını çalışmasına verir. Hiçbir mektubu zevkle yazılmamıştır. Sürekli üzerinde durduğu şey "mektup yazmaya karşı duyduğu yenilmez ve hayal edilemeyecek kadar büyük tiksinti"dir. "Mektuplar" der, "Aptalca şeylerdir, insan onlarda içini dökemez." Dahası da var: "Size her şeyi yazıyorum ve görüyorum ki; gerçek ahlaki ve ruhsal dünyama yönelik hiçbir şey söylememişim, hatta bu konuda en küçük bir fikir dahi vermemişim. Yazışmaya devam ettiğimiz süre boyunca da bu böyle olacak. Ben mektup yazmayı bilmiyorum; *kendim* hakkında yazmayı, kendimi *ölçülü bir şekilde* ifade etmeyi bilmiyorum." Başka bir yerde ise şunu söyler: "İnsan mektupta hiçbir zaman bir şey yazamaz. İşte bunun için hiçbir zaman Mme de Sévigné'ye dayanamamışımdır, o mektuplarını çok iyi yazıyordu."

Bu nedenle de ancak çok sert bir zorunluluk karşısında mektup yazacaktır. Mektuplarının her biri bir çığlıktır –ömrünün son on yılında yazdığı ve ilerleyen sayfalarda özel olarak değineceğim, tamamen farklı bir ruh halinde yazılmış olan mektuplar göz önünde bulundurulmazsa– hiçbir şeyi yoktur artık, dibe vurmuştur, ister. Ne diyorum size: Bir çığlık... Bitmek bilmeyen ve monoton bir hüzün inlemesidir bu. Beceriksizce, kibirsizce, ironi yapmadan ister, ister ama

istemeyi de bilmez. Yalvarır, sıkıştırır, tekrar ister, ısrar eder ve ihtiyaçlarını detaylarıyla anlatır... Aziz François'in Fioretti'lerinde anlattığı, gezgin bir yolcu kılığında Val-de-Spolete'e, yeni kurulan hayırseverler derneğinin kapısını çalmaya gelen meleği anımsatır Dostoyevski. Hikâyeye göre, melek kapıyı o kadar hızlı, o kadar uzun ve o kadar güçlü çalar ki, içerdeki hayırsever kardeşler sinirlenir ve sonunda kapıyı açan kardeş Masseo -Sanırım Bay de Vogüé- şöyle der: "Ne diye böyle nezaketsizce çalıyorsun kapımızı?" Ve melek kendisine "Nasıl çalmak gerekir?" diye sorunca Masseo şöyle cevap verir: "Üç kez aralıklı çalınır, sonra beklenir. Kapıyı açmaya gelen kişiye, duasını bitirecek kadar zaman tanımak gerekir. Eğer yine de gelmiyorsa, yeniden çalmaya başlanır..." "Ama benim çok acelem var" der melek...

Dostoyevski "O kadar büyük bir sıkıntıdayım ki, neredeyse kendimi asacağım" diye yazar. "Ne borçlarımı ödeyebiliyorum, ne de param olmadığından yolculuk yapabiliyorum. Tam anlamıyla umutsuzluk içindeyim. Yıl sonuna kadar ne olacağım acaba? Bilmiyorum. Kafam çatlıyor. Artık borç alabilecek kimsem de kalmadı." Bir romanında kahramanlarından biri "Gidecek bir yerinin olmamasının ne demek olduğunu anlıyor musunuz?" diyordu. Bir akrabama mektup yazıp 600 ruble istedim. Eğer göndermezse, mahvoldum demektir." Bunun gibi acıklı yakınmalardan yazışmalarda o kadar çok var ki, bunları rastgele seçiyorum. Kimi zaman da aynı sâfiyane ısrar altı ayda bir tekrar etmektedir: "İnsan paraya bütün hayatı boyunca ancak bir kez bu kadar ihtiyaç duyar."

Son zamanlarda, kahramanlarının başını döndürmeyi bildiği alçakgönüllülükle, Hıristiyan alçakgönüllülüğü de diyebileceğimiz o garip Rus alçakgönüllülüğüyle, ama Hoffman'a bakılırsa, her Rus'un hatta Hıristiyan inancına sahip olmayanların bile ruhunda bulunan, ancak kibri bir erdem olarak gören Batılının hiçbir zaman tam olarak anlayamayacağı o alçakgönüllülükle, sarhoş olmuşçasına: "Neden beni reddetsinler ki? Üstelik ben zorla istemiyorum, sadece alçakgönüllülükle rica ediyorum" diye yazmaktadır.

Ama belki de bu yazışmalar, sadece umudunu yitirdiği zamanlarda yazan bu insanı hep umutsuzluk içinde göstererek bizi yanıltıyordur... Hayır! Borçlar tarafından eritilmeyen tek bir para akışı yoktur onun hayatında; öyle ki elli yaşında hâlâ şunları yazabilmektedir:" Hayatım boyunca para için çalıştım ve hayatım boyunca hep sıkıntı içinde oldum; şu anda ise her zamankinden daha zor durumdayım." Borçlar... Ya da kumar, düzensizlik ve yirmi yaş arkadaşı Riesenkampf'a: "Dostoyevski, çevresindeki insanları hayatı boyunca mutlu eden, ama kendisi hayatı boyunca sıkıntı içinde yaşayan kişilerdendir" dedirtecek kadar içgüdüsel ve ölçüsüz bir cömertlik...

Elli yaşına geldiğinde ise şunları yazmaktadır: "Bu yazdığım roman –ancak dokuz yıl sonra yazacağı *Karamazov Kardeşler*'den bahsetmektedir.– üç yıldan uzun zamandır aklımı kurcalıyor, ama başlamıyorum. Çünkü aynı Tolstoy, Turgenyev ve Gonçarov gibi acele etmeden yazmak istiyorum. Böylece en azından bir tane kitabım özgürce ve belirli bir dönem için yazılmamış olacak." Ama "Para için, büyük bir hızla

yapılan çalışmayı anlamıyorum" deyişi çok fazla bir şey ifade etmez, çünkü para problemi ve zamanında teslim edememe korkusu her zaman çalışmasına karışacaktır: "Tamamlayamamaktan, geç kalmaktan korkuyorum. Aceleciliğimle işleri berbat etmek istemem. Gerçi romanın planı iyi hazırlandı ve üzerinde dikkatle çalışıldı, ama insan acele ederek her şeyi bozabilir."

Sonuç şiddetli bir yorgunluktur, çünkü onurunu bu güçlü sadakate bağlıyorsa da, eserini eksik bir şekilde teslim etmektense ölmeyi yeğlemektedir. Ve hayatının son yıllarında şöyle yazmaktadır: "Tüm yazarlık kariyerim boyunca, anlaşmalarımı eksiksizce yerine getirdim, bir kez bile aksatmadım. Üstelik yükümlü olduğum anlaşmalardan kurtulabilmek için hiçbir zaman sadece para için yazmadım." Aynı mektubun biraz önceki bölümlerinde: "Hiçbir zaman para için ya da belirlenmiş bir zaman içinde yazmayı kabul ettim diye, bir zorunluluğu yerine getirmek için bir konu düşünmedim. Her zaman daha önceden kafamda belirlediğim bir konuyu, gerçekten yazmak istediğim ve yazılmasının gerekli olduğunu düşündüğüm zamanlarda söz verdim ve eserimi önceden sattım." Hatta yirmi dört yaşında yazdığı ilk mektuplarından birinde: "Ne olursa olsun yemin ettim; fakirliğin son sınırlarına bile ulaşsam, yine de dayanacağım ve siparişle yazı yazmayacağım. Sipariş sanatı öldürür; sipariş her şeyi yok eder. Ben eserlerimin her birinin, tek başına iyi olmalarını istiyorum" diye bağırmış ve çok titizlik etmeden söylenebilir ki, her şeye karşın bu sözünü tutmuştur.

Ama tüm hayatı boyunca, biraz daha zamanı ve özgürlüğü olması durumunda düşüncelerini daha iyi ifade edebileceği fikrini acıyla, içinde gizlemiştir: "Eğer bir romanı bir yıl boyunca yazsam, sonraki iki ya da üç ayı da temize geçirip düzeltmekle geçirsem, sanki her şeyin daha farklı olacağına inanmam bana acı veriyor, bundan eminim." Acaba bu yanlış bir düşünce mi? Kim bilebilir? Biraz daha zaman sayesinde acaba neler elde edebilirdi? Peki o ne arıyordu? Daha yalın bir eser, hiç şüphesiz detayların metinle daha iyi bütünleşmesi... Bu halleriyle en çarpıcı kitapları, hemen her bölümde, aşılması çok zor bir kesinlik ve gerçekliğe ulaşmaktadır.

Bu noktaya ulaşabilmek için, ne uğraşmalar! "Sadece ilhamla yazılan yerler bir anda gelir, geri kalan bölüm ise çok zorlu bir çalışmadır." Kendisini –gerçekte yeterince hızlıyı kastederek– yeterince basit yazmamakla ve "ilhama bırakmamakla" suçlamış olan kardeşine, çok genç yaşlarda şöyle bir karşılık vermiştir: "Bence sen ilhamla, yani bir tablonun ilk ve anlık yaratılışıyla ya da ruhun hareketiyle –ki bu çok sık görülmektedir– çalışmayı birbirine karıştırıyorsun. Örneğin ben bir sahneyi bir anda, aklıma geldiği şekilde kâğıda dökerim ve bundan büyük bir heyecan duyarım, ama daha sonra aylarca, kimi zaman bir yıl boyunca bu sahnenin üzerinde çalışırım... Ve inan bana, sonuç çok daha güzel olur. Yeter ki ilham gelsin. Tabi ki ilham olmadan, hiçbir şey yapılamaz."

Bu kadar çok alıntı yaptığım için özür mü dilemeliyim? Yoksa sözü her fırsatta Dostoyevski'ye bırak-

sam daha mı hoşunuza gider? "Başlangıçta, yani geçen senenin sonlarına doğru -Mektup, Ekim 1870'de yazılmıştır- üzerinde çalışılmış, düzenlenmiş olarak görüyor ve ona büyüklenerek bakıyordum. (*Ecinniler*'den bahsetmektedir.) Daha sonra bana gerçek ilham geldi ve bu eseri birden çok sevdim, dört elle sarıldım ve daha önce yazdıklarımın üzerini karalamaya başladım." "Bütün yıl boyunca" diyor yine (1870) "yırtmaktan ve değiştirmekten başka bir şey yapmadım... Eserin planını yaklaşık on kez değiştirdim ve bütün birinci bölümü baştan yazdım. Bundan iki üç ay önce ümidimi yitirmiştim. Ama sonunda her şey bir anda yerini buldu ve değiştirilmez hale geldi." Ve yine aynı saplantı: "Eğer kendimi sıkıştırmadan yazacak vaktim olsaydı ve belli bir zaman belirlememiş olsaydım, daha iyi bir sonuç elde edebilirdim."

Bu iç sıkıntısını, bu kendinden memnun iyetsizlikleri Dostoyevski her kitabı için ayrı ayrı hissetti:

"Roman uzun, altı bölümden oluşuyor. (*Suç ve Ceza*) Kasım ayının sonunda, neredeyse büyük bir bölümünü yazmıştım, hazırdı, hepsini yaktım! Artık bunu itiraf edebilirim, bundan hiç hoşlanmıyordum. Yeni bir üslup, yeni bir şekil beni kendisiyle birlikte sürüklüyordu, yeniden başladım. Gece gündüz demeden çalışıyorum, ama yine de çok az ilerliyorum." Bir başka yerde: "Çalışıyorum ve hiçbir sonuç alamıyorum" der, "Yırtmaktan başka bir şey yapmıyorum. Çok şiddetli bir şekilde bezginleştim." Bir diğer yerde: "O kadar çok çalıştım ki aptallaştım ve sarhoş gibiyim." Başka bir yerde ise: "İstifade edebileceğim çok güzel günler varken, ben bir kürek mahkûmu gi-

bi burada -Staraia Roussa- çalışıyorum, gece gündüz demeden iş başındayım" şeklinde yazmaktadır.

Bazen basit bir makale bile ona bir kitap kadar sıkıntı veriyordu. Çünkü bilincinin keskinliği küçük şeylerin önünde de büyük şeylerin önündeki kadar eksiksizdir:

"Bugüne kadar devam ettirdim onu –Bielensky ile ilgili bir anı yazısı sonradan bulunamamıştır– ve en sonunda dişlerimi gıcırdatarak bitirdim... On sayfa roman yazmak, bu iki sayfayı yazmaktan çok daha kolay! Bu lanet olası yazıyı en azından beş kez yazdım ve daha sonra da yazdıklarımı karalayıp, değiştirdim. En sonunda iyi kötü bitirdim, ama o kadar kötü oldu ki kalbim sızlıyor." Fikirlerinin değeri konusunda çok güçlü bir inancı olmasına rağmen, en iyi yazıları hakkında bile tatminsiz ve titizdir:

"Bundan (*Karamazov*) daha yeni, daha eksiksiz, daha orijinal bir şeye sahip olduğum pek görülmemiştir. Kibirle suçlanmadan konuşabilirim, çünkü sadece konudan, kafamın içine yerleştirilen fikirden bahsediyorum, konunun işlenişinden değil. İşlenişe gelince, bu sadece Tanrı'nın bilebileceği bir şeydir, birçok kez yaptığım gibi yine her şeyi berbat edebilirim."

Başka bir yerde: "Yazdığım şey ne kadar bayağı ne kadar berbat olursa olsun, romanın ana teması ve harcadığım çaba, benim gibi zavallı bir yazar için dünyadaki her şeyden daha değerlidir" diyordu.

Budala üzerinde çalıştığı dönemlerde: "Bu romanıma karşı tiksintiye varan bir hoşnutsuzluk hissediyorum" diye yazar. "Kendimi çalışmak için çok fazla

zorladım, ama yapamadım, kalbimde bir rahatsızlık var. Şu an üçüncü bölüm için son bir gayret gösteriyorum. Eğer romanı düzenlemeyi başarırsam işe koyulacağım, yoksa işim bitik demektir."

Sadece Bay de Vogüé'nin başyapıt olarak nitelendirdiği üç eseri değil, ayrıca *Yeraltından Notlar*'ı, *Budala*'yı, *Ebedi Koca*'yı yazdıktan sonra da yeni bir konuya doğru atılırken (*Ecinniler*) şu şekilde haykırmaktadır: "Artık ciddi bir şeyler yazmanın zamanı geldi."

Ve Bayan N.'ye öldüğü yıl yazdığı ilk mektubunda şöyle diyordu: "Bir yazar olarak çok fazla eksiğim olduğunu biliyorum, zaten öncelikle ben kendimden hoşnut değilim. Kendi kendimi sorguladığım kimi anlarda, anlatmak istediğimin, kelimenin gerçek anlamıyla ancak yirmide birini anlattığımı ve belki de hiç anlatamadığımı acıyla fark ettiğime inanabilirsiniz. Beni rahatlatan şey, Allah'ın bir gün bana o gücü ve ilhamı göndereceğine, benim de kendimi eksiksizce anlatabileceğime, kısacası kalbimdeki ve hayal dünyamdaki her şeyi ortaya koyacağıma dair olan umudumdur."

Burada Balzac'tan, onun özgüveninden ve cömert kusursuzluğundan ne kadar da uzağız! Flaubert bile kendisine, böylesine doymak bilmez bir titizlik, böyle çetin çatışmalar ve böylesine çıldırmış bir çalışma yoğunluğu yaşattı mı acaba? Hiç sanmıyorum. Onun doyumsuzluğu sadece edebi açıdandır. Gerçi çabasının hikâyesi öncelikle bütün mektuplarını kaplamıştır, ama o bu çabanın kendisine tutkundur ve bu çabasından dolayı övünmemekte, ancak gurur duymaktadır. O hayatı: "O kadar iğrenç bir şey ki, ona

katlanabilmenin tek yolu ondan kaçmaktır" sözleriyle tanımlamış ve kendisini: "Yayı çekebilmek için göğüslerini dağlayan amazonlara" benzeterek, çabasının dışında kalan her şeyi hayatından çekip atmıştır. Dostoyevski ise hiçbir şeyi çıkarmamıştır; eşi ve çocukları vardır, onları sevmektedir, hayatı küçük görmez. Sürgünden dönerken şunları yazar: "En azından yaşadım; acı çektim, ama hiç değilse yaşadım." Daha az kibirli, daha az bilinçli ve daha az önceden tasarlanmış olmak için, kendisini sanatı karşısında feda edişi, bu nedenle daha trajik ve daha güzeldir. Térence'nin sözünü memnuniyetle *kullanır ve insanla* ilgili hiçbir şeyin kendisine yabancı kalmasını kabul etmez: "İnsanın, dünya üzerinde olup bitenleri görmezlikten ve bilmezlikten gelme hakkı yoktur ve bunun böyle olmasını gerektiren çok önemli sebepler bulunmaktadır: "*homo sum, et nihil humanum...*" Ben bir insanım ve insaniyet hakkında hiçbir şey... ve sonrası." Acılarına sırt çevirmez, tam tersine onları tümüyle üstlenir. İlk eşini ve kardeşi Mikhail'i birkaç ay arayla yitirdiği sırada şunları yazar: "İşte bir anda yalnız kaldım ve korku duydum. Bu korkunç bir şey oldu! Hayatım ikiye bölündü. Bir tarafta bugüne kadar her şeyiyle geçmiş olan yaşadıklarımı, diğer tarafta yitirdiğim iki kalbin yerine koyabileceğim bir kalbi bulamayacağım bir bilinmezlik. Kelimenin gerçek anlamıyla, hiçbir yaşama nedenim kalmıyordu. Yeni ilişkiler kurmak, yeni bir yaşam kurmak! Bunun düşüncesi bile beni korkutuyor. O zaman ilk kez, onların yerini dolduracak hiçbir şeyim olmadığını, dünyada bir tek onları sevdiğimi ve yeni bir aşkın sadece

olamayacağını değil, olmaması gerektiğini hissettim." Ama on beş gün sonra şöyle yazıyordu: "Tüm güç ve enerji kaynaklarımdan, ruhumda sadece karışık ve umutsuzluğa benzeyen, belli belirsiz bir şey kaldı. Kargaşa, hüzün, benim yaşam şeklime en aykırı şeyler... Ve üstelik yapayalnızım! Ama yine de yaşama hazırlanıyormuşum gibi geliyor bana. Gülünç değil mi? Kedi gibi dokuz canlı!" Bu sırada kırk yaşındadır ve henüz bir yıl dolmadan yeniden evlenir.

Henüz on sekiz yaşındayken, Sibirya'ya gönderilmeyi beklerken kapatıldığı kalede şöyle haykırıyordu: "Şimdi fark ediyorum, bende öyle büyük bir hayat kaynağı var ki, bunu tüketmek mümkün değil." Ve (56 yaşında) yine Sibirya'da, ama bu kez mahkûmiyeti sona ermiş ve dul Maria Dimitriyevna Issayeva ile henüz evlenmişken şöyle yazmaktadır: "Artık eskisi gibi değil, çalışmalarımda o kadar güçlü bir düşünce, çaba ve enerji var ki... Altı yıl boyunca, başarmak için bu kadar enerji ve çaba harcamama ve akıl almaz acılar çekmeme rağmen hâlâ kendimi ve eşimi besleyebilecek parayı bulamamış olmam mümkün mü? Hadi canım! Çünkü hiç kimse ne güçlerimin değerini ne de yeteneğimin derecesini anlıyor, oysa ben özellikle bunlara güveniyorum!"

Ne yazık! Mücadele edeceği tek şey yoksulluk değildir ki!

"Her zaman gergin bir şekilde, acı ve endişe içinde çalışırım. Çok çalıştığım zaman, fiziksel olarak da hasta oluyorum." "Son zamanlarda, nöbetlere rağmen kelimenin tam anlamıyla gece gündüz çalıştım." Ve bir diğer yerde: "Oysa bu nöbetler beni tüke-

tiyor ve bir nöbetin üzerinden dört gün geçmeden fikirlerimi sağlıklı bir şekilde toparlayamıyorum."

Dostoyevski hastalığından asla kaçmadı, ne yazık ki sara nöbetleri samimi olmadığı arkadaşlarının bile tanık olabilecekleri kadar sıktı. Strakhov, *Anılar* isimli eserinde, insanın sara hastası olmaktan dolayı utanç mı yoksa çok zor şartlar altında çalışmaktan kaynaklanan ahlaki ve entelektüel bir "aşağılık duygusu" mu duyması gerektiği konusunda, en az Dostoyevski kadar kararsızlık içinde, nöbetlerinden birini anlatır. Dostoyevski hiç tanımadığı ve daha ilk kez yazıştığı kişilere bile, mektubunu geciktirdiği için üzülüp büyük bir samimiyetle ve basit bir üslupla; "Üç kez sara nöbeti geçirdim ve bunlar şimdiye kadar hiç olmadığı kadar kuvvetli ve art ardaydı. Bu nöbetlerden sonra iki ya da üç gün ne çalışabilirim, ne yazabilirim, hatta ne de okuyabilirim. Çünkü ruhum parça parça oluyor. Artık gecikmemin nedenini bildiğinize göre sizden, geç cevap verdiğim için beni bağışlamanızı rica ediyorum" diye yazmaktadır.

Sibirya'ya gitmeden önce de çektiği bu hastalık, hapis günlerinde daha da artar. Yabancı ülkelere yaptığı ziyaretler sırasında biraz hafifler, sonra daha da şiddetlenerek yeniden başlar. Nöbetler bazen daha uzun aralıklarla, ama daha şiddetli olarak gelir. "Nöbetler biraz kesilip, sonra aniden başladığında çok şiddetli endişelere kapılıyorum, ümitsizliğe düşüyorum. Eskiden –diye yazıyor elli yaşında– her nöbetten sonra bu karamsar halim iki ya da üç gün sürerdi, artık yedi sekiz gün sürüyor.

Nöbetlere rağmen işine sımsıkı sarılmaya çalışır,

verdiği sözlerin baskısı altında kendini zorlar: "*Rousssky Viestnik*'in Nisan sayısında *Budala*'nın devamını yayınlayacaklarını haber verdiler. Oysa ben önemsiz bir bölümün dışında hiçbir şey hazırlamadım. Acaba ne göndereceğim? Hiçbir fikrim yok! Önceki gün en şiddetlilerinden bir nöbet geçirdim. Ama, dün yine de yazdım, üstelik deliliğe yakın bir durumda."

Bu durumun sonunda sadece para sıkıntısı ve acı olsa belki olurdu: "Ama, ne yazık! Ümitsizlik içinde fark ediyorum ki, artık yakın zamanlardaki ya da eskiden olduğu gibi hızlı çalışacak durumda değilim." Birçok yerde hafızasının ve hayal gücünün zayıflamasından şikayet eder ve elli sekiz yaşında, ölümünden iki sene önce, şu şekilde yazar: "Yaşlandıkça çalışmamın güçleştiğinin uzun zamandır farkındayım. Bu durumun bir sonucu olarak, teselli edilmesi mümkün olmayan, karanlık düşünceler beni sarıyor." Oysa bu sırada Karamazov'ları yazmaktadır.

Geçen yıl Baudelaire'in mektupları yayınlandığında, Bay Mendès, sanatçının "ahlaki utançları" karşısında abartılı bir korkuya kapılmış ve protesto etmişti. Dostoyevski'nin mektuplarını okurken, İsa'nın olduğu kabul edilen ve kısa bir süre önce gün ışığına çıkmış olan güzel bir söz aklıma geliyor: "Yeniden çıplak olduğunuz ve bundan utanmadığınız zaman, Tanrı'nın krallığı gerçekleşecektir."

Hiç şüphesiz her dönemde büyük adamların yalnızca belden yukarısını görmek isteyen, özel yazışmalarının ve kişisel yazılarının yayımlanmasına karşı çıkan, çabuk utanan ve kırılgan aydınlar bulunacaktır. Onlar bu yazılarda, sıradan kişilerin roman kahraman-

larını kendileriyle aynı kusurlara sahip olarak görmekten aldıkları zevkten başka bir şey aramaz gibidirler. O zaman ölçüsüz davranmaktan söz eder ve romantik bir kaleme sahip olduklarında ise "mezar hırsızlığından" ya da en azından kötü niyetli bir meraktan bahsederek: "Yazarı bir kenara bırakın, önemli olan eserdir!" derler. Onlara tamamen hak veriyorum! Ama asıl hayranlık verici olan, benim için bitmek bilmeyen bir ders içeren şey, yazarın *buna karşın* yazmış olmasıdır.

Dostoyevski'nin biyografisini yazmayıp, yazışmalarının bana sunduklarıyla bir portre çizdiğim için, sadece temel engellerden söz ettim. Bunların arasına, onun benliğine sımsıkı bağlanmış ve görünüşe göre doğasının da içten içe şiddetle istediği o daimi yoksulluğu da katabileceğimizi düşünüyorum. Ama her şey ona saldırmaktadır. Daha kariyerinin ilk başlarında, hastalıklı çocukluğuna rağmen askerlik yapabilir diye nitelendirilmiş, oysa kardeşi Mikhail, daha gürbüz olduğu halde çürüğe çıkarılmıştır. Bir grup şüpheli kişi arasına karıştığı için yakalanır ve ölüme mahkûm edilir. Ama çıkarılan af sayesinde cezasını çekmek üzere Sibirya'ya gönderilir. Orada dört yıl zindanda ve altı yıl Semipalatinsk'de orduda, olmak üzere tam on yıl kalır. Burada, bu sözden çıkardığımız genel anlamıyla, belki de çok *sevgi* duymaksızın[7], ama ateşli bir merhamet hissiyle, acıyarak, şef-

7 *"Sevgili dostum! Eşim beni sonsuz bir sevgiyle seviyordu ve ben de onu aynı şekilde seviyordum; ancak yine de birlikte mutlu değildik. Görüştüğümüz zaman bunları sana anlatacağım; ama sadece şunu bilmeni istiyorum ki, onunla birlikteyken (garip,*

kat duyarak, kendini adama ihtiyacıyla ve her zaman üzerine almaya ve hiçbir şey önünde geri adım atmamaya karşı duyduğu o doğuştan gelen eğilimle, o günden sonra hep yükünü taşıyacağı tembel ve yeteneksiz bir çocuğun da annesi olan, kürek mahkûmu İsayev'in dul eşiyle evlenir. "Eğer beni soracak olursanız, nasıl söylesem; bir aile yükü aldım sırtıma ve onu taşımaya çalışıyorum. Ama sanırım hayatım henüz sona ermedi ve ölmek istemiyorum." Kardeşi Mikhail öldüğünde, onun ailesinin yükünü de üstlenmek durumunda kalır. Biraz parası biraz da zamanı olduğunda, kurduğu, desteklediği, yönettiği[8] dergi ve gazetelerin yükü de onun üzerindeydi: "Cesur kararlar almak gerekiyordu. Aynı anda üç farklı matbaada yayınlamaya başladım. Ne para, ne sağlık ne de çaba konusunda pazarlık ettim. Her şeyi ben yürütüyordum. Provaları okuyordum, yazarlarla ve sansürle ilişkileri ben takip ediyordum, yazıları düzeltiyordum, para arıyordum, sabah altılara kadar ayakta kalıyor ve ancak beş saat uyuyabiliyordum. En sonunda dergiyi düzene koymayı başardım, ama artık çok geçti." Dergi batmaktan kurtulamaz. "Ama en kötüsü" diye ekler. "Köle gibi çalışmama rağmen dergi için hiçbir şey yazamıyordum, benden tek bir

meraklı ve hastalık derecesinde hayalperest kişiliği yüzünden) çok mutsuz olmamıza rağmen, birbirimizi sevmekten hiçbir şekilde vazgeçemiyorduk. Mutsuz oldukça, birbirimize daha da çok bağlanıyorduk. Sana çok garip gelebilir, ama durum böyleydi." (Kansının ölümünden sonra Vrangel'e yazdığı mektup)

8 Bay de Vogüé "sahip olduğunu sandığı düşünceleri savunmak için" diyor.

satır bile yoktu. Kamuoyu benim imzama rastlamıyordu ve sadece taşrada değil, Petersburg'da bile hiç kimse dergiyi benim yönettiğimi bilmiyordu."

Hiç önemi yok! Her şeye yeniden başlar, direnir, yeniden başlar; hiçbir şey onun ümidini yok etmez, hiçbir şey onu yıldırmaz. Yine de hayatının son senesinde, tamamen kazandığı kamuoyuna karşı değilse bile, gazetelerin muhalefetine karşı mücadele verir: "Moskova'da söylediklerimin –Puşkin üzerine konuşma– basında nasıl ele alındığını görüyorsunuz: Sanki hırsızlık yapmışım ya da bir bankayı dolandırmışım. Ukhantsev –dönemin ünlü dolandırıcısı– bile benim kadar hakarete uğramıyordu."

Ama o bir ödül arayışında değildir. Ve onu hareket geçiren ne kendisine olan saygısı ne de yazarlık gururudur. Bu konuda, ilk başladığı yıllardaki başarısını kabul ediş şeklinden daha anlamlı bir şey olamaz: "İşte üç yıldır edebiyatla uğraşıyorum" diye yazar, "Ve şaşkın bir haldeyim. Yaşamıyorum ve düşünecek hiç vaktim yok. *Benim için şüpheli bir ün oluşturdular ve bu cehennemin ne zamana kadar devam edeceğini de bilmiyorum.*"

Düşüncesinin değerinden o kadar emindir ki, insani değeri buna karışmakta ve yok olmaktadır. Dostu Baron Vrangel'e "Böylesine büyük bir sevgiye beni layık görmeniz için size ne yaptım?" diye yazmaktadır. Ve ömrünün sonlarına doğru tanımadığı bir kadına: "Benim kalpleri kurtaran, ruhları özgürlüğe kavuşturan ve acıları dindiren biri olduğumu mu sanıyorsunuz? Birçok kişi bana bunu yazıyor, ama ben daha çok düş kırıklığı ve tiksinti uyandıran bir kişi ol-

duğumdan eminim. Ara sıra bana da bu görev veriliyor, ama insanları teselli etme konusunda hiçbir kabiliyetim yok." diye yazmaktadır. Oysa bu acılı ruhta ne büyük bir sevecenlik vardır! Kardeşine Sibirya'dan "Her gece rüyalarımda seni görüyorum" diye yazar, "ve çok endişeleniyorum. Senin ölmeni istemiyorum. Seni görmek ve bir kez daha kucaklamak istiyorum, sevgili kardeşim. Peygamber aşkına, eğer iyiysen benim içimi rahatlat, tüm işlerini ve can sıkıntılarını bir yana bırak ve hemen, şu an bana bir mektup yaz, yoksa aklımı kaçıracağım."

"Kardeşimi nasıl bulduğunuzu tüm detaylarıyla ve bir an önce bana yazın. –23 Mart 1856'da, Semipalatinsk'den Baron Vrangel'e yazdığı mektup– Benim hakkımda ne düşünüyor? Eskiden beni çok fazla severdi! Bana veda ederken ağlardı. Bana karşı soğuklaşmadı mı? Kişiliği değişti mi? Eğer öyleyse, o kadar çok üzüleceğim ki!.. Bütün geçmişi unuttu mu? Buna inanmam mümkün değil. Peki ama, yedi ya da sekiz aydır bana mektup yazmamasını nasıl açıklamalı?[9]

---

9 Hapiste geçen dört yıl boyunca, Dostoyevski yakınlarından haber alamamıştı; 22 Şubat 1854'de, serbest kalmasından on gün önce kardeşine, Bay Bienstock'un derlemesinde bulamadığım için çok üzüldüğüm o mükemmel mektubu yazıyordu: *"Sonunda seninle uzun uzun, sanırım daha güvenli bir şekilde konuşabileceğim... Ama öncelikle sana bana neden tek bir satır bile yazmadığını soryam. Böyle bir şeyi yapabileceğini asla tahmin etmezdim. Kim bilir kaç kez, hapiste yalnızlığıma gömülmüş bir şekilde, belki de senin artık yaşamadığını düşünerek derin bir ümitsizliğe kapıldım. Çocuklarının ne durumda olduklarını düşünüyor ve onlara yardım edemediğim için kendime lanet okuyordum... Acaba bana yazmanı mı yasakladılar? Ama bu ya-*

Üstelik onda geçmişi hatırlatacak sıcak yakınlığı o kadar az görüyorum ki! Benimle ilgilenmesi yönündeki isteğimi kendisine götüren K...'ya söylediklerini hiçbir zaman unutmayacağım; "Sibirya'da kalırsa daha iyi olur." Evet, bunları yazıyordu, ama bu kırıcı sözü unutmaktan başka bir dileği de yoktu. Biraz önce bahsettiğim Mikhail'e yazdığı sevgi dolu mektup, bu sonuncudan sonra yazılmıştır. Hemen ardından Vrangel'e yazıyordu: "Kardeşime onu kucakladığımı, ona yaşattığım tüm üzüntülerden dolayı özür dilediğimi söyleyin, önünde diz çöküyorum." 21 Ağustos 1858'de ise kardeşine şunları yazdı –Bienstock bu mektubu seçmemiştir– "Sevgili dostum, geçtiğimiz senenin ekim ayında yazdığım mektubumda –senin sessizliğin hakkındaydı– sana aynı yakınmaları tekrarladığımda, bunları okumanın senin için çok acı ve zor olduğunu yazmıştın. Ah Micha! Allah aşkına benden nefret etme! Düşün ki ben yalnızım, bir çakıl taşı gibi köşeye atılmışım, benim karakterim her zaman karamsar, hastalıklı ve alıngandır. Tüm bunları düşün ve eğer yakınmalarım haksız ve tahminlerim de saçma ise beni affet. Ben kendim de haksızlık yaptığıma inandım."

Hiç şüphesiz Hoffman haklıydı. Batılı okur böylesine alçakgönüllü pişmanlık karşısında tepki gösterecektir. Genellikle İspanyol etkisi hissedilen edebiyatınız, sövgülerin unutulmamasında bir kişilik asaleti bulunduğunu o kadar güzel öğretir ki bize!

---

sak değil ki! Buradaki tüm siyasi tutuklular yılda birkaç mektup alıyorlar... Ama sessizliğinin gerçek sebebini bulduğumu sanıyorum, senin doğanda olan o umursamazlık, gevşeklik..."

Acaba "Batılı okur" şunları okuduğu zaman ne diyecektir: "Herkesin Çar'ı sevdiğini yazıyorsunuz. Ben ise ona hayranım." Ve Dostoyevski bunu yazdığı sırada hâlâ Sibirya'dadır. Alay mı ediyor acaba? Hayır. Her mektubunda bu konuya gelmektedir: "İmparator son derece iyi ve cömert." On yıllık bir sürgünden sonra, hem kendisinin Saint Petersburg'a dönmesi hem de üvey oğlu Paul'ün beden eğitimi okuluna kabul edilmesi için izin istediğinde de bu konuya gelir: "Düşündüm ki, eğer isteklerimin biri kabul edilmezse, öteki edilir ve İmparator bana Petersburg'da yaşama izni bağışlamasa bile, belki bütün isteklerimi geri çevirmemek için Paul'ü okula yerleştirmeyi kabul eder."

Aslında bu kadar boyun eğiş insanın keyfini kaçırmaktadır. Ne nihilistler, ne anarşistler, ne de sosyalistler bundan kendilerine bir pay çıkaramayacaklardır. Nasıl? En ufak bir isyan bile yok mu yani? Saygı göstermenin akıllıca bir hareket olduğu, Çar'a karşı olmasa bile en azından topluma karşı ya da içinde yaşlandığı zindana karşı da mı başkaldırı yok?

Nasıl konuştuğuna bir bakın: "Son dört yıl içinde ruhumda ve inançlarımda, aklımda ve kalbimde neler yaşadığımı sana anlatamayacağım, çünkü çok uzun zaman alır. Acı gerçekten kaçıp içine sığındığım sürekli düşüncelere dalış, yararsız olmayacak. Şu an, eskiden tahmin bile edemeyeceğim arzularım ve umutlarım var."[10] Ve bir başka yerde şöyle yazar: "Petersburg'daki son yıllarımda olduğu kadar melanko-

10 Mikhail'e yazdığı ve Bienstock'un derlemesinde yer almayan, 22 Şubat 1854 tarihli mektup.

lik ve şüpheci olduğumu sanmamanı senden rica ediyorum. Bunların hepsi geride kaldı. Zaten, bizlere Allah yol gösterir." Ve çok sonraları, 1872'de S. D. Janovsky'ye yazdığı mektuptaki o olağanüstü itiraf –italik yazılmış kelimelerin altı Dostoyevski tarafından çizilmiştir–: "Beni seviyor, benimle, *Sibirya'ya gitmeden önce* –çünkü orada iyileştim– *aklî yönden hasta* olan benimle ilgileniyordunuz."

Görüldüğü gibi en ufak bir protesto yok! Tersine minnettarlık var! Acaba o hangi inanç için yaşamaktadır? Acaba hangi inançlardan destek alıyor? Belki de, en azından bu yazışmalarında ifade ettiği kadarıyla, görüşlerini inceleyerek, Dostoyevski'nin hâlâ takılı kaldığı çile dolu ünsüzlüğünün, rağbet edilmemenin, başarısızlığın, daha şimdiden yarısını gördüğümüz sebeplerini anlayacağız.

2

İnsanları birbirinden ayıran fesatçı anlayıştan korkan ve hiç kimsenin adamı olmayan Dostoyevski şu sözleri kaleme alıyordu: "Kafamı en çok kurcalayan düşünce, fikirlerimizin ortak noktasının ne olduğu ve hangi eğilimde olursak olalım hepimizin birleşebileceği ortak noktaların neler olduğudur." Avrupa'daki "tezatlıkların Rus düşüncesinde birleştiği" ne şiddetle inanan, kendi ifadesiyle "Avrupalı yaşlı Rus", güçlü bir vatan ve insanlık sevgisiyle tüm tarafların uzlaşacağı bir Rus birliği için varlığının en son noktasına kadar çalışıyordu. Örneğin bir keresinde Sibirya'dan; "Evet, Rusya'nın Avrupa'yı tamamlayacağı yönündeki fikrinizi paylaşıyorum. Bu, Rusya'ya yüklenen bir görevdir. Ve ben, bunu uzun zamandır açık bir şekilde biliyorum" şeklinde yazar. Farklı bir yerde ise Ruslardan "Tüm insanlığın ortak çıkarlarını koruma görevini üstlenebilecek kabiliyette, göreve hazır bir millet" olarak bahseder. Ve belki de zamansız bir inançla, Rus halkının önemi konusunda bazı yanıl-

gılara düşüyorsa da –ki ben bu görüşe katılmıyorum– bu, tutkulu bir şovenizmden değil, tam tersine *bir Rus olarak*, Avrupa'yı bölen tarafların farklı mantık ve tutkularını önceden sezişinden ve sahip olduğu derin kavrayışından –böyle sanıyordu– kaynaklanıyordu. Puşkin'den bahsederken, onu "evrensel sevgi yeteneğinden" dolayı över ve şu güzel cümleyi ekler: "O bu yeteneğini eksiksizce halkımızla paylaşmaktadır ve işte bu nedenle de milli bir kimliktir zaten." Rus ruhunu "tüm Avrupalı eğilimlerin uzlaştığı bir bölge" olarak nitelendirir, ardından "her şeyden önce Avrupa'yı düşünmeyen tek bir gerçek Rus var mıdır?" diye haykırır ve hatta şu şaşırtıcı sözleri dile getirir: "Serseri Rus'un dinginleşebilmek için evrensel mutluluğa ihtiyacı bulunmaktadır."

"Gelecekteki Rus açlığının niteliğinin, olabilecek en üst seviyede insanseverlik olması gerektiğine ve Rus düşüncesinin, belki de Avrupa'nın çeşitli milliyetler içinde dirayet ve cesaretle geliştirdiği bütün fikirlerin birleşimi olacağına" inanarak, bakışını daima yabancı ülkelere doğru çevirmektedir. Bizce yazışmalarındaki en ilginç pasajlar, Fransa ve Almanya hakkındaki siyasi ve sosyal düşünceleridir. Yolculuk yapar, ilk başlarda yeni yerler tanımak için, daha sonra da aylarca ya yolculuğuna devam edecek ve yeni borçlarını ödeyecek parası olmadığı için, ya da Rusya'da eski borçlarıyla yüz yüze kalıp tekrar zindana yollanmaktan korktuğu için, parasal sorunları nedeniyle hep alıkonur. İtalya'da, İsviçre'de ve Almanya'da oyalanır... "Bu hasta halimle" diye yazar Dostoyevski kırk dokuz yaşında, "Bir hapishanede altı ay

bile geçirmeye dayanamazdım ve kesinlikle çalışamazdım."

Ama yabancı ülkelerdeyken, Rusya'nın havasını, Rus halkıyla iletişim kurmayı hemen özlemeye başlar. Gözünde ne Isparta, ne Toledo, ne de Venedik vardır. Hiçbir yere bir an bile olsun alışamaz, hiçbir yerden hoşlanmaz. "Ah! Nikolas Nikolayeviç," diye yazar Strakhov'a, "yabancı bir ülkede yaşamanın benim için ne kadar dayanılmaz olduğunu size nasıl ifade edebileceğimi bilmiyorum!" Sürgünden yazdığı her mektubunda benzer yakınmalar bulunur: "Rusya'ya gitmem gerekiyor. Burada, can sıkıntısı beni öldürüyor..." Ve sanki orada eserlerinin gizli besinini tüketiyormuş ve toprağından koparılınca suyundan yoksun kalıyormuş gibidir: "Yazı yazacak havamda değilim Nikolas Nikolayeviç! Ya da acı çekerek yazıyorum. Bu nasıl oluyor, anlayamıyorum. Sanırım ben Rusya'ya muhtacım. Her ne pahasına olursa olsun dönmem gerekiyor." Bir başka yerde: "Rusya'ya ihtiyacım var, çalışmam için, eserlerim için... Şu an kesin bir şekilde anladım ki, Dresden'de ya da başka bir ülkede olsam, topraklarımdan kopmuş olacağım." Ve bir diğerinde: "Kendimi ne kadar yabancı ve aynı zamanda gereksiz hissettiğimi bir bilseydiniz! Aptal ve dar ufuklu oluyorum ve Rusya alışkanlığımı kaybediyorum. Bu nedenle de Rus göçmenleri anlayamıyorum. Onlar delirmiş olmalılar."

Oysa *Budala*'yı, *Ebedi Koca*'yı ve *Ecinniler*'i Cenevre'de, Vevey'de yazar, olsun! "Buradaki çalışmalarım hakkında çok değerli sözler ediyorsunuz. Gerçekte yüzyıl açısından değil, ama Rusya'da neler ol-

duğunu bilmek yönünden geri kalacağım, ama sizden iyi bildiğime eminim, çünkü her gün, hem de günü gününe! Üç Rus gazetesini son satırına kadar okuyorum ve ayrıca iki tane de dergi geliyor, varoluşun canlı akışına olan alışkanlığımı yitireceğim. Düşüncesinden değil ama özünden uzaklaşacağım Bu durum sanatsal çalışmayı çok fazla etkiler!"

Dostoyevski'nin zihninde ki "evrensel sevgi" kendisinin vazgeçilmez tamamlayıcısı olan ateşli milliyetçilikten güç almaktadır. Yorulmadan ve ateşkes yapıp ara vermeden, o sıralar Rusya'da "ilericiler" diye tanımlanan kişilere karşı çıkar. Bu kişiler –tanımlama Strakhov'a aittir– "Rus kültürünün ilerlemesini, milletin özündeki zenginliğin gelişmesinde değil, batı eğitim sisteminin hızla özümsetilmesinde gören politikacılardır." "Bir Fransız her şeyden önce bir Fransız'dır, İngiliz de İngiliz'dir ve nihai hedefleri kendileri gibi kalmaktır. Güçleri de işte buradan kaynaklanmaktadır." "Rusları kendi köklerinden koparan bu kişilere karşı" başkaldırır ve "Toplumdan kendini koparmakla ve onu terk etmekle, halka değil, ama yabancı bir yere, *Avrupacılık*'a, hiçbir zaman var olmamış evrensel insanın mutlak hakimiyetine gidileceğini ve bu şekilde halkla bağların koparılıp halkın küçümseneceğini, aşağılanacağını" söyleyerek, öğrencileri harekete geçirmek için Barrès'i beklememektedir. Yönettiği derginin[11] önsözünde, aynı Barrés gibi "zararlı Kant'çılık" hakkında şunları yaz-

11 *Epoque* dergisinin önsözü, Bienstock tarafından kitabın sonuna eklenmiştir.

maktadır: "Dışarıdan alınan bir düşünce, ne kadar verimli olursa olsun bizde kök salamaz. Ancak milli hayatımız, dışarıdan hiçbir ilham ve teşvik almaksızın bu düşünceyi kendiliğinden, uygulayarak, herkesin ortak fikirle gerekli gördüğü şekilde ve ihtiyaç duyduğu için ortaya çıkarırsa, bu düşünce ancak o zaman kökleşebilir, bize uyum sağlayabilir ve bizim ihtiyaçlarımızı karşılayabilir. Yeryüzünde hiçbir millet, az ya da çok istikrara kavuşmuş hiçbir toplum dışarıdan ithal edilmiş, sipariş bir program üzerine kurulmamıştır..." Ve ben Barrès'de bundan daha keskin, bundan daha ısrarlı bir açıklamaya rastladığımı hatırlamıyorum.

Ama Barrès'de bulamadığıma üzüldüğüm bir şey var: Kendine tarafsız bir şekilde bakabilmek için topraklarından uzaklaşabilme yeteneği, çok güçlü bir kişiliğin belirtisi olduğu gibi, aynı zamanda yabancılara iyi gözle bakabilme kabiliyeti de insanın sahip olabileceği en asil ve en güçlü özelliklerden biridir. Ve üstelik Dostoyevski bu anlayışın bizi sürükleyebileceği körlüğü de önceden sezmişe benzemiyordu: "Fransız'ı yanıltmak ve kendisinin dünyanın en ileri gelen insanı gibi görmesini engellemek mümkün değildir. Zaten bu konu üzerinde hiç kafa yormaz. Bu, tüm ulustaki ortak ve karakteristik bir özelliktir."

Dostoyevski bireyciliğiyle Barrès'den çok keskin ve çok mutlu bir şekilde ayrılır. Ve o, Nietzsche'ye kıyasla, "ben" duygusunun önemine olan inanışta, ne kadar az tutku ve yeterlilik hissi bulunduğunu gösteren çok güzel bir örnek olmaktadır. "Bu dünyada, insanın kendisi gibi kalmasından daha zor şey yok" di-

yor yazar bir yerde. Dostoyevski'ye göre, "İnsan hiçbir amaç için hayatını ziyan etmemelidir." Çünkü ona göre vatanseverlik olmadan insanlığa hizmet edilemeyeceği gibi, bireycilik olmadan da insanlığa hizmet etmek mümkün değildir. Biraz önce yaptığım değerlendirmeler nedeniyle, bazı Barrèsçiler onu kendilerinden zannettilerse eğer, o zaman Barrèsçiler bu değerlendirmelere yabancı bulmayacaktır kendini?

Acaba onun "Yeni insanlığın güzellik anlayışı karmakarışıktır. Toplumun ahlâksal temeli, olguculuğa sıkışıp kaldığından, sadece sonuç vermemekle kalmaz, aynı zamanda kendi kendini de tanımlayamaz, arzuları ve idealleri arasında bocalar durur. Toplumun böyle kurulmadığını, mutluluğa götüren yolların bunlar olmadığını ve mutluluğun bugüne dek sanıldığı gibi, olguculuktan doğmadığını gösteren olaylar hâlâ yeter sayıda değil mi acaba? O halde mutluluk nereden kaynaklanmaktadır? Bu kadar kitap yazılmakta ve gerçekler gözden kaçırılmaktadır. Batı'da İsa yitirilmiştir. Ve Batı bu yüzden, sadece bu yüzden düşmektedir" şeklindeki sözlerini okuyan hangi Fransız alkışlamazdı? Bilerek atladığım şu cümleye takılmasaydı: "İsa yitirildi, Katoliklik yüzünden yitirildi." Acaba bu son cümleden sonra, hangi Katolik Fransız, bu yazışmaların içinde dereler gibi akan inanç gözyaşlarıyla duygulanmaya cesaret edecektir? Dostoyevski istediği kadar "Dünyaya, kimsenin tanımadığı ve temeli Ortodoksluğumuzda saklı olan Rus İsa'yı tanıtmaya" çalışsın, Katolik Fransız kendi geleneksel inançları nedeniyle onu dinlemeyecektir ve

Dostoyevski, hiç değilse bugün için şu sözleri boşuna ekleyecektir: "Bence, bütün Avrupa'nın Rusya sayesinde yeniden hayata dönüşünün ve bizim gelecekteki medenileştirici gücümüzün özü işte buradadır."

Dostoyevski, Bay de Vogüé'nin kendisinde "düşünceye ve hayatın bütünlüğüne karşı hırs dolu bir düşkünlük" ve "budalaca, tarafsız, eylemsiz vs. olanı kutsallaştırma"sına izin veriyorsa da, kardeşine yazdığı ve Bienstock tarafından derlemeye konmayan bir mektubunda şunları yazıyordu: "Bunlar sıradan insanlar diyecekler bana. Ama bence sıradan bir insan, karmaşık bir insandan daha korkutucudur." "Faydalı olmak" için hemşire ya da ebe olmak isteğini kendisine anlatan bir genç kıza: "İnsanın kendi eğitimiyle hiç durmaksızın uğraşması, kendini yüz kez daha faydalı bir çalışmaya hazırlamasıdır." şeklinde yazar ve daha sonra şunları ekler: "Yüksek eğitiminizle uğraşmanız daha yararlı olmaz mıydı? Uzmanlarımız genellikle çok az eğitim almışlardır... Ve kız ve erkek öğrencilerimiz ise neredeyse hiç eğitim almamış gibiler. Bu kişiler insanlığa ne gibi bir iyilik sunabilirler?" Bay de Vogüé'nin hatalı olduğunu anlamak için bu sözlere kesinlikle ihtiyacım yok ama, yine de yanılgıya düşebiliriz diye yazdım bunları.

Dostoyevski sosyalizmden yana ya da sosyalizme karşı olmak için acele etmez. Çünkü her ne kadar Hoffman: "Kelimenin en insanî anlamında sosyalist olan Dostoyevski, hayatının sonuna kadar bundan vazgeçmedi" şeklinde bir cümle yazma hakkına sahipse de, Dostoyevski'nin kendi yazışmalarında şun-

ları okuyoruz: "Sosyalizm daha şimdiden Avrupa'yı kemirdi, eğer çok geç kalınırsa, her şeyi yıkacak."

Muhafazakâr ama gelenekçi değil, Çar'cı ama demokrat değil, Hıristiyan ama Roma Katoliği değil, liberal ama ilerici değil, Dostoyevski *kendisinden nasıl yararlanılacağı bilinmeyen bir kişi* olarak kalmaktadır. Onda, farklı görüşlerdeki kişileri memnun etmeyecek yanlar vardır. Çünkü zekâsını olabildiğince kullansa da, üstlendiği role yetebileceği konusunda kesin bir inanç sahibi değildir ya da anlık sonuçlar uğruna, bu son derece kırılgan araca eğilim gösterme ve onu zorlama hakkı olup olmadığı konusunda kararsızdır. "Bana yöneltilen hoş geldin dileğiyle –9 Nisan 1876– birbirine karışan *bütün olası eğilimler* dolayısıyla, bu mektupların bende oluşturduğu izlenimle ilgili bir yazı yazmak istedim. Ama yazı üzerinde düşününce, aniden böyle bir yazıyı samimi bir şekilde yazmanın imkansız olduğunu fark ettim. Acaba samimiyet olmadığında yazı yazmaya değer mi?" Burada ne demek istiyor? Kesinlikle şunu: Şartlara uygun olan bu yazıyı, herkesin hoşuna gidecek ve başarılı olacak şekilde yazabilmesi için, düşüncesini zorlaması, mümkün olduğu kadar sadeleştirmesi, inançlarını *kendi doğasının* dışına sürüklemesi gerekiyordu. İşte, o bunu kabul edemezdi.

Dostoyevski, sertlik içermeyen ve dürüst bir düşünce dürüstlüğüne eğilim gösteren bir bireycilikle, bir düşünceyi ancak bütünüyle ortaya koymaya razı olmaktadır. Ve bizdeki başarısızlığının bundan daha güçlü ya da daha gizli bir mantığı yoktur.

Bunu söylerken, büyük düşüncelerin bir tür mantık namussuzluğu içinde bulunduklarını anlatmak istemiyorum, ama onlar genelde zekâyı kolayca küçümserler. Nitekim Bay Barrès de, bir düşünceyi dünyada kolaylıkla yaymak için onu her yönüyle yaymaktan çok, bir yönünü korkusuzca işlemek gerektiğini anlayacak kadar zekidir.

Bir düşünceyi başarılı kılmak için, yalnızca onu ön planda tutmak gerekir, ya da şöyle ifade edelim: Başarılı olmak için, yalnızca bir tek düşünce öne sürmek gerekir. İyi bir çözüm yolu bulmak yeterli değildir, önemli olan onun içinden çıkmamaktır. Halk, yeni bir isimle karşılaştığında bunun ne olduğunu öğrenmek ister ve kafasını karıştıran kişilerden de hiç hoşlanmaz. Pasteur dediğiniz zaman, hemen arkasından "evet, kuduz" diye düşünmekten memnun olur. Nietzsche? Üstün insan, Curie? Radyum, Barrès? Toprak ve Ölüler, Quinton? Plazma, Bornibus? Hardal örneğinde olduğu gibi. Ve Parmentier, patates "keşfi" nedeniyle, sadece bu sebzeyi keşfettiği için, bütün yemek listemizi kendisine borçlu olduğumuz zamankinden daha ünlü olmuştur.

Bay de Vogüè "acı çekme dini" tanımını bulup *Suç ve Ceza*'nın son bölümlerine eklenmiş olarak bulduğu öğretiyi, kullanışlı bir çıkış yolu olarak klişe haline getirdiği zaman, Dostoyevski az kalsın Fransa'da başarıya ulaşıyordu. Kitapta böyle bir yöntemin bulunabileceğine inanabilirim... Ama ne yazık ki, bu çözüm yolu, sözünü ettiği adamı kapsamıyordu; adam bu çözümün her yanından taşıyordu. Dos-

toyevski "tek bir şeye, Tanrı'ya inanmaya" önem veren kişilerdendi ve en azından bu Tanrı inancını, eserinin tüm insanca ve endişeli karmaşıklığına yaymak istiyordu.

Ibsen de, aynı onun gibi, kolaylıkla bir kalıba indirgenmez, bu durum yapıtları doğrulayıcı olmaktan ziyade soru yüklü yazarların genel özelliğidir. *Bir Bebek Evi* ve *Halk Düşmanı*'nın göreceli başarıları bu oyunların çok güzel oluşlarından değil, Ibsen'in onlarda bir sonuç sunmasından kaynaklanmaktadır. Halk, dikkat çekici sonuçlara ulaşmayan yazardan hoşlanmaz, bunun düşünce tembelliği ya da inanç eksikliğinden kaynaklandığını düşünür ve yoğun bir zeka hissine varamadığı için de bir inancı çoğunlukla, doğrulayıcılığının şiddetiyle, sürekliliğiyle ve tek biçimliliği ile değerlendirir.

Zaten çok geniş olan bir konuyu daha fazla genişletmek istemediğim için, bugün Dostoyevski'nin öğretisinin ne olduğunu belirlemeye çalışmayacağım. Tek belirtmek istediğim şey, uç noktaların uzlaştırılması isteğine pek alışık olmayan Batılının düşünce tarzına ters gelen ne gibi zıtlıklar içerdiğini belirtmekti. Dostoyevski milliyetçilikle Avrupacılığın, bireycilikle özverinin arasındaki zıtlıkların, sadece görünürde olduğuna inanmaktadır. Bu yaşamsal sorunun sadece tek bir yönünü anladıkları için, karşıt tarafların gerçekten eşit derecede uzak kaldıklarını düşünür. İzninizle bir alıntı daha yapmak istiyorum. Bu alıntı Dostoyevski'nin düşüncelerini benim uzun uzun anlatarak yapabileceğinden çok daha iyi bir şe-

kilde aydınlatacaktır.[12] "Mutlu olabilmek için mutlaka kişiliksiz mi olmak gerekiyor? Kurtuluş onu ortadan kaldırmakta mıdır? Tam tersine, kişiliği ortadan kaldırmak bir yana, çok güçlü bir kişilik haline gelmek gerekir, hatta Batı'da hiç olunamadığı kadar üstün bir kişilik. Lütfen beni anlamaya çalışın! İsteyerek, bilinçli ve tüm baskılardan özgürleşmiş olarak yapılan fedakârlık, başkalarının iyiliği için kendinden fedakârlıkta bulunmak, bence kişiliğin gelişmesinin, yüceliğinin, kendine özgüvenin ve özgür iradenin en büyük göstergesidir... Çok iyi gelişmiş, bir kişilik olma hakkını idrak etmiş, kendisi için korkular taşımayan bir kişilik, başkalarının da –aynı kendisi gibi– kendine hâkim ve mutlu kimseler haline gelmeleri için fedakârlıkta bulunmaktan başka bir şey yapmaz. Bu bir kanundur, sıradan bir insan buna ulaşmaya çalışır."

Bu çözüm yolunu İsa ona öğretmiştir: "Kendi canını kurtarmak isteyen yitirecektir onu, her kim ki canını benim sevgime adar, gerçekten can verecektir ona."

71-72 kışında, elli yaşlarında Petersburg'a geldiğinde Ianovsky'ye şunları yazıyordu: "İtiraf etmeliyim ki yaşlılık yaklaşıyor, ama yine de insan onu düşünmüyor, yeni şeyler yazmaya –Karamazovlara hazırlanıyordu– en sonunda hoşa gidebilecek bir şey-

12 Bu örneği, *Voyage à l'Etranger*'nin "Kentsoylu sınıfı üzerine deneme" adlı bölümünden aldım. Bay Bienstock bu bölümü derlemesinde vermekle çok iyi bir iş yapmıştır.

ler yayınlamaya hazırlanıyor. Hayattan hâlâ bir şeyler bekliyor, oysa belki de her şeyi almıştır. Kendimden bahsediyorum, gerçekten çok mutluyum." Bu acının ötesinde bir neşedir, Nietzsche'nin de çok iyi sezinlediği gibi Dostoyevski'nin tüm hayatında ve eserlerinde bu belli belirsiz hissedilir ve bence bunu fark edememiş olması Bay de Vogüé'nin en büyük eksikliğidir.

O dönemlerdeki mektuplarının havası aniden değişir. Kendisiyle birlikte Petersburg'da oturan ve her zaman mektuplaştığı kişilere değil, yabancılara, bir şeyler öğrenme, teselli edilme ya da yol gösterilme ihtiyacı hisseden zengin insanlara yazmaktadır. Bunların hepsini alıntı olarak vermek gerekirdi ya da kitabı yollamak iyi olurdu. Ben bu yazıyı okuyucularımın dikkatlerini o yöne çekmek için yazıyorum.

Korkunç para sıkıntılarından en sonunda kurtulmuş olan Dostoyevski, hayatının son yıllarında düzensiz aralıklarla yayımlanan *Journal d'un Homme de Lettres*'i *(Bir Edebiyatçının Güncesi)* yönetmeye başlar. Ünlü Aksakov'a, ölümünden üç ay önce, 1880 yılının Kasım ayında şöyle yazar: "İtiraf ediyorum, dostça itiraf ediyorum ki, önümüzdeki seneden itibaren *Günce*'nin yayınlanması işine girmeyi planlarken, sık sık ve uzun uzun diz çöküp Tanrı'dan bana temiz bir kalp ve temiz, günahsız, hırssız ve kimseyi rahatsız etmeyecek bir söz söyleme yeteneği vermesi için dua ettim."

Bay de Vogüé'nin "gerek analiz gerekse tartışmaya yatkın olmayan karanlık ezgilerden" başka bir şey görmediği bu *Günce*'de ne mutlu ki Rus halkı başka

şeyler de görüyordu ve Dostoyevski insanların, eserinin çevresinde, hiçbir zorlama olmaksızın birleşmeleri fikrinin yavaş yavaş gerçekleştiğini hissedebildi.

Ölüm haberi üzerine, ruhların birliği ve kaynaşması çok çarpıcı bir şekilde kendini gösterdi ve önce "bozguncu kişiler cesedine el koymayı tasarladılarsa da" çok geçmeden, "milli bir düşüncenin Rusya'yı harekete geçirdiği zamanlarda beliren ve sırrını yalnızca Rusya'nın bildiği o ani kaynaşmalardan biriyle, imparatorluğun bütün parçalarının, bütün muhaliflerinin, bu ölüm sayesinde bir coşku ayininde bir araya geldiği" görüldü. Bu cümle Bay de Vogüé'ye aittir. Çalışması konusundaki tüm eleştirilerimden sonra, böyle asil kelimeleri alıntı yapabildiğim için çok mutluyum. Bay de Vogüé devamında şöyle yazmaktadır: "Eski Çarların Rus topraklarını bir araya getirişi gibi, ruhların kralı da Rusların kalbini bir araya toplamıştı."

Ve işte şu anda, yavaş yavaş, neredeyse gizli bir şekilde, bütün Avrupa'da aynı enerji birliğini gerçekleştiriyor. Özellikle kitaplarının baskılarının günden güne arttığı Almanya'da ve son olarak da onun değerini Bay de Vogüé'ninkinden daha iyi tanıyıp tadına varan bir kuşak sayesinde Fransa'da. Onun başarını geciktiren gizli nedenler, aynı zamanda bu başarıyı daha da kalıcı hale getirecektir.

KARAMAZOV KARDEŞLER[13]

13 Jacques Copeau ile J. Croué'nin, Dostoyevski'nin romanından uyarladıkları, aynı adı taşıyan eserin sahnelenmesinden önce yazılmış bir yazı.

Nietzsche, Dostoyevski için, "Bana ruhbilim konusunda bir şeyler öğreten tek kişidir" diyordu.

Onun karakteri bizimkinden çok farklı oldu. Yirmi yıl kadar önce Rus edebiyatını, Fransa'ya sunan Bay de Vogüé, bu devin büyüklüğü karşısında korkuya kapılmışa benziyordu. Özür diliyor, ilk kez karşılaşan okuyucuların onu anlayamayacaklarını nezaketle haber veriyordu. Bay de Vogüé sayesinde Turgenyev'e hayran olmuştuk, Puşkin ve Gogol'u candan seviyorduk. Tolstoy'a çok büyük bir güven vardı, ama Dostoyevski, o gerçekten çok fazla Rus'tu. Bay de Vogüé bu tehlikeye karşı herkesi yüksek sesle uyarıyordu. Okurların merakını, daha kolay anlaşılabilecek ve insan ruhunun kendisini daha kolay bulabileceği iki ya da üç eser üzerine çekmeye razı oluyordu. Ama bunu yaparak, ne yazık ki en anlamlı, kuşkusuz en tutkulu ve bugün rahatlıkla söyleyebiliriz ki, en güzel yapıtlarını bir kenara itiyordu. Belki bazılarınız, bir zamanlar halka *Korolu Senfoni*'yi –9. Senfoni– sunmadan önce, onların yavaş yavaş *Pastoral Senfoni*'ye alıştırılmaları gerektiği gibi, şimdi de Dostoyevski'ye

alıştırmanın gerekli olduğunu düşünüyor olabilirler. İlk meraklıları *İnsancıklar*, *Ölü Bir Evden Anılar* ve *Suç ve Ceza* ile oyalamak ve sınırlandırmak iyi olduysa bile, artık *Budala*, *Ecinniler* ve özellikle de *Karamazov Kardeşler* gibi büyük eserleri okuyucunun karşısına çıkarmanın zamanı gelmiştir.

Bu roman Dostoyevski'nin en son eseridir. Aslında bir dizinin ilk kitabı olması gerekiyordu. Dostoyevski elli dokuz yaşındayken şunları yazıyordu:

> "Çoğu zaman, kelimenin gerçek anlamıyla acıyla farkına varıyorum ki, anlatmak istediğimin yirmide birini bile anlatamadım ve hatta hiçbir şey anlatamadım. Beni rahatlatan şey, Tanrı'nın bir gün bana o gücü ve ilhamı göndereceğine, benim de kendimi eksiksizce anlatabileceğime, kısacası yüreğimdeki ve hayal dünyamdaki her şeyi ortaya koyacağıma dair olan umudumdur."

Eserden esere kesintisiz bir gelişmeyle ilerleyen, az bulunur yeteneklerden biriydi o; ta ki ölüm gelip de her şeyi yarıda kesene kadar. Aynen, karşılaştırmaktan çok zevk aldığım Rembrandt ve Beethoven'da olduğu gibi, bu coşkulu ihtiyarlıkta en ufak bir yumuşama yoktur; yalnızca kendinden emin ve yaman bir düşünce yoğunluğu bulunmaktadır.

Kendine karşı en ufak bir kibarlık göstermeden asla tatmin olmayan, kendisini imkânsızın ötesine geçmeye zorlayan –bununla birlikte kendi değeri konusunda oldukça bilinçli olan– Dostoyevski'nin kalbini, *Karamazov Kardeşler*'e başlamadan önce, gizli bir ürperti kaplar. Sonunda tam kendine, kendi zekâ seviyesine göre bir konu bulmuştur:

"Bu kadar yeni, bu kadar eksiksiz, bu kadar orijinal bir konu az bulmuşumdur" diye yazmaktadır.

Ölüm döşeğindeyken Tolstoy'un başucundaki kitap buydu.

Bu eşsiz eserin enginliği karşısında telaşa kapılan ilk çevirmenler, bize onun ancak sınırlı bir çevirisini verebildiler. Genel bütünlüğü sağlama bahanesine sığınarak, eserin farklı yerlerinden bazı bölümler tamamen çıkarıldı, çıkarılan bölümler, daha sonradan *Précoces* (*Vaktinden Önce Gelenler*) adı altında başka bir kitap yapmaya yetecek kadar fazlaydı. Okurlardan çekindikleri için başlattıkları yanılgıyı tamamlamak üzere, Karamazov adını Çestomazov olarak değiştirdiler. Ancak *Karamazov Kardeşler*'in bu kısaltılmış çevirisi, çıkarılan bölümlerin dışında çok başarılıdır ve ben bugün bile onu sonradan yapılan çevirilere tercih ederim. Belki de bazıları, yayınlandığı dönemlere bakarak, halkın böyle büyük bir eserin çevirisine dayanacak kadar olgun olmadığını düşüneceklerdir. Ancak ben bu çeviriyi "eksik olduğunu itiraf etmemekle" suçlayabilirim.

Dört yıl önce Bay Bienstock ve Nau'nun birlikte yaptıkları çeviri yayınlandı. En büyük avantajı ise, küçük bir cilt içinde, kitabın genel düzenini sunmasıydı. Demek istediğim, ilk çevirmenlerin elediklerı bölümleri yerine koyuyorlardı, ama sistemli bir yoğunlaşma ile –içimden her bölümün dondurulmasıyla demek geliyor– Yeni çevirmenler konuşmalardaki kekelemelikleri ve dokunaklı titreşimleri

çıkartıp atıyor, en anlamlı cümlelerin üçte birini, hatta bazı paragrafların tümünü atlıyorlardı. Sonuç kesin, kaba, gölgesiz, aynı çinko üzerine yapılmış bir baskı gibi ya da Rembrandt'ın derin bir portresine bakarak çizilmiş bir resme benziyordu. Bu kadar bozulmasına rağmen hâlâ hayranlık verici olarak kalabildiğine göre, bu kitabın ne kadar büyük bir derinliği olduğunu siz düşünün. Aynı Stendhal'ın kitapları gibi, vaktinin gelmesini bekleyen ve sonunda vakti gelmişe benzeyen bir kitap.

Almanya'da Dostoyevski'nin çevirileri, her biri bir öncekinin titiz doğruluğuna ve gücüne bir şeyler katarak birbirini takip etmektedir. Heyecana karşı hırçın ve yavaş olan İngiltere bile geri kalmamaya çalışmaktadır. Geçtiğimiz 23 Mart tarihli *New Age*, Arnold Bennett, Bayan Constance Garnett'in çevirisini duyurarak tüm İngiliz romancı ve öykücülerinin "şimdiye kadar hiç kimsenin yazamadığı kadar güçlü bir hayal gücünün ürünleri"ni örnek almalarını dilemektedir. Özellikle de Karamazov Kardeşler'den bahsederek: "Bu kitapta tutku en üst noktasına ulaşmaktadır. Bu kitap bize bir düzineye yakın, devasa boyutlarda karakter sunmaktadır."

Bu "devasa karakterler", Rusya'da bile herhangi bir kişiye, bize olduğu kadar doğrudan seslendi mi? Onların sesleri hiçbir zaman bugün olduğundan daha acil gözüktü mü? Ivan, Dimitri, Alyoşa, aynı zamanda hem bu kadar farklı hem de bu kadar babalarına benzeyen ve hem yarı kardeşleri hem de hizmetlileri olan Smerdiakov'un acıklı gölgesi tarafından sürekli izlenip rahatsız edilen bu üç kardeş. Aydın

Ivan, tutku dolu Dimitri, gizem dolu Alyoşa... Üçü birlikte, yaşlı babalarının utanç verici bir şekilde terk ettiği manevi dünyayı paylaşıyor gibidir. Onların birçok genç üzerinde açık bir egemenlik kurduklarını biliyorum. Artık onların sesleri bize yabancı değil, ne diyorum ben? Artık onların konuşmalarını içimizde duyuyoruz. Bu eserin kuruluşunda yersiz bir sembolizm kesinlikle yoktur. Bu eserin yazılmasına ruhbilimin ince kavrayışının aydınlatmaya özendiği basit bir olay, karanlık bir "neden" yol açmıştır. Bu etkin karakterlerden daha sürekli olarak var olan hiçbir şey yoktur ve bu karakterler bir an olsun baskın gerçekliklerinden uzaklaşmazlar.

Onları sahneye çıkardığımız günümüzde –hayal gücünün tam yarattıkları ya da tarihin tüm kahramanları içinde sahneye çıkmayı onlardan fazla hak eden yoktur– bilinmesi gereken şey, tiyatro sanatçılarının düzenli sesleri arasında, bu "devasa" karakterlerin şaşırtıcı seslerini tanıyıp tanıyamayacağımızdır.

Bir diğer bilinmesi gereken şey, eseri sahneye uyarlayan kişinin, öykünün gelişimi için gerekli olan ve karakterleri karşı karşıya getiren olayları, özünden fazla uzaklaştırmadan verip veremeyeceğidir. Ben onu, son derece zeki ve becerikli biri olarak bilirim. Eminim sahne zorluklarını karşılamak için alışıldık yöntemle, bir olayı parçalara bölmek ve romanın en belirgin bölümlerini sunmak yerine eserin özünü yakalamak, sonra onu yeniden biçimlendirmek, indirgemek ve tüm öğeleri farklı bir bakış açısıyla yeniden düzenlemek gerektiğini çok iyi anlamıştır.

Bilinmesi gereken son şey ise, daha önce eserin özel dünyasına girmemiş olan izleyicilerin yeterli bir dikkatle karakterleri izlemeye razı olup olmayacaklarıdır. Hiç şüphesiz bu izleyiciler, Dostoyevski'nin Rus entelektüellerde gördüğü için çok üzüldüğü o "olağanüstü kendini beğenmişliği, şaşılacak cehaleti" göstermeyeceklerdir. O zamanlar Dostoyevski onları "inkârdan vazgeçirmek ya da en azından düşündürmek, şüpheye düşürmek istiyordu."

Ve benim de bunları yazarken başka hiçbir amacım yok.

(*Figaro*, 4 Nisan 1911)

Vieux-Colombier'de Okunan Kısa Bir Demeç

Dostoyevski'nin yüzüncü Doğum Yıldönümü Nedeniyle

Bundan birkaç yıl önce, Dostoyevski'nin çok az sayıda hayranı vardı. Ama ilk hayranların seçkinler arasından çıkması gibi, bu kez de hayran sayısı sürekli artıyor ve bugün Vieux-Colombier salonu dahi onlara küçük geliyordu. İnsanların nasıl olup da Dostoyevski'nin eserlerine karşı direnç gösterdiklerini öncelikli olarak incelemek istiyorum. Çünkü bu anlayışsızlığı yenmenin en kolay yolu, onu dikkate almak ve anlamaya çalışmaktır.

Sanırım bizim Batılı mantığımız adına Dostoyevski'ye yapılan en büyük suçlama, romanlarındaki karakterlerin mantıksız, kararsız ve genellikle de sorumsuz olmalarıdır. Onlarda, yapmacık ve kızgınlık uyandırıcı bulabileceğiniz tek şey de budur zaten. Dostoyevski bize gerçeği değil, kâbusları tasvir etmektedir, denir. Ben bu görüşün kesinlikle yanlış olduğunu düşünüyorum, ama kısa bir süre için doğru olduğunu kabul edelim. Freud gibi rüyalarımızda gerçek hayatımızdaki olaylardan daha çok samimiyet olduğunu söylemekle yetinmeyelim. En iyisi biz Dostoyevski'nin, bu rüyalar ve rüyalarımızı dolduran

ve bir yandan kafanız kavramak için alışılmadık bir gayret gösterirken, diğer yandan en ufak bir şaşkınlık yaşamadan, daha ilk anda kabullendiğiniz bu saçmalıklar ve olanaksızlıklar üzerine neler söylediğini dinleyelim: "Neden" diye devam ediyor, "Neden uyanıp dünyaya yeniden döndüğünüzde, hemen her zaman ve bazen de alışılmadık bir canlılıkla, rüyanızın giderken sizin çözemediğiniz bir sırrı da beraberinde götürdüğü hissine kapılırsınız? Rüyanızın saçmalığı sizi gülümsetir, ama bir yandan da saçmalıklardan oluşan bir bütünün içinde bir fikrin, hem de gerçek bir fikrin, öteden beri kalbinizde var olan bir fikrin farkına varırsınız; rüyanızın içinde uzun zamandır beklediğiniz bir kehaneti bulduğunuza inanırsınız..." (*Budala*, cilt 2, ss. 185)

Dostoyevski'nin burada rüya hakkında söylediklerini, biz onun eserlerine uygulayacağız. Bir an için bile olsun bu anlatımları bazı rüyaların saçmalıklarıyla eşit tuttuğumdan değil, tam tersine, bu kitaplardan uyandığımızda da, aynı rüyalarımızdan uyandığımız zaman olduğu gibi –ve üstelik mantığımız buna tam bir onay vermeyi reddettiği anda– Dostoyevski'nin biraz önce "gerçek yaşamımızın" gizli bir noktasına dokunduğunu hissettiğimiz için yapacağız. Ve sanıyorum ki burada, bazı entelektüellerin, Batı kültürü adına Dostoyevski'nin dehası karşısında gösterdikleri reddin açıklamasını da bulacağız. Çünkü hemen fark ediyorum ki, bizim batı edebiyatında –burada sadece Fransız edebiyatını kastetmiyorum– bazı ayrıcalıklar dışında, roman yalnızca insanlar arasındaki ilişkilerle, entelektüel ya da tutkulu ilişkilerle,

aile, toplum ya da sosyal sınıflar arasındaki ilişkilerle uğraşmakta, neredeyse hiçbir zaman kişinin kendi kendisiyle ya da Tanrı ile olan ilişkisi üzerinde durmamaktadır. Oysa bunlar Dostoyevski'nin eserlerinde diğerlerine baskındır. Benim anlatmak istediğimi, Bayan Hoffmann'ın Dostoyevski üzerine yazdığı biyografide –bildiğim kadarıyla en iyi biyografisidir, ama ne yazık ki Fransızca'ya çevrilmemiştir– Rus ruhunun *özelliklerinden birini bizlere* keskin bir *şekilde* hissettirmek için alıntı yaptığı bir Rus'un şu sözünden daha iyi hiçbir şey anlatamaz sanıyorum. Dakik olmamakla suçlanan bu Rus, büyük bir ciddi*yetle cevap verir: "Evet*, hayat çok zor! Doğru dürüst yaşanması gereken öyle anlar var ki, bunlar bir buluşmaya geç kalmaktan çok daha önemli." Dostoyevski'nin eserlerinde iç dünya insanların birbirle*riyle* olan *ilişkilerinden* çok daha önemlidir. İşte Dostoyevski'yi birçoğumuz için bu kadar büyük, bu kadar önemli, birçokları için de bu kadar çekilmez kılan sır da bu değil mi zaten?

Ve diğer yandan Batılının, Fransız'ın baştan aşağı ve sadece bir kostümle var olan, toplumsal bir varlık olduğunu bir an bile iddia etmiyorum. Pascal'ın *Düşünceler*'i, *Elem Çiçekleri* gibi ciddi, güçlü ve bununla birlikte edebiyatımızın herhangi bir eseri kadar Fransız olan kitaplar önümüzde durmaktadır. Ama görülmektedir ki, bazı problemler, endişeler, tutkular, ilişkiler; ahlakçıya, din bilimciye, şaire ayrılmıştır ve romanın tek yapması gereken kendisini bunlarla doldurmaya bırakmasıdır. Balzac'ın tüm kitapları arasında *Louis Lambert* hiç kuşkusuz en başarısız

olanıdır, bu kitap sadece monologdan ibarettir. Dostoyevski tarafından gerçekleştirilen olağanüstü şey şudur ki; kahramanların her biri –bir yığın kahraman yaratmıştır– önce kendi kişilikleriyle vardır ve bu içsel varlıkların her biri, kendilerine özgü sırlarıyla, bütün sorunlarının karmaşıklığıyla karşımıza çıkarlar. Ve asıl mucize şudur: Her kahraman bu sorunlarla iç içe yaşar ve asıl demek istediğim, bu sorunların –önümüzde can çekişmek ya da başarıya ulaşmak için savaşan, çarpışan ve insanlaşan bu sorunların– her biri bu kişiliklere bağlı olarak yaşamaktadır.

Dostoyevski romanının ele aldığı sorunların arasında bundan daha yücesi yoktur. Ama bunu söyledikten sonra hemen şunu da eklemeliyim ki, o bu sorunu hiçbir zaman soyut bir biçimde ele almaz. Fikirler onda her zaman kişilere bağlı olarak yaşar ve kişilere daimi göreceliklerini veren de işte budur. Güçleri de yine buradan ileri gelmektedir. Bu kişilerden biri, Tanrı, Yaratan ve sonsuz hayat kavramına birkaç gün ya da birkaç saat sonra öleceğini bildiği için ulaşmakta –*Budala*'daki Hippolyte– bir başka karakter ise, *Ecinniler*'de, intihar aracılığıyla ve bir çeyrek saat sonra kendisini öldürmesi *gerektiğinden*, içinde daha şimdiden Nietzsche'nin filizlendiği metafizik bir dünya oluşturmaktadır. İnsanın onu dinlerken anlayamadığı şey ise, kendisini öldürmesi gerektiği için mi bunu düşündüğü yoksa düşündüğü için mi kendisini öldürmesi gerektiğidir. Bir başka karakter, Prens Mişkin de, en ilahi ve en olağanüstü sezgilerini yaklaşmakta olan sara nöbetlerine borçludur. Ve bu açıklamadan şimdilik yalnızca şundan

başka sonuç çıkarmak kesinlikle istemiyorum: Dostoyevski'nin romanları, en fazla fikir içeren romanlar –kitaplar diyesim geliyor– oldukları halde, kesinlikle soyut değildirler ve hayatım boyunca bildiğim en soluk kesen romanlar –kitaplar– bunlardır.

İşte bu nedenle Dostoyevski'nin karakterlerinin –çok örnek kişiler olmalarına rağmen– hiçbir zaman insanlıktan uzaklaşıp sembolik kişiler haline geldiklerini göremeyiz. Bizim klasik komedimizdeki tipler gibi değildir onlar. Birer birey olarak, Dickens'ın en belirgin karakterleri kadar özelliği olan, herhangi bir edebi eserdeki karakter kadar iyi betimlenmiş ve güçlü bir anlatımla tasvir edilmiş bireyler olarak kalmaktadırlar. Şunu bir dinleyin:

> "Öyle kimseler vardır ki, onları en belirgin özellikleri ile tanımlayacak bir şey söylemek çok zordur. Genelde "sıradan" insanlar ya da "halk" şeklinde tanımladığımız ve gerçekte, insan ırkının çok büyük bir bölümünü teşkil edenler de bunlardır işte. Hikayemizdeki kişilerin çok büyük bir çoğunluğu ve özellikle de Gabriel Ardalinoviç işte bu geniş kategoriye dahildir."

İşte belirlenmesi oldukça güç olacak bir kişi. Bakalım onun hakkında neler söyleyebilecektir:

"Neredeyse delikanlılığından bu yana, Gabriel Ardalinoviç, bitmek bilmeyen bir yetersizlik duygusu ve aynı zamanda da üstün bir kişi olduğu konusunda kendisini ikna etme arzusuyla kendini yiyip bitiriyordu. Şiddetli arzularla doluydu, nasıl derler sinirleri doğuştan gergindi ve bu arzularının gücüne inanıyordu, çünkü bunlar çok coşkundu. Fark edilme

isteği kimi zaman onu en olmayacak şeyleri yapmaya sürüklüyordu, ama kahramanımız son anda kendini böyle bir işe atmayacak kadar mantıklı buluyordu. Ve bu onu öldürüyordu."[14]

Ve düşünün ki bu ifadeler en silik karakterlerden biri içindir. Şunu da eklemek gerekir ki, ön plandaki büyük karakterlerini betimlemez. Onları kitap boyunca sürekli değişen, asla tamamlanmayan bir portre gibi kendi kendilerine anlatmaya bırakır. Temel karakterleri her zaman için oluşum halinde, hep yarı karanlıkta olur. Bu arada belirtmek isterim ki, Dostoyevski bu özelliğiyle, en büyük endişesi karakterlerinin mükemmel bir sonuca varması olan Balzac'tan çok derin bir şekilde ayrılmıştır. Balzac David gibi çizmekte, Dostoyevski ise Rembrandt gibi renklendirmektedir. Resimleri o kadar etkileyici ve o kadar mükemmel bir sanatla yapılmıştır ki, bu resimlerin arkasında ya da çevresinde bu kadar güçlü bir fikir derinliği bulunmasaydı bile, Dostoyevski'nin yine de gelmiş geçmiş en büyük romancı olarak kalacağına kalpten inanıyorum.

14 *Budala*, cilt 2, ss. 193-194

Vieux-Colombier Konuşmaları[15]

1

Savaştan bir süre önce, Beethoven'in ve Michel-Ange'ın yaşamöykülerine, Romain Rolland'ın o güzel tek konulu incelemelerine özenerek, Charles Péguy'un *Cahiers* dergisi için, *Dostoyevski'nin Yaşamı* isimli bir çalışma hazırlıyordum. Savaş başladı ve bu konuyla ilgili aldığım notları bir kenara koymam gerekti. Uzun süre boyunca başka endişelerle ve kaygılarla uğraştım ve bu projeyi neredeyse unutmuştum ki, yakın bir zamanda Dostoyevski'nin yüzüncü doğum yıldönümü kutlanırken, Jacques Copeau benden, Vieux-Colombier'deki anma toplantısında bir konuşma yapmamı istedi. Eski notlarımı ortaya çıkardım ve onları okurken, içlerindeki düşüncelerin üzerinde durulmaya değer olduklarını fark ettim. Ama bir biyografinin gerektirdiği kronolojik akış, bu düşünce-

15 *La Revue Heddomadaire*'de yayımlanmıştır.
Konuşma sırasında stenoyla tutulan notlara dayanan bu metinleri yeniden yazmadım, sadece bazı yerlerini düzelttim. Doğallıklarını bozmak istemedim.

leri ortaya koymak için uygun gözükmüyordu. Dostoyevski'nin eserlerinin her birinde adete bir saç örgüsü gibi örülen düşünceleri çözmek genellikle çok zordur; fakat onları kitaptan kitaba bulabiliriz. İşte benim için önemli olanlar da bu düşüncelerdir ve bunları kendi fikirlerimle birleştirdikçe önemleri daha da artmaktadır. Eserlerinin her birini teker teker ele alsam, tekrarlar kaçınılmaz olacak. En iyisi ben başka bir yol bulayım; eserden esere düşünceleri takip ederek onları ortaya çıkarmaya, yakalamaya ve çok belirgin olan karmaşıklığın bana elverdiği ölçüde bir açıklıkla, onları sizlerin önünüze sermeye çalışayım. Bu düşünceler ruhbilim, sosyoloji, ahlâkçılık olacak, çünkü Dostoyevski –her şeyden önce bir romancı olmasına rağmen– aynı zamanda bunların hepsidir. Bu düşünceler konuşmalarımızın da konusu olacaktır. Ancak Dostoyevski'nin eserlerinde düşünceler hiçbir zaman karşımıza üzerinde çalışılmamış olarak çıkmaz, tam aksine onları ifade eden karakterler aracılığıyla belirirler, karışıklıkları ve görecelikleri de işte buradan kaynaklanmaktadır. Diğer yandan ben de soyutluktan kaçınmak ve bu düşüncelere olabildiğince belirginlik kazandırma kaygısında olduğumdan, öncelikle size Dostoyevski'nin kişiliğini tanıtmak, bu kişiliği bize anlatacak ve onu tanımlamamıza izin verecek birkaç olaydan söz etmek isterdim.

Savaştan önce hazırladığım biyografi için bir giriş hazırlamak, bu girişte öncelikle "büyük adam" dendiğinde zihnimizde canlanan düşünceyi incelemek istiyordum. Bu düşünceyi açıklamak için, Dostoyevski'yi Rousseau'ya benzetecektim. Bu benzerlik keyfî olma-

yacaktı, çünkü ikisinin kişilikleri gerçekten benzerlikler taşımaktadır. Bu benzerliğin bir sonucu olarak, Rousseau'nun *İtiraflar*'ı Dostoyevski üzerinde çok güçlü bir etki yapmıştır. Ama bana öyle geliyor ki, sanki Rousseau daha hayatının ilk yıllarında Plutark tarafından zehirlenmiş gibidir. Plutark yüzünden Rousseau, büyük adam diye, kafasında biraz tumturaklı ve gösterişli bir tasvir yaratmıştı. Karşısına hayali bir kahramanın heykelini dikiyordu ve tüm hayatı boyunca bu heykele benzemeye uğraşmıştı. Görünmek istediği gibi olmaya çalışıyordu. Kendini anlatırken çizdiği görüntünün içten olabileceğini kabul ediyorum, ama duruşunu hiçbir zaman aklından çıkarmamıştır ve ona bunları zorla benimseten şey de gururdur.

> "Yalancı büyüklük, der La Bruyère hayran olacak bir şekilde, yabani ve ulaşılmazdır. Zayıf yönünü bildiği için gizlenir ya da en azından kendisini doğrudan göstermez ve başkalarına kendini zorla benimsetecek ve gerçek kişiliğini –gerçek küçüklüğünü kastediyorum– belli etmeyecek şekilde davranır her zaman."

Bu sözler için Rousseau'yu tarif ediyor diyemiyorum, ama biraz ileride şunları okuduğumda hemen aklıma Dostoyevski geliyor:

> "Gerçek büyüklük özgür; tatlı, içten, halkçadır. Dokunmanıza ve onu yönlendirmenize izin verir, yakından bakıldığında büyüklüğünden hiçbir şey kaybetmez, ne kadar yakından tanırsanız ona hayranlığınız o oranda artar. Kendisinden aşağıda olanlara iyilikseverlikle eğilir ve sonra eski durumuna hiç zorlanmadan geri dö-

ner. Bazen kendini tamamen bırakır, ihmal eder, her zaman yeniden alıp değer kazandırabilme yeteneğine sahip olarak ayrıcalıklarından vazgeçer..."

Dostoyevski'de hiçbir gösteriş, hiçbir planlı hareket yoktur. Hiçbir zaman kendini diğer kişilerden üstün görmez, onun kadar alçakgönüllü başka bir kişi yoktur ve kibirli bir kişinin onu gerçek anlamıyla anlayabileceğine inanmıyorum.

Alçakgönüllük kelimesi *Yazışmalar*'ında ve diğer eserlerinde çok sık geçer:

> "Neden beni reddetsin ki? Üstelik zorla istemiyorum, alçakgönüllülükle ondan rica ediyorum." (23 Kasım 1869 tarihli mektubu)
>
> "Onu zorlamıyor, alçakgönüllü bir şekilde istiyorum." (7 Aralık 1869)
>
> "Olabilecek en alçakgönüllü dileğimi gönderiyorum." (12 Şubat 1879)
>
> Delikanlı babası hakkında konuşurken: "Garip bir alçakgönüllülükle beni hep şaşırtırdı." der ve babası ile annesi arasındaki ilişkiyi, sevgilerinin doğasını anlamaya çalışırken, hep babasının şu sözünü hatırlardı: "Alçakgönüllü olduğu için benimle evlendi."[16]

Bir süre önce Henry Bordeaux ile yapılan bir röportajda beni hiç şaşırtmayan bir cümle okudum. Bordeaux: "İnsan önce kendini tanımaya çalışmalıdır" diyordu. Röportajı yapan kişi yanlış anlamış olmalı. Kendini arayan bir edebiyatçı çok büyük bir

16 *Delikanlı*, s. 3.

riskle karşı karşıyadır; kendini bulma riski. O andan itibaren soğuk, sadece kendine uygun ve çözümlenmiş yapıtlar ortaya koyar. Kendi kendini taklit eder. Eğer kendi sınırlarını ve çizgilerini bilirse, bir daha bunları aşamaz. Samimi olmamaktan korkmaz, bilinçsiz olmaktan korkar. Oysa gerçek sanatçı, bir eser ortaya koyarken her zaman için yarı yarıya bilinçsizdir. Kim olduğunu bile tam olarak bilmez. Eseri aracılığıyla, eserinin içinde ve ancak eseri bittikten sonra kendini tanıyabilir... Dostoyevski kendini hiçbir zaman aramamıştır; kendini eserine çılgınca verir. Eserindeki karakterlerin her birinin içinde kaybolur; işte bu nedenle de her bir karakterinde yine onu buluruz. Birazdan kendisi hakkında konuştuğu zaman ne kadar beceriksiz olduğunu göreceğiz, ama tam tersine, kendi düşünceleri, ortaya çıkardığı karakterler tarafından dile getirildiğinde hitabeti etkileyicidir. Onlara can vererek kendini bulmaktadır. Onların her birinde yaşamaktadır ve "kendini yarattığı karakterlerin çeşitliliği içine bırakışının" ilk sonucu kişisel tutarsızlıklarının devam etmesidir.

Çelişkiler ve tutarsızlıklar açısından Dostoyevski'den daha zengin bir yazar tanımıyorum; Nietzsche olsa "karşıtlıklar açısından" derdi. Eğer Dostoyevski romancı olmayıp da düşünür olsaydı, hiç şüphesiz düşüncelerini düzenlemeyi deneyecekti ve biz de birçok önemli şeyi kaybedecektik.

Dostoyevski'nin hayatındaki olaylar, ne kadar acıklı olursa olsun, hepsi yüzeyseldir. Onu alt-üst eden tutkular, çok daha derinlerde hareket ediyor gibidirler. Ama bunların dışında, olayların ve hatta tut-

kuların dahi ulaşamadıkları bir yer kalmaktadır her zaman. Bu konuda, onun küçük bir cümlesi bizim için çok belirleyici olacaktır, özellikle de bu cümleyi başka bir metinle karşılaştırırsak:

> "Hiçbir insan, diye yazar Ölü bir Evden Anılar'da, belirli bir amacı olmadan ve bu amaç için çaba sarfetmeden yaşayamaz. Eğer amaç ve umut bir kez kaybolursa, iç sıkıntısı o insanı genellikle bir canavara dönüştürür..."

Ancak aynı zamanda da bu amaç konusunda yanılıyor gibidir, çünkü hemen ardından şunu eklemektedir:

> "Hepimizin amacı özgürlük ve cezaevinden çıkmaktı."[17]

Bu sözler 1861 yılında yazılmıştı. İşte o sıralarda amaç kelimesinden bunu anlıyordu. Hiç kuşkusuz, o dayanılmaz tutukluluktan dolayı acı çekiyordu. Dört yıl Sibirya'da, altı yıl da zorunlu olarak orduda kaldı. Acı çekiyordu, ama özgür kalır kalmaz anladı ki, gerçek amaç, çok fazla istediği özgürlük çok daha derin bir şeydi ve bunun cezaevinden çıkmakla hiçbir ilgisi yoktu. Ve 1877 yılında, yukarıda okuduğum cümle ile karşılaştırmaktan büyük bir zevk aldığım şu olağanüstü cümleyi yazdı:

> "İnsan hiçbir amaç için hayatını ziyan etmemelidir."[18]

17 *Delikanlı*, s. 303.

18 *Yazışmalar*, s. 449.

Sonuç olarak, Dostoyevski'ye göre hepimizin yüce, gizli, hatta kendimiz için bile gizli ve hiç kuşkusuz içimizden birçoğunun hayatına verdiği görünür amaçtan çok daha farklı bir yaşama nedenimiz var.

Ama önce Theodor Mihailoviç Dostoyevski'yi bir kişilik olarak gözümüzde canlandırmaya çalışalım. Arkadaşı Riesenkampf, yirmi yaşındaki haliyle, 1841'de, onu bize tasvir eder:

> "Yuvarlak, geniş bir yüz hafif kalkık bir burun; açık kestane, kısa kesilmiş saçlar; geniş bir alın ve seyrek kaşların altında çok derinde küçük gri gözler; çillerle kaplanmış solgun yanaklar; hastalıklı, hemen hemen topraksı bir cilt ve çok dolgun dudaklar."

Bazen ilk sara nöbetlerine Sibirya'da tutulduğu söylenir. Oysa hüküm giymeden önce de hastaydı, ancak Sibirya'da daha da şiddetlenmişti.

"Hastalıklı bir cilt" Dostoyevski her zaman hastalıklı bir kişiydi. Ancak çok gürbüz olan kardeşi çürüğe çıkarılırken, o zayıf ve hastalıklarla uğraşan bir kişi olmasına rağmen askere alındı.

1841 yılında, yani yirmi yaşındayken, onu asteğmen yaptılar. O dönemde, 1843'de, teğmen olmak için sınavlara hazırlanıyordu. Maaşının üç bin ruble olduğunu biliyoruz ve babasının ölümüyle mirasa konmuş olmasına rağmen, çok düzensiz bir yaşam sürdüyor ve küçük kardeşinin tüm sorumluluğu da üzerinde olduğu için, hiç durmadan borçlanıyordu. Bu para sorunu, Balzac'ınkinden çok daha şiddetli bir biçimde, yazışmalarının her sayfasında karşımıza

çıkar. Bu sorun hayatının son yıllarına kadar çok önemli bir rol oynamış ve ancak son yıllarında bu sıkıntıdan gerçek anlamda kurtulmuştur.

Öncelikle Dostoyevski hovardaca bir yaşam sürüyordu. Tiyatrolara, konserlere, balelere gidiyordu. Kaygısızdı. Sadece ev sahibinin yüzünü beğendiği için ev kiraladığı dahi oluyordu. Hizmetçisi hırsızlık yapmakta, o ise bundan zevk almaktaydı. Şansının iyi ya da kötü olmasına göre, âni mizaç değişiklikleri yaşıyordu. Kendi başının çaresine bakamadığı için, ailesi ve yakınları, arkadaşı Reisenkampf ile birlikte kalmasını istiyorlardı. Tek söyledikleri; "Onun Almanlara benzeyen düzenini kendine örnek al." oluyordu. Theodor Mihailoviç'ten birkaç yıl büyük olan Reisenkampf, doktordur. 1843'de Petersburg'a yerleşir. Bu dönemde Dostoyevski beş kuruşsuzdur, borçla aldığı süt ve ekmekle yaşamını sürdürmektedir. Reisenkampf bir mektubunda Dostoyevski için; "Theodor yanında yaşamaktan çok zevk aldığınız, ama kendisi sürekli para sıkıntısı çekecek olan insanlardandır" diye yazar. Birlikte ev tutarlar, ama Dostoyevski'nin dayanılması zor bir ev arkadaşı olduğu ortaya çıkar. Reisenkampf'ın hastalarını beklettiği odada, onları karşılamaktadır. İçlerinden biri ona ihtiyaç duyduğu zaman ya Reisenkampf'ın ya da varsa kendi parasıyla bu kişinin yardımına koşmaktadır. Bazı günler Moskova'dan bin ruble alır. Bu parayla borçlarının hemen bir kısmını öder. Akşam ise geri kalanını oyuna –kendi ifadelerine göre bilardo– yatırır ve ertesi sabah dostundan beş ruble istemek zorunda kalır. Unutmadan söylemek gerekir ki, en son kalan

elli ruble, Dostoyevski'nin bir anda dost olup odasına aldığı Reisenkampf'ın hastalarının biri tarafından çalınmıştır. Reisenkampf ve Theodor Mihailoviç 1855 yılının Mart ayında ayrılırlar, bizimkisi ise hâlâ işlerini yola koyamamıştır.

1846 yılında, *İnsancıklar*'ı yayımlar. Bu eser hiç de azımsanmayacak bir başarı elde eder. Dostoyevski'nin bu başarıyı anlatışı çok şey ifade etmektedir. O döneme ait bir mektubunda şunları yazar:

> "Çok büyük bir şaşkınlık içindeyim, yaşamıyorum, düşünecek zamanım yok. Şüpheli bir ün yarattılar benim için ve bu cehennemin daha ne kadar devam edeceğini bilmiyorum."[19]

Sadece önemli olaylardan bahsediyorum ve çok ilgi çekmeyen birçok kitabının yayınını ise atlıyorum.

1849 yılında bir grup zanlı ile birlikte polis tarafından yakalanır. Bu olaya sonradan "Petraçevski komplosu" adı verilir.

O dönemde Dostoyevski'nin ne gibi siyasi ve sosyal görüşlere sahip olduğunu söylemek çok zordur. Onun bu şüpheli kişilerle birlikte oluşunu da, bir aydın merakı ve düşünmeden kendini riske atan bir gönül zenginliği olarak görmek gerekir. Ama Dostoyevski'nin bir anarşist ya da devletin bekası için tehlikeli bir kişi olduğunu düşünmemizi gerektirecek bir durum yoktur.

Yazışmalar ile *Bir Yazarın Günlüğü*'ndeki birçok bölümde Dostoyevski karşımıza tam tersi bir görüşle

19 *Yazışmalar*, s. 94.

çıkar, *Ecinniler* ise tamamen anarşinin yargılanması gibidir. Ama yine de o Petraçevski'nin çevresinde toplanan şüpheli kişiler arasında tutuklanır. Hapse atılır, yargılanır, ölüme mahkûm edilişini dinler. Bu ölüm cezası ancak son anda hafifletilir ve Dostoyevski Sibirya'ya gönderilir. Bunların hepsini zaten biliyorsunuz. Size bu *Konuşmalar*'da, başka bir yerde bulamayacağınız şeyler anlatmak isterdim, ama yine de bilmeyenler için mektuplarından hüküm giyişi ve hapisteki hayatı ile ilgili bazı bölümler okuyacağım. Bence bunlar çok fazla şey ifade ediyorlar. Burada, endişelerini tasvir edişinin satır aralarında, hayatı boyunca onu ayakta tutan iyimserliğinin sık sık ortaya çıkışını göreceğiz. İşte hakkında verilecek kararı beklediği kalede, 18 Temmuz 1849 tarihinde yazdıkları:

> "İnsanda büyük bir acıya katlanma ve yaşama gücü var. Ama ben bunun bu kadar güçlü olduğuna inanmıyordum. Ancak bu gerçeği kendi tecrübelerimle öğrendim."

Ağustos ayında, hastalıktan yorgun düşmüş şekilde yazar:

> "Ümitsizliğe düşmek günahtır... Severek yapılan ölesiye bir çalışma, işte gerçek mutluluk budur."

Ve 14 Eylül 1849 tarihinde yazdıkları:

> "Çok daha kötüsünü bekliyordum ve şu an çok iyi biliyorum ki bende tüketilmesi mümkün olmayan bir yaşam gücü var."[20]

20 *Yazışmalar*, s. 101.

22 Aralık'ta yazdığı kısa mektubun tamamını okumak istiyorum size:

> "Bugün 22 Aralık, bizi Semionovski alanına götürdüler. Orada hepimize ölüm kararımız okundu, haç'ı öptürdüler, başlarımız üzerinde kılıç kırdılar ve en son kostümlerimiz –beyaz gömlek– giydirildi. Sonra içimizden üç kişiyi asmak üzere sehpaya çıkardılar. Ben, altıncıydım, üçer üçer çağırıyorlardı; yani ikinci seride ben de olacaktım, sadece birkaç dakikalık ömrüm kalmıştı. Seni hatırladım, kardeşim ve tüm ailemi; son dakikada aklımda sadece sen vardın. O zaman seni ne kadar çok sevdiğimi anladım, sevgili kardeşim! Yanımda duran Pleşçev ve Dourav'ı kucaklayacak ve onlarla vedalaşacak zaman buldum. Sonunda geri çekiliş borusu çalındı, boynuna ip geçirilmiş olanları geri getirdiler ve bize Majestelerinin canımızı bağışladığı okundu."

Dostoyevski'nin eserlerinde ölüm cezasına ve bu cezaya çarptırılan mahkûmların son anlarına dolaylı ve dolaysız yollardan değinen çeşitli bölümlere rastlıyoruz.

Ona, Semipalatinsk'e gitmek için yola çıkmadan önce, kardeşiyle vedalaşması için yarım saat verildi. Bir arkadaşı Dostoyevski'nin daha sakin olduğunu anlatır. Kardeşine şunları söyler:

> "Hapistekiler, sevgili dostum, birer vahşi hayvan değiller, tam tersine insan bunlar ve belki de benden çok daha iyi ve daha yetenekliler... İşte böyle! Birbirimizi tekrar göreceğiz; umut ediyorum, buna hiç şüphem yok. Siz bana mektup ya-

zın ve kitap yollayın. Hangi kitapları istediğimi gider gitmez haber vereceğim, orada mutlaka kitap okunabiliyordur."

Bu hatırayı aktaran kişi, bu ifadenin kardeşini teselli etmek için söylenmiş asil bir yalan olduğunu da ekler.

> Buradan çıkar çıkmaz yazmaya başlayacağım. Son ayları biraz yoğun yaşadım. Önümüzdeki günlerde kim bilir neler göreceğim? neler hissedeceğim? Sonraki günlerde yazı yazabilmek için konu sıkıntısı çekmeyeceğim."

Bundan sonra Sibirya'da geçen dört yıl boyunca, Dostoyevski'nin yakınlarına mektup yazmasına izin verilmedi. En azından elimizdeki derlemede o döneme ait hiçbir mektup yok ve Orest Müller'in 1883 yılında çıkan *Belgeler* – Materialen – isimli kitabında da bu konuda bir bilgi verilmez; *Belgeler*'in yayımlanmasından sonra Dostoyevski'nin birçok mektubu yayınlandı. Fakat bunların dışında da hiç kuşkusuz birçok mektup yayınlanacaktır.

Müller'e göre Dostoyevski hapisten 2 Mart 1854 yılında çıkmıştır, ancak resmi evraklara göre bu tarih 23 Ocak'tır.

Arşiv kayıtlarına göre, Theodor Dostoyevski, cezasını tamamlamak amacıyla Semipalatinsk'de yaptığı askerlik hizmeti sırasında, 16 Mart 1854 ile 11 Eylül 1856 yılları arasında kardeşine, ailesine, arkadaşlarına on dokuz mektup yazmıştır. Bay Bienstock'un çevirisinde ise bunlardan sadece on iki tanesi yer almaktadır ve ben, Bienstock'un, 22 Şubat 1854 tari-

hinde yazdığı ve ilk çevirisi *La Vogue* dergisinin on ikinci ve on üçüncü sayılarında – günümüzde bulmak imkânsız – yer alan ve bu yılki *Nouvelle Revue Française*'in 1 Şubat tarihli sayısında yeniden yayınladığı o olağanüstü mektubu neden vermediğini kesinlikle bilmiyorum. *Yazışmalar* isimli eserde de yer almayan bu mektuptan uzun bir bölüm okumama izin verin:

22 Şubat 1854

"En sonunda seninle daha uzun ve sanırım daha güvenli bir şekilde konuşabileceğim... Ama öncelikle, bana izin ver de sana, Tanrı aşkına, neden henüz tek satır bile yazmadığını sorayım. Böyle bir şey yapacağını asla aklıma getirmezdim! Hapishanede yapayalnızken, kim bilir kaç kez, belki de senin artık yaşamadığını düşünüp, olabilecek en gerçek umutsuzluğun tüm benliğimi kapladığını hissettim. Uzun geceler boyunca çocuklarının geleceğini düşünüyordum ve onların yardımına gidemediğim için başıma gelenlere lanetler yağdırıyordum..."

Mektuptan da anlaşılmaktadır ki, ona en çok acı veren şey, kendini terk edilmiş hissetmesi değil, onların yardımına koşamamaktır.

"Kafamın içinde olanları sana nasıl ifade edebilirim? Hayatımı, sahip olduğum inançları, bu süre boyunca nelerle uğraştığımı sana anlatabilmem mümkün değil. Hiçbir işi yarım yapmayı sevmem, gerçeğin yarısını söylemek hiçbir şey

söylememektir. İşte en azından gerçeğin özü şu: Eğer okumayı biliyorsan hepsine sahip olacaksın. Bunu sana borçluyum, bu nedenle de anılarımı bir araya getirmekle işe başlayacağım."

Nasıl ayrıldığımızı sen de hatırlıyorsundur sevgili dostum, en iyi dostum. Sen gider gitmez... Bizim üçümüzü zincire vurmak için götürdüler: Dourov, Yastrjembsky ve ben. Tam Noel sırasında, gece yarısı, zincire ilk kez vuruldum. Yaklaşık on kilo ağırlığındaydı ve bunlarla yürümek gerçekten çok zordu.

Sonra bizleri ayrı ayrı üstü açık bir kızağa bindirdiler, her birimizin yanında bir jandarma vardı, baş muhafızın tek başına bindiğiyle birlikte dört kızak oluyordu ve Saint Petersburg'dan ayrıldık.

Çok üzüntülüydüm, birbirinden farklı duygular beni allak bullak etmişti. Kendimi büyük bir fırtınaya kapılmış gibi hissediyordum ve karanlık bir umutsuzluğun içine gömülmüştüm. Ama açık havada yeniden canlandım ve her hayat değişikliğinde olduğu gibi, izlenimlerimdeki canlılık sayesinde yeniden cesaret kazandım, hatta bir süre sonra üzüntülerim uçup gitmişti. İçinden geçtiğimiz Petersburg'a ilgiyle bakıyordum. Evler kutlamalar nedeniyle ışıklandırılmıştı ve ben her birine, birer birer veda ediyordum. Senin evini geçtik. Krorevsky'nin evi çok iyi ışıklandırılmıştı. İşte o sırada çok şiddetli bir üzüntüye kapıldım. Evde bir Noel ağacı olduğunu ve Emilia Theodorovna'nın çocukları oraya getireceğini senden öğrenmiştim, sanki onlara veda ediyormuşum gibi geldi bana. Onları ne kadar

özlemiştim! Ve kim bilir kaç sene sonra, gözlerim yaşlar içinde onları hatırladım.

Yaroslavl'a gidiyorduk. Üç dört duraktan sonra, sabaha karşı Schlisselbourg'da bir handa durduk. Sanki bir haftadır açmışız gibi çaya atladık. Sekiz aylık hapis hayatı ve altmış fersah yol iştahımızı öyle açmıştı ki, şu an bile gülümseyerek hatırlıyorum. Neşeliydim. Dourov hiç durmadan konuşuyordu. Yastrjemsky ise geleceği karanlık görüyordu. Baş muhafızımızı yokladık. Tatlı bir ihtiyardı ve deneyimli bir kişiydi. Resmi yazıları taşıyarak tüm Avrupa'yı baştanbaşa dolaşmıştı. Tüm yol boyunca bize o kadar davrandı ki, inanmak bile mümkün değil. Bizim için çok değerli oldu yol boyunca. Adı Kousma Prokolyitch. Diğer iyiliklerin yanı sıra bir de bize üstü kapalı kızaklar buldu. Bu çok faydalı oldu, çünkü soğuk gittikçe daha da korkunçlaşıyordu.

Ertesi gün kutlamalar olduğu için Yamschtchiki'ler[21] parlak kemerler takmış ve Alman kumaşından gri armiaklar[22] giymişlerdi. Kasabanın sokaklarında tek bir kişi bile yoktu. Çok soğuk bir kış günüydü. Bizi, Petersburg, Novgorod, Yaroslavl gibi merkezlerin ıssız çöllerinden geçirdiler. Sadece önemsiz ve birbirlerinden uzak yerlere dağılmış, küçük köylere rastlıyorduk. Ve kutlamalar nedeniyle her yerde yiyecek ve içecek bir şeyler bulabiliyorduk. Çok kalın giyindiğimiz halde korkunç bir şekilde üşüyorduk.

Kibitka'nın[23] içinde hiç hareket etmeden oh

21 Kızak sürücülerine verilen isim.

22 Kürk yakalı, kalın palto.

23 Bir tür kızak..

saat geçirmenin ve günde beş ya da altı yerde durarak yolculuk etmenin ne kadar dayanılmaz olduğunu tahmin bile edemezsin. Vücudumun her noktasının üşüdüğünü hissediyordum ve sıcak bir odada ancak kendime gelebiliyordum. Bir gece Perm ili sınırlarında -40 derece soğukla karşılaştık. Bunu tecrübe etmemeni sana tavsiye ederim, çünkü yaşadıklarımız pek hoş değildi.

Urallardan geçişimiz bir felaketti. Kar fırtınası vardı. Atlar ve kızaklar kara gömüldü, inmek zorunda kaldık, gecenin karanlığındaydık ve onların kardan çıkarılmalarını bekledik. Çevremizde kar, fırtına, Avrupa'nın sınırı; önümüzde Sibirya ve gizemli geleceğimiz; arkamızda ise tüm geçmişimiz. Üzücüydü. Ağladım.

Yolculuğumuz boyunca, tüm köylüler bizi görebilmek için koşturuyorlar ve zincirlerimize rağmen, duraklarda her şeyi bize üç katı pahalıya satıyorlardı. Ama Kousma Prokolyitch harcamalarımızın yarısını karşılıyordu, bu konuda ısrarlıydı, öyle ki... biz... kişi başına sadece on beşer ruble harcadık.

22 Ocak 1850 tarihinde Tobolsk'a geldik. Resmi yetkililere tanıtıldıktan sonra üzerimiz arandı, tüm paralarımız alındı ve beni, Dourov'u ve Yastrjembsky'yi bir hücreye, Spieschner ve arkadaşlarını bir diğer hücreye koydular. Böylece hemen hemen birbirimizi hiç görmedik.

Tobolsk'ta geçirdiğim on günü ve bu on gün hakkındaki izlenimlerimi sana ayrıntılı olarak anlatmak istiyorum. Ama şu an sırası değil. Sana sadece şunu söyleyebilirim; öyle bir sevgiyle, öyle bir ilgiyle çevrildik ki, kendimizi çok mutlu hissettik. Eski sürgünler –ya da onlar değil, ama

eşleri– bizimle yakınlarıymışız gibi ilgilendiler. Yirmi beş yıllık mutsuzluğun sertleştirmeden, denemeden geçirdiği muhteşem ruhlar! Üstelik çok sıkı gözaltında tutulduğumuzdan onları çok az görebilmiştik. Bu hanımlar bize yiyecek ve giyecek gönderiyorlardı. Bizi teselli ediyor, cesaretlendiriyorlardı. Ben, hiçbir şey, hatta en gerekli giysilerimi bile almadan yola çıktığım için, yolculuk boyunca pişmanlık duymuştum... Bu nedenle de sürgünlerin eşlerinin getirdikleri örtüler beni çok sevindirdi.

En sonunda, yola çıktık. Üç gün sonra, Omsk'a ulaştık. Henüz Tobolsk'dayken, en yakın üstlerimizin kimler olacağını öğrenmiştim. Kumandan çok dürüst bir kişiydi. Ama başgardiyan Krivstsov çok az rastlanır bir pislik, barbar, manyak, kavgacı, sarhoş, özetle söylemek gerekirse akla gelebilecek en beş para etmez insandı.

Krivstrov daha oraya vardığımız ilk gün, Dourov ile bana hüküm giyme nedenimiz yüzünden, birer aptalmışız gibi davrandı ve emirlere ilk karşı gelişimizde bize bedensel ceza uygulayacağına dair yemin etti. İki yıldır burada yetkiliydi ve herkesin gözleri önünde çok vahşi uygulamalar gerçekleştiriyordu. İki yıl sonra mahkemeye düştü. Tanrı beni bu vahşiden korudu! Her zaman sarhoş geziyor –onu başka türlü hiç görmedim– hükümlülerle kavga çıkarmaya çalışıyor ve "her şeyi kırıp dökebilecek kadar sarhoş" olduğunu ileri sürerek onları dövüyordu. Başka zamanlar, gece devriyesi sırasında, bir adam sağ yanı üzerine yatıyor diye, bir başkası uyurken konuşuyor diye, kısacası her türlü bahaneyle yeni bir dayak ziyafeti başlıyordu ve işte böyle bir adamla, onu

hiç sinirlendirmeden yaşamamız gerekiyordu! Ve bu adam her ay Saint Petersburg'a bizim hakkımızda rapor gönderiyordu.

...

Bu dört yılı bir duvarın arkasında geçirdim, sadece çalıştırılmak için dışarı çıkıyordum. İş çok zordu! Bitap bir halde, kötü hava koşullarında, yağmur altında, çamur içinde ya da kışın o dayanılmaz soğuğunda çalıştığım oldu. Bir seferinde, ek bir iş için dört saat fazladan kaldım, Cıva donmuştu, -40 dereceden daha düşük bir soğuk vardı. Bir ayağım buz tuttu.

Hep birlikte aynı barakada yaşıyorduk. Kullanılmaz durumda olan, kırık dökük ve uzun zaman önce yıkılmaya mahkûm bir bina canlandır gözünde. Yaz aylarında içinde bunalıyor, kış aylarında buz kesiyorduk.

Döşeme çürümüştü, bir verschok[24] kirli kaplıydı. Küçük pencereler kirden yemyeşil olmuştu, öyle ki gündüzleri bile bir şey okumak çok zor oluyordu. Kışın camlar bir verschok buzla kaplanırdı. Tavan akıyordu. Duvarlar pislik içindeydi. Bu fıçı içinde ringa balıkları gibi istiflenmiştik. Sobaya attığımız altı odun bir işe yaramıyor, odadaki buzlar zor eriyordu ama dayanılmaz bir duman barakayı sarıyordu ve kış boyunca böyleydi.

Kürek mahkûmları çamaşırlarını kendi odalarında yıkıyorlardı, bu nedenle de yerler su birikintisiyle dolu olurdu nasıl yürüyeceğimizi bilemezdik. Gece karanlığın basmasından sabaha

24 140 cm'lik arşının altıda biri.

kadar, hangi sebeple olursa olsun dışarı çıkmak yasaktı ve odaların kapısına tahmin ettiğin iş için bir gerdel konuyordu, pis koku gece boyunca hepimizi zehirliyordu. "Ama" diyordu mahkûmlar, "Canlı varlıklar olduğumuza göre, gel de pislik etme."

Yatak olarak iki çıplak tahta ve sadece bir yastığa izin veriliyordu. Örtü olarak, ayaklarımızı açıkta bırakan kısa paltolarla bütün gece titriyorduk. Tahtakuruları, bitler, hamamböcekleri kocamandı. Kışlık giysilerimiz kürklü bir mantoydu. Çok kullanılmış ve kesinlikle sıcak tutmayan, ayaklarımızda ise kısa konçlu botlar ve hadi bakalım kolaysa Sibirya'da böyle dolaşın!

Bize yemek için ekmekle birlikte, yönetmeliğe göre içine yüz yirmi beş gram et konması gereken siçi[25] veriliyordu. Kıyma olduğu söylenen bu eti ben hiçbir zaman bulamadım. Bayram günleri, içinde hiç yağ olmayan kaşa[26] yerdik. Büyük perhiz sırasında, sade suya lahana turşusu verirlerdi, başka bir şey yoktu. Midem güçsüzleşmişti, birçok kez hastalandım. Para olmadan yaşanabilir mi bir düşünsene! Param olmasaydı kim bilir ne yapardım? Sıradan kürek işçileri dahi bu yemek düzeniyle yetinemezlerdi, ama hepsi kışlanın içinde küçük işler çeviriyor ve birkaç kopek kazanıyorlardı. Ben çay içiyordum ve gerçekte bize verilmesi gereken etten biraz elde ediyordum, bu şekilde kendimi kurtardım. Ayrıca sigara içmemek de imkânsızdı, barakadaki hava

25 Sirkeli lahana çorbası.

26 Haşlanmış bulgur.

insanı zehirlerdi ama içerken gizlenmek gerekiyordu.

Birçok kez hastanede kaldım. Sara krizleri geçirdim, ama uzun aralıklarla olduğu bir gerçekti. Ayaklarımda hâlâ romatizmal ağrılar var. Bunun dışında sağlığım iyi. Tüm bu sıkıntılara, neredeyse tüm kitapların yasak oluşunu da ekle. Tesadüfî olarak elime bir kitap geçerse, onu arkadaşlarımın bitmek bilmeyen nefreti, gardiyanların zorbalığı ve kavgaların, küfürlerin, bağırtıların, hiç kesintisiz devam eden itiş kakışların arasında okumam gerekiyordu. Asla yalnız olamamak! Ve bu dört yıl, tam dört yıl böyle! Söylemesi kolay! Kötü durumda olduğumuzu söylemek yeterli değil! Tüm bunlara sürekli bir hata yapma korkusunu, insan ruhuna dayanılmaz bir azap veren o korkuyu ekle, işte sana yaşamımın özeti.

Şu dört yıl boyunca, ruhumda, inançlarımda, aklımda ve kalbimde ne gibi değişikliklerin oluştuğunu sana anlatmayacağım, çünkü çok uzun zaman alır. Acı gerçekten kaçıp kendisine sığındığım düşünceler çok faydalı oldu bana. Şu an, eskiden farkında bile olmadığım öyle arzularım, öyle umutlarım var ki! Ama bunlar henüz birer varsayım, üzerinde durmayalım! Ama sadece sen beni unutma, bana yardım et! Bana kitap ve para gerekiyor. Bana bu isteklerimi Tanrı aşkına gönder!

Omsk küçük, neredeyse ağaçsız bir şehirdi; yazın aşırı bir sıcak, rüzgâr ve tuz, kışlarıysa dondurucu bir rüzgâr. Şehrin dışını görmedim. Şehir kirli, askeri ve olabilecek en üst seviyede sefihti, halktan bahsediyorum. Eğer sevimli kişilerle karşılaşmamış olsaydım, sanırım işim bitikti.

Konstantin Ivonitch Ivanor bana bir kardeş gibi davrandı. Olabilecek her türlü iyiliği yaptı. Ona bir miktar borcum var. Eğer Saint Petersburg'a gelirse, ona teşekkür edersin. Ona yirmi beş ruble borcum var. Ama o iyi kalpliliğini, benim arzularımın her birini yerine getirmeye her an hazır oluşunu, dikkatini, özenini nasıl ödeyebilirim? Ve yalnız o da değil! Kardeşim, dünya üzerinde birçok asil insan var!

Sana daha önce de söylemiştim, suskunluğun beni çok üzüyor. Ama para yolladığın için teşekkür ederim. Bir sonraki mektubunda, resmi yoldan göndereceğin mektup bile olsa fark etmez, çünkü bu sıralar sana başka bir adres verebileceğimden emin değilim, bana kendinden, Emilia Theodovna'dan, çocuklardan, akrabalardan, dostlardan, Moskova'daki tanıdıklarımızdan, hayatta ya da ölü olanlardan ayrıntılı bilgi verirsin. Ticari işlerinden bahset, hangi anaparayla yürütüyorsun işlerini? Başarılı mısın? Hiç kazanç sağladın mı? Parasal açıdan bana yardım edebilecek misin ve yılda ne kadar verebileceksin? Parayı, ancak başka bir adres bulamazsan, resmi mektupla gönder; ama her ihtimale karşı Mikhail Petrovich olarak imzalarsın, anlıyorsun değil mi? Hâlâ biraz param var, ama hiç kitabım yok. Eğer mümkünse bu yılın dergilerini, örneğin Annales de la Patrie'leri (Yurt yıllıkları) yolla.

Ama en önemlisi ise, her ne pahasına olursa olsun antik tarihçilerle –Fransızca çevirileri– yeniler gerekiyor bana; birkaç iktisatçı ve kilise babaları! En ucuz ve en kalın baskılarını seçersin. Acilen gönderirsin.

...

Beni cesaretlendirmek için bunlar sıradan insanlar denecek. Oysa sıradan adam karmaşık adamdan çok daha korku vericidir.

İnsanlar her yerde aynıdır. Ağır çalışmalarımız sırasında, eşkıyaların arasında bile insanlar, gerçek insanlar, derin, güçlü ve güzel kişilikler buldum sonunda. Çer çöpün arasındaki altın gibi. Aralarında bazıları vardı ki, karakterlerinin bazı yönleriyle insanda hayranlık uyandırıyordu; bazılarıyla tek bir kusur olmaksızın, tamamen iyiydi. Haydutluk yaptığı için hapse girmiş olan Cherky isimli bir gence okuma yazma, hatta Rusça bile öğrettim. Nasıl bir minnettarlık gösteriyordu bir bilsen! Başka bir hükümlü ben giderken ağlıyordu; birkaç kuruş verdim, bana sınırsız bir şükran duydu. Ve üstelik kişiliğim de sertleşmişti; onlara karşı kaprisli, tutarsız davranıyordum. Ama onlar benim ruh halime karşı saygı duyuyor, hiç söyle-nmeden bana katlanıyorlardı. Hapiste ne kadar mükemmel insan tanıdım! Onların hayatlarını yaşadım ve onları iyi tanımakla övünebilirim.

Ne gezgin ve ne haydut hikâyeleri topladım, bir bilsen! Bunlarla ciltler dolusu kitap yazabilirim. Ne kadar olağanüstü insanlar! Hiç zaman kaybetmedim! Belki Rusya'yı incelememiş olabilirim, ama Rus ruhunu ezbere biliyorum! Benim gibi tanıyan çok az kişi vardır. Sanırım övünüyorum. Bağışlanabilir bir hata bu, değil mi?

...

Bana *Kur'an*, Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*, Hegel, özellikle de onun *Felsefe Tarihi*'ni gönder. Geleceğim bu kitaplara bağlı. Ama özellikle de Kafkasya'ya nakledilmem için harekete geç. Bu işle-

ri iyi bilen kişilerden kitaplarımı nerede yayınlayabileceğimi, bunun için neler yapmam gerektiğini öğren. Aslına bakarsan iki ya da üç seneden önce yeni bir şey yayımlayabileceğimi sanmıyorum. Ama sana yalvarırım, o güne kadar yaşamama yardım et. Biraz param olmazsa, buradaki adamlar beni öldürecekler. Sana güveniyorum.

...

Şimdi roman ve piyes yazmaya başlayacağım. Ama okuyacak çok fazla şeyim var; beni sakın unutma!

Bir kere daha elveda."

Th. D.

Bu mektup, daha birçokları gibi, yanıtsız kaldı. Anlaşıldığı kadarıyla, Theodor Mihailoviç bütün hapis hayatı ya da neredeyse tüm hapis hayatı boyunca yakınlarından haber alamadı. Acaba bunu kardeşi açısından neye yormak gerekir? Tedbirli davranma, kendini tehlikeye atma korkusu ya da ilgisizlik mi? Bilmiyorum... Dostoyevski'nin biyografisini yazan Bayan Hoffman'a göre bunun nedeni ilgisizliktir.

Dostoyevski'nin hapisten çıkarılıp 7. Sibirya Piyade Alayı'nda görevlendirilişinin ardından yazdığı ilk mektup 27 Mart 1854 tarihini taşımaktadır. Birlikte okuyalım:

"Bana gazete değil... Avrupalı tarihçilerin eserlerini yolla. İktisatçıların, Kilise Babalarının eserlerini. Bulabildiğin en eskileri yolla: Heredot, Tukidides, Tacite, Pline, Flavius, Plutark, Diodoros vs'nin Fransızca çevirilerini. Ayrıca Kur'an ve Almanca sözlük. Tabi ki hepsini bir seferde yollayamazsın, elinden ne geliyorsa o kadar yollarsın.

Ayrıca Pissaren'in *Fizik isimli kitabını* ve bir ruhbilim çalışması yolla. Eğer Rusça'sından iyiyse Fransızca da yollayabilirsin. Bütün bunların en ucuz baskılarını seçersin. Hepsini bir seferde değil; yavaş yavaş, teker teker yollarsın. Bir tane bile olsa sana çok minnettar olacağım. Böyle bir entelektüel besine ne kadar ihtiyacım olduğunu anla..."

Yazar biraz ileride "Şu aralar en önemli uğraşım ne biliyor musun?..." diye devam eder:

"Aslına bakarsan askerlik dışında bir uğraşım yok. Ne dışarıdan bir olay söz konusu, ne hayatımda bir karışıklık var, ne de bir kaza. Ama ruhta, kalpte, zihinde yaşananları, yeşeren, olgunlaşan sonra da solup gideni, kötülerle birlikte sökülüp atılanı bir kâğıt üzerinde ifade etmek, anlatmak imkânsız. Burada yapayalnız yaşıyorum, her zaman olduğu gibi saklanıyorum. Aslında son beş yıldır sürekli gözetim altındaydım ve yalnız kalabilmek benim için en büyük mutluluk oldu. Hapis bendeki birçok şeyi yakıp yıktı, ancak bunun yanında başka şeyleri ortaya çıkardı. Örneğin sana hastalığımdan daha önce bahsetmiştim, saraya benzeyen garip krizler geçiriyorum, ama bu sara değil. Bir gün sana detaylı olarak anlatacağım."

Konuşmaların sonuncusunda hastalık konusunda tekrar döneceğiz.

Aynı yıl Kasımın altısında yazılmış başka bir mektup okuyalım:

"Yeni hayatıma başlayalı neredeyse altı ay olacak. Bundan önceki dört yılı ise, canlı canlı ta-

buta konup gömüldüğüm bir dönem olarak görüyorum. Ne korkunç bir dönemdi o! Sana anlatmaya gücüm yetmez, dostum. Anlatılmaz, bitmek bilmez bir acıydı bu, her saat, her dakika ruhumun üzerine çöküyordu. Bu dört yıl boyunca hapishanede olduğumu hissetmediğim tek bir an bile yoktu."

Ama, biraz sonra, iyimserliğinin ne kadar üstün geldiğine bir bakın:

"Yaz boyunca kendimi o kadar kaptırmıştım ki, uyuyacak zamanı dahi zor buluyordum. Ama bugünlerde biraz alıştım. Sağlığım da biraz düzeldi. Ve umudumu kaybetmeden, geleceğe cesaretle bakıyorum."

Bu döneme ait üç mektup *La Niva* dergisinin Nisan 1898 tarihli sayısında yayınlandı. Acaba Bay Bienstock neden bize bu mektupların sadece birincisini vermiş, 21 Ağustos 1855 tarihinde yazılandan hiç bahsetmemiştir? Dostoyevski bu mektubunda, bir önceki yılın ekim ayına ait bir mektuba değinmektedir, ancak bu mektup henüz bulunamamıştır.

"Geçtiğimiz yılın ekim ayında yazdığım mektubumda, sana yine aynı yakınmaları –diğerlerinin sessizliği hakkında– dinlettiğimde, bunları okumanın dayanılmaz acılar verdiğini yazdım. Ah sevgili Micha! Allah aşkına benden nefret etme! Benim yapayalnız ve adeta bir çakıltaşı gibi bir köşeye fırlatılmış olduğumu düşün. Benim kişiliğim her zaman karamsar, hastalıklı ve heyecanlı olmuştur. Hatalı olduğuma ilk ben ikna oluyorum."

Dostoyevski 29 Kasım 1859 yılında Petersburg'a döndü. Semipalatinsk'te evlenmişti. Bir başka kürek mahkûmunun, büyük bir çocuğu olan dul eşi ile evlenmişti. Çocuğun pek ilginç olmayan bir tabiatı vardı. Dostoyevski çocuğu evlat edindi ve onun sorumluluğunu aldı. Onda sürekli bir şeylerin yükümlülüğünü alma hastalığı vardı.

Arkadaşı Milioukov onun için "çok az değişmiş" dedi ve şunları ekledi: "Bakışları eskisine göre daha korkusuz ve yüzündeki canlı ifadeden hiçbir şey kaybetmemiş."

1816 yılında *Ezilenler*'i yayımlar. 1861-1862 yılında *Ölü Bir Evden Anılar*'ı. Büyük romanlarından *Suç ve Ceza* 1866 yılında yayımlanır. 1863, 1864 ve 1865 yıllarında tüm enerjisini bir dergiye yoğunlaştırır. Bu yıllardan bahseden bir mektubu o kadar etkileyicidir ki, birkaç bölüm okumadan edemeyeceğim. Yazışmalarından yapacağım en son alıntı da bu olacak sanırım. Bu mektup 31 Mart 1865[27] tarihlidir.

> "Size bu zaman aralığındaki hikâyemi anlatacağım. Ancak hepsini değil. Hepsini anlatmam mümkün değil, çünkü bu gibi durumlarda, mektupta en önemli şeyler hiçbir zaman anlatılmaz. Sana basit bir şekilde anlatamayacağım öyle çok şey var ki. İşte bu nedenle de size hayatımın geçtiğimiz yılının genel görünümünü vermekle yetineceğim.
>
> Siz de büyük olasılıkla biliyorsunuzdur, kar-

27 *Yazışmalar*, (Çev. Bienstock). Mercure de France.

deşim dört yıl önce bir dergi yayımlamaya başlamıştı. Ben de ona yardım ediyordum. Her şey yolunda gidiyordu. *Ölü bir Evden Anılar* isimli romanım edebi ünümü daha da perçinleyen bir başarı elde etmişti. Kardeşim yayın işine başladığında bir sürü borcu vardı, borçlar ödenmek üzereyken 1863'de dergi kapatıldı. Sebep ise hükümetin icraatlarına ve kamuoyuna karşı bir protesto olarak yanlış bir şekilde algılanan, ateşli ve vatanperver bir yazıydı. Bu darbe onu mahvetti, borç üstüne borç yaptı, sağlığı bozulmaya başladı. Ben, o sıralarda, onun yanında değil, Moskova'da ölüm döşeğindeki eşimin yanındaydım. Evet, Alexandre Egorovitch, evet, sevgili dostum! Siz bana yazarak, meleğimin, kardeşim Michel'in, ölümünün benim için çok acı bir kayıp olduğunu söylüyor ve acımı paylaşıyorsunuz. Beni seven, benim de sonsuz bir sevgiyle sevdiğim bir başka insan, karım da, yaklaşık bir yıldır yaşadığı Moskova'da, veremden öldü. 1864 kışı boyunca onun başucundan ayrılmamıştım."

...

"Ah! Dostum! Beni sonsuz bir sevgiyle seviyordu ve ben de onu aynı şekilde seviyordum, ama yine de birlikte mutlu yaşamıyorduk. Görüştüğümüz zaman bunların hepsini anlatacağım. Sadece şunu bilin ki, birlikteyken –ilginç, meraklı ve hastalık derecesinde hayalperest kişiliği yüzünden– çok mutsuz olmamıza rağmen, birbirimizi sevmekten vazgeçemiyorduk. Hatta mutsuz oldukça, birbirimize daha da çok bağlanıyorduk. Çok garip görünüyor olabilir, ama işte böyle. Hayatım boyunca tanıdığım tüm kadınlardan daha dürüst, daha asil ve daha fedakârdı.

Öldüğü zaman –onu ölüm döşeğinde görmekten dolayı bir yıl boyunca çektiğim tüm acılara rağmen– onunla birlikte toprağa gömdüğüm şeylerin değerini anlayıp, acıyı derinden hissettimse de, hayatımın bu kadar boş ve acı dolu olabileceğini tahmin edemezdim. İşte bir yıl geride kaldı, ama bu duygu hâlâ aynı...

Onu gömer gömmez, Petersburg'a kardeşime koştum. Bir tek o kalmıştı elimde. Üç ay sonra artık o da yoktu. Sadece bir ay hasta yattı ve görünürde hastalığı ağır değildi, hatta onu üç gün içinde götüren kriz hiç beklenmedik bir gelişmeydi.

Ve birdenbire kendimi yapayalnız buldum ve korktum. Korkunç bir şeydi bu! Hayatım ikiye bölündü. Bir yanda bugüne kadar yaşama nedenim olan her şeyi içeren geçmişim, diğer yanda ise yitirdiğim iki insanın yerine geçebilecek tek bir kişisi bile olmayan bir bilinmezlik. Gerçek anlamda hiçbir yaşama sebebim kalmıyordu. Yeni ilişkiler kurmak, yeni bir hayat yaratmak! Bu fikir bile beni korkutuyordu. O zaman, hayatımda ilk defa onların yerini doldurabilecek kimsem olmadığını, dünyada sadece onları sevdiğimi ve yeni bir sevginin yalnız olmayacağını değil, olmaması gerektiğini de hissettim."

Bu mektubu Nisan ayında da sürdürdü ve biraz önce dinlediğimiz bu umutsuzluk haykırışlarından on beş gün sonra, Nisan ayının 14'ünde şunları yazıyordu:

"Sahip olduğum tüm güç ve enerji kaynaklarından, ruhumda sadece karışık ve belli belirsiz, umutsuzluğa benzer bir şey kaldı. Karmaşa ve

acı, benim doğama aykırı bir durum... Ve üstelik yapayalnızım!

Artık kırk yıllık dostum yok. Ama yine de, bana öyle geliyor ki, hayata hazırlanıyorum. Gülünç, değil mi? Kedi canlılığı gibi!"

Ve ekledi:

"Size her şeyi yazıyorum ve görüyorum ki, gerçek ahlâki ve ruhsal dünyama yönelik hiçbir şey söylememişim, hatta bu konuda en küçük bir fikir dahi vermemişim."

Ve bu sözleri *Suç ve Ceza*'da yer alan olağanüstü bir cümle ile karşılaştırmak isterim. Dostoyevski bu eserinde, cinayetle suçlanıp Sibirya'ya gönderilen Raskolnikov'un hikâyesini anlatır. Romanın son sayfalarında, Dostoyevski bize kahramanını kaplayan garip bir duygudan bahseder. Raskolnikov hayatında ilk kez yaşamaya başladığını hissetmektedir:

"Evet" dedi bize, "Neydi o geçmişin tüm o zavallılıkları? Hayata dönüşümün verdiği bu ilk neşeyle her şey, hatta cinayeti, hüküm giyişi ve Sibirya'ya gönderilişi bile ona garip, kendisinin dışında, yabancı bir durum gibi gözüküyordu. Bunun başına gerçekten gelip gelmediği konusunda şüpheleri varmış gibi bir hali vardı."

Tüm bu cümleleri size, konuşmanın başında söylediğim şeyleri doğrulamak için okuyorum.

Dışarıdaki hayattaki olaylar, ne kadar trajik olurlarsa olsun, Dostoyevski'nin hayatını küçük bir olaydan daha az etkilemiştir ve artık bu küçük olaydan bahsetmenin vakti geldi.

Dostoyevski, Sibirya'da bulunduğu sırada bir kadına rastladı ve kadın onun eline *İncil* bıraktı. *İncil* hapishanede resmi olarak izin verilen tek kitaptı. *İncil*'i okuyup üzerinde düşünmek Dostoyevski için çok önemliydi. Bu dönemden sonra yazdığı tüm eserlerde İncil inanışlarının çok büyük etkisi vardır. Konuşmalarımızın birinde, Dostoyevski'nin *İncil*'de bulduğu doğrulara tekrar dönmek zorunda kalacağız.

İncil ile karşılaşmanın, bazı yönleriyle birbirlerine çok benzer olan iki insan tabiatı üzerinde uyandırdığı farklı etkileri incelemek ve birbiriyle karşılaştırmak bana çok ilginç gözükmektedir: Nietzsche ve Dostoyevski'nin tepkileri. Nietzsche'deki ilk, âni ve derin tepkinin kıskançlık olduğunu söylemek zorundayız. Bu duyguyu gözönünde bulundurmadan Nietzsche'nin yapıtlarını anlayabileceğimizi pek sanmıyorum. Nietzsche İsa'yı kıskanıyordu ve bu kıskançlık delilik boyutundaydı. *Zerdüşt*'ü yazarken, kendince İncil ile yarışıyordu. Sık sık *İncil*'in "Ahiret Mutlulukları" bölümündeki formu benimsiyor, böylece orada söylenenlerin aksini doğrulamaya çalışır. *Deccal*'i –Antéchrist-İsa Karşıtı– yazar ve en son eseri *Ecce Homo* –İşte İnsan–, öğretisini aşmak istediği Kişi'nin karşısına zafere ulaşmış bir düşman olarak çıkar.

Dostoyevski'de ise tepki tamamen farklıdır. Daha ilk karşılaşmasında, bu kitapta yalnız kendisi için değil, tüm insanlık için çok üstün ve çok ilahi bir şey olduğunu hissetti... Konuşmanın en başında bahsettiğim ve bundan sonra da birçok kez üzerinde duracağım alçakgönüllülüğü, Dostoyevski'yi üstün gördüğü bir şey önünde boyun eğmeye götürüyordu. İsa'nın

önünde de tüm kalbiyle eğildi ve bu boyun eğişin, kendi benliğinden el etek çekişin ilk ve en önemli sonucu, daha önce de belirttiğim gibi kendi tabiatının karmaşıklığını korumak oldu. Hiçbir sanatçı, İncil'in şu öğretisini onun kadar mükemmel bir şekilde hayatına geçirememiştir:

Her kim ki canını kurtarmak ister, yitirecektir onu;
Ama onu veren, ölümsüz kılacaktır kendini.

Bu özveri, bu kendi benliğinden vazgeçiş, birbirine en zıt duyguların Dostoyevski'nin ruhunda bir arada bulunmasına izin verdi. Yine bu özveri onun içinde çatışan zıtlıkların olağanüstü zenginliğini korudu ve onları kurtardı.

Bir sonraki konuşmamızda, Dostoyevski'nin biz Batılılara çok ilginç gelen bazı yönlerinin, Rusların hepsinde bulunup bulunmadığını inceleyecek ve bu inceleme sayesinde gerçekten Dostoyevski'ye has olan özellikleri fark edebileceğiz.

2

Dostoyevski'nin kitaplarında bulabileceğimiz bazı psikolojik ve ahlaki doğrular bana son derece önemli gözüküyorlar, bazen bunlardan bahsetmekte geç kalıyorum. Ancak bunlar o kadar cesur ve o kadar yeniler ki, hiç çekinmeden, dosdoğru üzerlerine gidersem, belki çelişkili gibi gözükebilirler. Bu nedenle çok dikkatli olmaya çalışıyorum.

En son konuşmamızda, sizlere Dostoyevski'nin kişiliğinden bahsettim. Bence onun kişiliğinin farklı yönlerini keskin bir şekilde değerlendirebilmek için onu, bulunduğu ortamın içine tekrar sokmanın olacağını düşünüyorum.

Birkaç Rus'u yakından tanıdım, ama Rusya'da hiçbir zaman bulunmadım ve eğer yardım görmeseydim buradaki işim çok güç olacaktı. Bu nedenle sizlere Dostoyevski hakkında yazılmış Almanca bir kitapta yer alan, Rus halkıyla ilgili bazı gözlemleri aktaracağım.

Dostoyevski'nin harikulade biyografisti, Bayan Hoffmann, öncelikle onun Rus toplumunun bütün sınıfları arasındaki engellerin yıkılmasına ve Dostoyevski'nin romanlarında rastladığımız insanlar arasında ilişki kolaylığını sağlayan dayanışmaya, herkesi birbiriyle kardeş kılan kardeşliğe dokunmaktadır. Dostoyevski'nin kahramanlarından birinin pek güzel bir deyişle "rastlantı aileleri" adını verdiği tanışıklıklar, karşılıklı tanışmalar, âniden doğan sevgiler. Evler açık kamp yerleri olmakta, bir gün önceki yabancı en güzel şekilde ağırlanmaktadır. Arkadaşınızın arkadaşı evinizi ziyaret etmekte ve kısa sürede samimiyet kurulmaktadır.

Bayan Hoffman'ın Rus halkıyla ilgili bir başka gözlemi ise şöyledir: Çok ciddi bir yöntem izleme konusundaki yetersizlik görüşüne göre Rus, düzensizlikten rahatsız olmamakta ve bu durumdan kurtulmak için herhangi bir çaba da göstermemektedir. Ve eğer konuşmalarımdaki düzensizliğe bir açıklama getirmemi isterseniz, size Dostoyevski'nin düşüncelerindeki karışıklığı, birbirine geçmişliği ve bu düşünceleri bizim batılı mantığımızın kabul edeceği gibi bir düzene sokmak isterken karşılaştığımız zorlukları sebep olarak gösterebilirim.

Bayan Hoffmann bu dalgalanmanın, bu kararsızlığın nedenini, saatlerin ritmini yitiren o bitmez tükenmez kış gecelerinin ve yine bitmez tükenmez yaz günlerinin oluşturduğu zaman bilincinin zayıflamasında görmektedir. Vieux-Colombier tiyatrosunda yapmış olduğum kısa anma konuşmasında, Bayan Hoffmann'ın kitabından küçük bir olay anlatmıştım

daha önce. Buluşmalarına zamanında gelmemekle suçlanan bir Rus, şu karşılığı veriyordu: "Evet, hayat çok zor! Doğru dürüst yaşanması gereken öyle anlar var ki, bunlar bir buluşmaya geç kalmaktan çok daha önemli!" Bizler bu cümlede bir Rus'un iç dünyası hakkındaki gerçek duygularını fark ediyoruz. İç dünyası onun için diğer tüm sosyal ilişkilerinden çok daha önemlidir.

Ayrıca, Bayan Hoffman'la birlikte, her Rus'un cinayet işleyenlere kadar uzanan acıma duygusunun ve merhamet eğiliminin de olduğunu belirtmeliyiz. Rusça'da mutsuz ve suçlu kişi aynı kelime ile ifade edilir, aynı şekilde cinayet ile basit bir suçu anlatmak için de tek kelime vardır. Buna bir de dini anlamı olan vicdan azabını da eklersek, bir Rus'un diğer insanlarla, özellikle de yabancılarla olan ilişkisinde gösterdiği derin güvensizliği daha iyi anlarız. Batılıların da şikâyetçi oldukları, ancak Bayan Hoffman'a göre, diğer insanların değersizliğinden ziyade, her Rus'un ruhunda daima ayakta bulunan kendi kişisel yetersizliği ve günahkârlığından kaynaklanan bir güvensizliktir bu; alçakgönüllü olmaktan kaynaklanan bir güvensizlik.

Her Rus'un, üstelik her türlü inanç ortadan kalktıktan sonra bile, sahip olduğu o güçlü dini duyguları, *Budala*'nın kahramanı Prens Mişkin'in aşağıda alıntı yapacağım şu dört karşılaşmasından daha iyi hiçbir şey tarif edemez:

> "İnanç dediniz de" diye gülerek söze başladı Mişkin, "geçen hafta, iki gün içinde, dört farklı şeyle karşılaştım. Bir sabah trenle giderken, ya-

nıma oturan S... ile tam dört saat sohbet ettik... Onun hakkında çok şey duymuştum ve onun ateist olduğunu biliyordum. Çok bilgili bir kişiydi ve gerçek bir bilge ile konuşuyor olabilmekten dolayı çok seviniyordum. Üstelik çok iyi bir eğitim almıştı, bu nedenle bana sanki onunla akıl ve bilgi açısından eşitmişim gibi davranıyordu. Allah'a inanmıyordu. Bir şey dikkatimi çekti, anlattığı şeyler sorunun özünden çok uzaktı. Daha önce de, inançsız kişilerle konuştuğumda ya da onların kitaplarını okuduğumda benzer gözlemlerde bulunmuştum; sundukları kanıtlar, en özel olanları bile, doğru çıkmıyordu. Bu gözlemimi S...'den de saklamadım, ama sanırım çok anlaşılır olmayan bir şekilde derdimi ifade ettim, çünkü beni anlamadı... Akşam, bir kasabada durduk, herkes kaldığım otelde bir gün önce işlenmiş olan bir cinayet hakkında konuşuyordu. Uzun zamandır arkadaş olan, orta yaşlı iki köylü, önce çay içmişler, sonra da yatmaya gitmişler, aynı odada kalmak istemişler. İkisi de sarhoş değilmiş. Köylülerden biri, iki gündür diğerinin üzerinde, daha önce dikkatini çekmeyen, incilerden yapılma bir zincirle tutturulmuş gümüş bir saat bulunduğunu fark etmiş. Bu adam hırsız değilmiş, dürüst binymiş ve bir köylüye göre oldukça varlıklıymış. Ama saat çok hoşuna gitmiş, o kadar şiddetli bir istek duymuş ki, kendisini tutamamış; bir bıçak almış, arkadaşı sırtını döner dönmez, sessizce yaklaşmış, nereye vuracağını belirlemiş, başını yukarı kaldırmış ve şunları söylemiş: "Tanrım, İsa adına beni affet!" Sonra bir vuruşta arkadaşını koyun gibi boğazlamış ve saati almış.

Rogojin kahkahalarla gülmeye başladı! Bu kadar saat boyunca hiç gülmeden oturan bir kişinin, bir anda neşelenmesinde garip bir şeyler vardı.

"Bundan daha iyisi olamaz, diye kesik ve soluk soluğa bir sesle bağırdı; bir tanesi Allah'a inanmıyor ve diğeri ise öylesine inanıyor ki, insanları öldürmeden önce dua ediyor! Hayır, prens, dostum, bu kadar da uydurulmaz! Ha ha ha! Bence bundan daha hoş bir şey olamaz..."

Ertesi sabah, kasabada dolaşmaya başladım, tahta döşeli kaldırımda yalpalayarak ilerleyen sarhoş bir askerle karşılaştım. Yanıma geldi: "Bu gümüş haçı iki grivnasa satıyorum sana: Gümüş bir haç!" Büyük bir olasılıkla biraz önce boynundan çıkardığı haçı elime bıraktı, mavi bir kurdeleyle bağlıydı. Hacın teneke olduğu ilk bakışta anlaşılıyordu; sekiz köşesi vardı ve Bizans dönemine ait haçlara benziyordu. Cebimden iki grivnas çıkardım, askerin eline bıraktım ve haçı boynuma geçirdim. Aptal birini kandırmaktan kaynaklanan mutluluk yüzüne yansıdı ve eminim ki bu parayı hemen bir barda harcamaya gitti. O dönemlerde, dostum, gördüğüm her şeyden çok fazla etkileniyordum, o sıralarda Rusya'nın hiçbir şeyini anlamıyordum. Çocukluğum çok şaşkın bir şekilde geçti, yabancı ülkelerde geçirdiğim beş yılın ardından doğduğum ülkeden geriye sadece bazı tutucu anılar kalmıştı. Gezintime içimden şunları geçirerek devam ettim: "Hayır, bu haini mahkûm etmeden önce biraz bekleyeceğim. Bu zayıf ve sarhoş kalplerin derinliğinde neler olduğunu bir tek Tanrı bilir." Bir saat sonra otele dönerken, kucağında henüz sütten kesil-

memiş bir bebek taşıyan köylü bir kadına rastladım. Kadın çok gençti, bebek ise altı haftalık kadardı. Annesine, hem de doğduğu günden beri, gülümsüyordu. Daha sonra köylü kadının bir anda, güçlü hem de çok güçlü bir inançla haç çıkardığını gördüm! "Neden böyle yapıyorsun?" diye sordum. O dönemlerde herkese sorular sorardım. "Belli değil mi, diye cevap verdi, bir anne bebeğinin ilk gülümsemesini gördüğünde ne kadar sevinirse, Tanrı da, bir günahkâr kendisine coşkuyla dua ettiğinde o kadar hoşnut olur!" Bunu halktan bir kadın söyledi bana, basit bir köylü kadın! Bir anne... Bu derin, ince ve dini düşünceyi halktan bir kadın dile getirdi. Belki de o askerin eşiydi. Dinle, Parféne, biraz önce sorduğun soruya vereceğim cevap şöyle: Din duygusu, özünde, hiçbir akıl yürütmeden, hiçbir hatadan, hiçbir suçtan, hiçbir dinsizlikten zarar görmez. Bu duyguda bütün bunların dışında kalan ve sonsuza kadar da dışında olacak bir şey, dinsizlerin kanıtlarının asla ulaşamayacağı bir şey vardır. Ama önemli olan, bu duygunun başka hiçbir şeyde değil, sadece Rus'un kalbinde görüldüğüdür. İşte benim ulaştığım sonuç bu! Rusya'mızın bende bıraktığı ilk izlenimlerden biri budur. Yapılacak işler var Parféne! Dünyamızda yapılacak çok işler var, bana inan."

Ve hikâyenin sonunda yeni bir karakter özelliği ortaya çıkıyor: Rus halkının özel bir görevi bulunduğuna dair inanç.

Bu inancı Rus yazarların büyük bir bölümünde görebiliriz; Dostoyevski'de ise bu, etkin ve acılı bir inanç şeklini alır ve Turgenyev'e de, söz konusu ulu-

sal duyguyu onda bulamadığından ve onu çok fazla "Avrupalılaşmış" hissettiğinden dolayı, çok büyük bir kızgınlık duymaktadır.

Puşkin üzerine yaptığı konuşmasında, Puşkin'in henüz Byron'ı ve Chénier'yi taklit ederek yazdığı dönemlerin ortasındayken, aniden onda, Dostoyevski'nin *Rus havası* adını verdiği şeyi, "o yeni ve samimi ifadeyi" bulduğunu söyler. "Kötü niyetli soru" adını verdiği "Rus halkına ve bu halkın değerine nasıl bir inanç duyabiliriz?" sorusuna cevap verirken Puşkin şöyle bağırır: "Alçakgönüllü ol kibirli adam, önce gururunu yenmen gerek, alçakgönüllü ol hem de herkese karşı, doğduğun toprağa doğru eğil."

Etnik farklılıklar, belki de hiçbir yerde, onur anlayışında olduğu kadar ön planda değildir. Uygar insanı harekete geçiren gizli yay, bence la Rochefaucauld'un dediği gibi, özgüven değil, onura dokunan sorundur. Bu onur duygusu, bu sinirsel sorun, bir Fransız, Bir İngiliz, bir İtalyan, bir İspanyol için aynı değildir... Ama Rus halkı açısından bakılınca, bütün Batılı ulusların onur duygusu birbirine karışmaktadır. Rus halkının onur duygusunu tanıdıkça farkedeceğiz ki, Batılı insanın onur duygusu birçok açıdan *İncil* öğretilerine ters düşmektedir. Ve işte tam bu aşamada, Rus'un onur duygusu Batılı onur duygusundan ayrılıp *İncil*'e yaklaşmaktadır. Ya da isterseniz şöyle diyelim: Hıristiyanlık duygusu bir Rus'ta, genellikle biz Batılıların onur duygusuna üstün gelmektedir.

Örneğin intikam ya da hatalarını kabul edip özür dileme olasılığı karşısında, Batılı çoğunlukla ikinci

alternatifin saygın olmadığını ve ancak bir korkağa, bir ödleğe yakıştığını düşünür. Batılı affetmenin, unutmanın, ertelemenin bir kişilik zayıflığı olduğunu düşünmeye eğilimlidir. Ve bu nedenle de hata yapmamaya çalışır, eğer bir hata yaparsa, bu kez başına gelebilecek en kötü şey hatasını kabul etmektir. Bir Rus ise, tam tersine, hatalarını açıklamaya, kendini aşağılamaya, suçlamaya– hatta düşmanlarının önünde bile- her zaman hazırdır.

Yunan Ortodoks dini, halkın önünde yapılan itiraflara hoşgörü göstermekle, insanın doğasında olan bir eğilimi güçlendirmekten başka bir şey yapmamaktadır. Bir papazın kulağına değil de, herhangi bir kimsenin ya da herkesin önünde itirafta bulunma fikri, Dostoyevski'nin eserlerinde, bir saplantı şeklinde tekrar eder. *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov, Sonya'ya cinayetini itiraf ettiği zaman kız ona, ruhunu yatıştırabilmenin tek yolu olarak, kentin ortasında herkesin önünde "Birini öldürdüm" diye bağırmasını tavsiye etmektedir. Dostoyevski'nin kahramanlarının birçoğu, genelde beklenmedik bir anda ve zamansız şekilde itiraf etme, neden bahsedildiğini bile bilmeyen bir kişiden özür dileme ihtiyacıyla yanıp tutuşur, konuştukları kişinin karşısında kendilerini daha alçak bir yere koyabilme gereksinimi hissederler.

Nastasya Filipovna'nın evindeki bir toplantıyı anlatan *Budala*'daki o olağanüstü sahneyi hatırlarsınız hepiniz: Zaman geçirmek için ve sanki bulmaca ya da kâğıt oynar gibi, orada bulunan herkesin, hayatındaki en âdice eylemi itiraf etmesi teklif edilir ve bu

teklifin geri çevrilmemesi ise çok ilginçtir. Herkes kendisine göre bir samimiyetle, utanmadan, rahatsız olmadan itiraf etmeye başlar.

Ve daha da ilginci var: Dostoyevski'nin hayatından bir kesit. Bunu Dostoyevski'nin çok yakın bir Rus arkadaşından duydum. Dikkatsizlikle birkaç kişiye anlattım ve kısa sürede herkes bu olayı kendi istediği şekilde yorumladı. Oysa sonradan başkalarının ağzından dinlediğim şekliyle tanınmaz olmuştu, işte bu nedenle bugün burada sizlere tekrar anlatmak istiyorum.

Dostoyevski'nin hayatında bazı dönemlerde çok karışık durumlar vardır. Bunlardan özellikle bir tanesine Dostoyevski daha önce *Suç ve Ceza* adlı eserinde (cilt 2, ss. 23) yer vermişti ve bu olay *Ecinniler*'in bir bölümünde konu olarak kullanılmıştı. Ancak bu bölüm, *Ecinniler*'in Rusça baskısında dahi yer almamaktadır. Bildiğim kadarıyla, sadece Almanya'da satışı yapılmayan bir baskıda yer almıştır.[28] Bu bölümde küçük bir kıza tecavüz söz konusudur. İğfal edilen çocuk bir odada kendini asar, yandaki odada ise kızın kendisini astığını bilen suçlu, Stavrogin, onun ölmesini beklemektedir. Bu korkunç hikâyede gerçek payı nedir? Benim için bunu bilmek o kadar önemli değil. Ancak, Dostoyevski'nin bu tür bir serüvenden sonra, ister istemez şiddetli bir pişmanlık duyduğu bir gerçek. Pişmanlık duygusu bir süre onun hayatını

28 Bu bölümün bir çevirisi *Nouvelle Revue Française*'de (Haziran ve Temmuz 1922) çıktı. Sonra *Stavrogin'in İtirafı* adı altında basıldı. (Plon-Nourrit)

altüst etti ve hiç şüphesiz o da kendi kendisine Sonya'nın Raskolnikov'a söylediği şeyi söyledi. İtiraf etme ihtiyacı duyuyordu, ama yalnız papaza değil, herkese! Karşısında bu itirafı yaparken en çok acı çekeceği kişiyi aradı, bu kişi hiç şüphesiz Turgenyev'di. Dostoyevski Turgenyev'i çok uzun süredir görmemişti ve onunla arası iyi değildi. Bay Turgenyev düzenli, zengin, ünlü, evrensel anlamda saygınlığı olan bir kişiydi. Dostoyevski tüm cesaretini topladı, belki de kendini bir çeşit baş dönmesine, gizli ve korkutucu bir çekime kaptırdı. Bir an için gözümüzün önüne Turgenyev'in rahat çalışma odasını getirelim: Turgenyev masasının başında, kapı çalınır, hizmetli Theodor Dostoyevski'nin geldiğini haber verir. "Acaba ne istiyor?" Onu içeri alırlar ve içeri girer girmez başından geçenleri anlatmaya başlar. Turgenyev çok büyük bir şaşkınlık içinde dinler. Neden bunlar kendisine anlatılmaktadır? Bu Dostoyevski kesinlikle çıldırmış olmalı! Anlatacaklarını bitirdikten sonra, büyük bir sessizlik olur. Dostoyevski Turgenyev'den bir söz, bir işaret beklemektedir... Aynı kendi eserlerinde olduğu gibi, Turgenyev'in de kendisini kolları arasına alacağını, ağlayarak öpeceğini, kendisiyle barışacağını zannetmektedir... Ama bakar ki hiçbir şey olmuyor:

– Bay Turgenyev, size kendimden tiksindiğimi söylemek istiyorum...

Biraz daha bekler. Sessizlik devam eder. Dostoyevski daha fazla dayanamaz ve kızgınlıkla ekler.

– Ama sizden daha da çok tiksiniyorum. Söyleyeceklerim bu kadar, der ve kapıyı hızla çarparak çıkıp

gider. Anlaşılan Turgenyev onu anlayamayacak kadar çok Avrupalılaşmıştır.

Ve burada alçakgönüllülük yerini bir anda tam tersi bir duyguya bırakmıştır. Alçakgönüllülüğün baş eğdirdiği insan, aşağılanma ile bir anda kafa tutmaya başlar. Alçakgönüllülük cennetin kapılarını açmakta, aşağılanmaysa cehennemin. Alçakgönüllülüğün içinde bir çeşit istekli teslimiyet vardır; özgürce kabul edilen bir boyun eğiş. Bu davranış *İncil*'de yer alan bir sözü teyit etmektedir: "Her kim ki kendini küçültür, yücelecektir." Aşağılanma ise, tam aksine ruhu alçaltır, belini büker, biçimini bozar, kurutur, kışkırtır, soldurur, kolay kolay iyileşmeyen manevi bir yaraya sebep olur.

Kişilik bozukluklarının içinde tek bir tanesi yoktur ki, ilk ortaya çıkışında bir çeşit aşağılanma olmasın. Dostoyevski'nin birçok kahramanını bize böylesine tedirgin edici, böylesine hastalık derecesinde garip gösteren de zaten bu değil midir?

İlk eserlerinden birinin başlığı *Humiliés et offensés* –Aşağılanan ve Hakarete Uğrayanlar = Ezilenler– 'dir. Ve bu eserin her satırı, aşağılanmanın insanı cehennemlik ettiği, alçakgönüllülüğün ise onu kutsallaştırdığı inancıyla doludur. Alyoşa Karamazov'un rüyasında gördükten sonra bize tarif ettiği cennet, içinde ne aşağılanan ne de hakarete uğrayan hiçbir insanın olmadığı bir dünyadır.

Eserlerindeki kişiler içinde en garibi ve en tedirgin edicisi olan *Ecinniler*'deki korkunç Stavrogin'in, ilk bakışta diğer kahramanlardan daha farklı görünen şeytani kişiliğinin açıklamasını ve anahtarını romandaki şu birkaç satırda bulacağız:

"Nikolas Vsevolodoviç Stavrogin diye anlatır romanın öteki kahramanlarından biri, o sıralar Petersburg'da, eğer deyim yerindeyse, alaycı bir yaşam sürüyordu. Bu yaşamı tarif etmek için başka bir ifade bulamıyorum. Hiçbir şey yapmıyor ve her şeyle alay ediyordu."[29]

Ve Stavrogin'in annesi, yukarıdaki sözler kendisine aktarıldığı zaman şöyle bağırır:

> "Hayır, onun hayatında benzersizlikten öte bir şey, sanki bir çeşit kutsallık vardı. Oğlum kendine güvenir, ama gururu çok erken yara aldı ve buraya sizin çok doğru olarak "alaycı" diye ifade ettiğiniz yaşamı sürdürmeye geldi."[30]

Ve daha ileride:

> "Eğer Nikolas'ın yanında, diye devam etti Barbara Petrovna biraz edalı bir sesle, yine sizin o etkili ifadenizle, Stepan Trofimoviç, alçakgönüllülüğü içinde büyük, sakin bir Horatio olsaydı, tüm varlığını ortadan kaldıran şu hüzünlü alay şeytanından kendini çoktan kurtarmış olurdu."

Kimi zaman, Dostoyevski'nin bazı kahramanları, aşağılanma yüzünden tamamen bozulmuş kişilikleriyle, bu aşağılanmanın oluşturduğu gözden düşmeden –bu gözden düşme ne kadar yıkıcı olursa olsun– bir çeşit zevk, bir çeşit haz duymaktadırlar.

---

29 *Ecinniler*, cilt 1, s. 197.

30 *Ecinniler*, cilt 1, s. 201.

"Delikanlı'nın kahramanı korkunç bir gurur kırılması yaşadığı an şunu söyler: Acaba başıma gelen kötü olaydan dolayı gerçek bir acı duyuyor muyum? Bu konuda yemin edemem. Çocukluğumdan beri, herhangi biri beni aşağıladığında ya da küçük gördüğünde içimde çok güçlü bir arzu uyanıyordu: Kendimi küçük düşürülüşümün içine yuvarlamak ve böylece bana hakaret edenin istediğinin bile ötesine geçmek... Ya! Demek beni küçük düşürdünüz, öyle mi? Alın öyleyse! Görün bakın, ben kendimi daha da küçük düşüreceğim, bakın da şaşkınlıktan donup kalın!"[31]

Çünkü, eğer alçakgönüllülük gururdan vazgeçiriyorsa, aşağılanma tam tersine gururu daha da güçlendirir.

Yeraltından Notlar'ın hüzünlü kahramanının hikâyesini dinleyelim:[32]

"Bir gece, küçük bir hanın yakınından geçerken içeride sopalarıyla dövüşen bilardo oyuncuları gördüm. İçlerinden birini pencereden dışarı attılar. Başka bir zaman olsaydı, bu iş beni üzerdi, ama öyle bir ruh halindeydim ki pencereden atılan adamı kıskandım, hem de öylesine kıskandım ki hemen bilardo salonuna girdim. Kim bilir, belki beni de pencereden atarlar diye içimden geçiriyordum.

Sarhoş değildim, ama görüyorsunuz, sıkıntı insanı garip sinir krizlerine düşürüyor! Ama bu girişimim bir sonuç vermedi. Ben pencereden

31 *Delikanlı*, s. 371.

32 *Yeraltından Notlar*, ss. 71-73.

atlayabilecek bir kişi değildim ve salondan dayak yemeden çıktım.

Daha ilk adımda, bir subay beni kendime getirdi. Bilardo masasının yanında duruyordum ve subayın yolunu istemeden kapatıyordum. Beni omuzlarımdan tuttu ve tek kelime etmeden, uyarmadan ve açıklama yapmadan kenara çekip geçti ve hiçbir şeyin farkında değilmiş gibi davrandı. Yumrukları affedebilirdim, ama farkıma dahi varılmadan kenara itilmeyi asla bağışlayamazdım.

Gerçek bir kavga için neler vermezdim! Daha sıradan, daha uygun, deyim yerindeyse daha edebi bir kavga için... Bana adeta bir sinek gibi davranmıştı. Subay çok uzun boyluydu; bense küçük ve cılızdım. Bununla birlikte ağız dalaşında çok iddialıydım; tek bir ters harekette bulunsam hiç şüphesiz beni pencereden atacaklardı. Ama düşündüm ve öfke içinde çekip gitmeyi tercih ettim."

Öyküyü okumaya devam edersek, çok geçmeden bu nefretin sevginin ters düz edilmiş hali gibi gözüktüğünü fark ederiz.

"... O günden sonra bu subaya sokakta sık sık rastladım; onu çok iyi tanıyordum., ama o beni tanıyor mu bilmiyordum. Ama zannederim ki, hayır; bazı ipuçları bana bunu gösteriyordu. Ama ben, ben ona nefret ve öfkeyle bakıyordum. Bu durum yıllarca böyle devam etti. Öfkem gittikçe daha da büyüyor ve güçleniyordu. İlk başlarda gizliden gizliye subay hakkında bilgi topluyordum. Bu benim için çok zordu, çünkü hiç

kimseyi tanımıyordum. Ama tasmam onun elindeymiş gibi peşinden giderken, biri ona ismiyle seslendi, bu şekilde ismini öğrendim. Bir diğer gün, onu oturduğu yere kadar izledim ve nerede, kaçıncı katta, yalnız mı yoksa birileriyle mi kaldığını öğrenmek için kapıcıya on kapik verdim. Kısacası, bir kapıcıdan öğrenebileceğim her şeyi öğrendim. Bir sabah, o güne kadar hiç denemediğim halde, eğlenceli bir hikâye yazarak subayın kişiliğini gülünçleştirme fikri geldi aklıma. Bu hikâyeyi zevkle yazdım. Eleştiriyor, hatta kötülüyordum. İlk anda tanınmasın diye subayın adını değiştirdim, ama biraz düşündükten sonra ismi düzelttim ve hikâyeyi "Annales de la patrie" Yurt yıllıkları dergisine gönderdim. Ama o dönemde eleştiri tercih edilmiyordu, bu nedenle de hikâyemi yayımlamadılar. Öfkem daha da artmıştı. Bazen nefret beni boğuyordu. Sonunda onu kışkırtmaya karar verdim. Ona çekici, sevimli bir mektup yazdım. Benden özür dilemesini, eğer bunu kabul etmezse onunla düello yapacağımı açıkça belirtiyordum. Mektubu o kadar dikkatle yazmıştım ki, eğer subay iyi yetişmiş ve iyi kalpli insandan biraz olsun anlıyorsa, hemen evime gelip boynuma atılacak ve dostluğunu sunacaktı. Ve bu çok iyi olacaktı! Onunla ne kadar güzel yaşayacaktık bir arada! Ne kadar!"[33]

Ve işte gördüğümüz gibi, Dostoyevski'de, bir duygu yerini bir anda tam tersi bir duyguya bırakabilmektedir.

33 *Yeraltından Notlar*, ss. 74-75.

Bu konuyla ilgili birçok örnek bulabiliriz; örneğin *Karamazov Kardeşler*'de, Alyoşa elini uzattığında nefretle parmağını ısıran, ama tam o anda farkında olmadan Alyoşa'yı çılgınca sevmeye başlayan çocuk gibi.

Acaba bu çocukta sevgi nasıl bir anda şekil değiştirebilmektedir? Dimitri Karamazov'u, yani Alyoşa'nın kardeşini, sarhoş bir şekilde handan çıkıp babasını döverken ve sakalından tutup yerlerde sürüklerken görmüştü: "Baba, babacığım, nasıl aşağıladı seni?" diye bağıracaktır daha sonra.

Demek ki alçakgönüllülüğün karşısında ve deyim yerindeyse, onunla aynı ahlakî düzeyde, ama düzeyin öteki ucunda, küçük düşürülüşün kışkırttığı, şiddetlendirdiği ve hatta kimi zaman korkunç derecede özünden uzaklaştırdığı gurur vardır.

Şu bir gerçektir ki, psikolojik gerçekler Dostoyevski'de hep gerçek hayatta oldukları gibi görünürler; yani, özel gerçekler olarak. Bir romancı olarak –çünkü Dostoyevski bir kuramcı değildir, araştırmacıdır–, tümevarımdan kaçınır ve genel kanunlar öne sürmenin taşıdığı tehlikeleri, en azından kendisi için taşıdığı tehlikeleri bilir.[34] Bu kanunları, kitaplarının oluşturduğu yığının içinden yol açar gibi bulup ortaya çıkarmak ise bizim isteğimize kalmıştır. Örneğin

34 Bay de Schloezer *Nouvelle Revue Française*'in Şubat 1922 sayısında şunları söyler: "Rus dehası, ne kadar geçici olursa olsun, her zaman somut olaya, canlı gerçeğe dayanır ve bu dehanın en önemli özelliklerinden biri de budur. Bunun ardından en soyut, en cesur kurgulara atılabilir, ancak nihai amacı, elde edilen düşünceyle zenginleşmiş olarak, ilk baştaki gerçeğe, olaya, çıkış noktasına ve sonuca ulaşmaktır."

şu kanun: *"Aşağılanan kişi başkalarını aşağılamaya çalışır."*[35]

İnsanlık komedyasının olağanüstü zenginliğine rağmen, Dostoyevski'nin karakterleri her zaman aynı düzeyde, alçakgönüllülük ve kendini beğenme düzeyinde toplanır ve sıralanırlar. Bu düzey bizi şaşırtır ve ilk başlarda anlamamızı zorlaştırır, bunun tek nedeni bizim insanları bu ölçülere göre değerlendirmeyip sınıflandırmamamızdır. Açıklamak gerekirse; örneğin Dickens'ın o harika romanlarını okurken, oluşturduğu sıralamadan, Nietzsche'nin deyimiyle *değerler merdiveni*nden rahatsız olurum, çünkü çok alışılmış ve çocuksudur. Onun romanlarından birini okurken, sanki gözlerimin önünde Angelico'nun *Son Yargılama*'sı varmış gibi olurum: Burada seçilmişler vardır, lanetliler vardır; şüpheciler, şeytanlarla meleklerin arasında seçim yapmaya çalışan az sayıda şüpheciler vardır. Bu kişileri tartan terazi, aynı eski bir Mısır kabartması gibi, sadece kişilerin kalplerindeki iyiliğe bakar. İyiler cennete, kötüler cehenneme. Dickens bu konuda toplumun ve dönemin görüşünü benimser. Bazen kötüler başarılı olur ve iyiler harcanırlar; bu, dünya hayatının ve toplumumuzun utanç verici bir yönüdür. Onun bütün romanları, zekanın karşısında manevi değerlerin üstünlüğünü bize göstermeye, bizi bu değerler konusunda duyarlı hale getirmeye çalışır. Örnek olarak Dickens'ı seçtim, çünkü bildiğimiz bütün büyük romancılar arasında insan

35 Örneğin *Budala* adlı eserindeki Lebedeff karakteri. Ek Bölüm II'ye bakınız.

sınıflandırmasını en yalın biçimde ortaya koyan yazar galiba odur ve şunu da eklemeliyim ki, onu bu kadar sevilen bir yazar yapan da işte budur.

Son zamanlarda hemen hemen bütün kitaplarını tekrar okuduğumda, Dostoyevski'de de buna benzer bir sınıflandırma olduğunu fark ettim. Onun sınıflandırması hiç şüphesiz daha az belirgin, ancak aynı derece yalın ve bence daha anlamlı bir sınıflandırma. Dostoyevski'nin kahramanlarını, az ya da çok iyi kalpli oluşlarına, kalplerinin niteliklerine göre değil, az ya da çok gururlu oluşlarına göre sıralarız, bu korkunç sözcükten dolayı özür dilerim.

Dostoyevski bize bir yandan alçakgönüllü insanlar, bazıları alçakgönüllülüğü aşağılık olmaya, hatta aşağılık olmaktan zevk almaya kadar vardırmaktadır, diğer yandan da gururlu insanlar sunar, bazıları gururu cinayete kadar vardıracaktır. Bu sonuncular, genellikle en aydın kişiler olacaktır. Onları gurur şeytanı tarafından hırpalanmış, asalet yarışı yaparken göreceğiz.

> "İddiaya girerim ki, bütün geceyi, yan yana oturup konuşmakla geçirdiniz ve zamanınızın büyük bir bölümünü asalet gösterisi yapmak için harcadınız."

Der Stavrogin'e *Ecinniler*'deki[36] o iğrenç Pierre Stepanoviç. Ve başka bir örnek:

> "Katerina Nikolayevna, kendisinde oluşturduğu korkuya rağmen, Versilov'un ilkelerinin

36 *Ecinniler, cilt 2*, s. 227.

soyluluğuna ve kişilik üstünlüğüne her zaman saygı duymuştu... Versilov mektubunda ona erkek sözü veriyor ve hiçbir şeyden korkmamasını söylüyordu. Katerina'da ona çok cesur duygularla karşılık verdi! Böylece aralarında, bir asalet yarışması başladı.[37]

Elizabet Nikolayevna Stavrogin'e; ortada kendinize olan saygınızı yaralayacak bir şey yok, dedi. Önceki gün eve döndüğümde, halkın önünde size karşı yaptığım kabalığın karşısında gösterdiğiniz cesur davranışın ardından hemen anladım ki, benden kaçışınızın nedeni evli oluşunuz, yoksa asil bir ev kızı olarak korktuğum gibi, beni aşağılayışınız değil..."

Ve sözlerini şöyle bitirdi:

"Hiç olmazsa öz saygısı kurtuldu."[38]

Dostoyevski'nin kadın kahramanları, gurur konusunda erkeklerden çok daha kararlıdırlar, onları harekete geçiren genelde gururdur. Raskolnikov'un kız kardeşine, *Budala*'daki Nastasya Filopovna ile Aglae Epançin'e, *Ecinniler*'deki Elizabet Nikolayevna ile *Karamazov*'lardaki Katerina İvanovna'ya bakın.

Ama *İncil*imsi diye tarif edeceğim bir altüst oluşla, en bayağı kişiler Allah katına soylulardan çok daha yakındır, öyle ki Dostoyevski'nin bütün eserleri şu derin gerçekler tarafından yönlendirilecektir: "Güç-

37 *Delikanlı*, s. 557.

38 *Ecinniler, cilt 2*, s. 218.

lülerden esirgenen, alçakgönüllülere bağışlanacaktır." "Yitirmiş olduğunuz şeyi kurtarmaya geldim ben." vb.

Bir yandan kendinden vazgeçişi, kendini unutuşu görüyoruz; diğer yandaysa kişiliğin dışa vurumunu. Dostoyevski'nin eserlerinde, "güç arzusu" her zaman iflasa götürür insanı.

Bay Souday yakın zamanlarda beni, Dostoyevski uğruna Balzac'ı feda etmekle ve hatta sanırım, Balzac'ı *kurban etmekle* suçlamıştı. Bunun doğru olmadığını söylememe gerek yok sanırım. Dostoyevski'ye çok büyük bir hayranlık duyduğum doğru, ama bence bu hayranlık gözlerimi kör etmiyor ve Balzac'daki karakterlerin Rus romancınınkilerden çok daha çeşitli olduğunu kabul etmeye hazırım. Balzac'ın *İnsanlık Komedyası* daha çeşitlidir. Dostoyevski'nin çok daha derinlere ulaştığı, başka hiçbir romancının yapmadığı kadar önemli noktalara dokunduğu bir gerçektir elbette, ama bütün kahramanlarının aynı kumaştan dokunduklarını söylemek de mümkündür. Gurur ve alçakgönüllülük onların en temel çıkış noktalarıdır, ancak yansıtılan doz yüzünden tepkileri çok çeşitlidir.

Balzac'ta, Batılı toplumların hepsinde ya da özellikle Balzac'ın romanlarında bize sunulan Fransız toplumunda, Dostoyevski'nin eserlerinde hemen hemen hiç yeri olmayan iki etken işin içine girer: Akıl ve irade.

İradenin, Balzac'ta, insanları hep iyiliğe götürdüğünü ve erdemli kişilerin sadece iradeli kişiler arasında bulunduğunu söylemiyorum, ama en azından şunu görüyoruz ki; Balzac'ın kahramanlarının büyük bir bölümü iradeleri sayesinde erdeme ulaşmakta,

sabır, akıl ve kararlılık yardımıyla büyük başarılar elde etmektedirler. David Séchard'ı, Bianchon'u, Joseph Brideau'yu, Daniel d'Arthez'i ve benzerlerini düşünün... Size yirmi örnek daha verebilirdim.

Dostoyevski'nin eserlerinde bir tane bile büyük adam ile karşılaşmazsınız. Şimdi siz "ya Karamazov'lardaki o harika Peder Zossima?" dersiniz... Evet, Rus romancının yarattığı en yüce karakter budur kuşkusuz. Peder Zossima tüm dramın çok üstünde yer alır ve yakında çıkacağı açıklanan *Karamazov Kardeşler*'in eksiksiz çevirisi elimize geçtiğinde, onun önemini daha iyi anlayacağız. Üstelik onun Dostoyevski'nin gözündeki gerçek büyüklüğünün ne olduğunu da anlayacağız, çünkü Peder Zossima herkesin gözünde büyük adam değildir. O bir azizdir, kahraman değildir. Ve bu azizliğe iradeden vazgeçip, aklı bir yana bıraktığı için ulaşmaktadır.

Balzac'a kıyasla, Dostoyevski'nin bize sunduğu mantıklı kişileri incelersem, bunların korkunç kişiler olduklarını fark ederim. Örneğin listenin başında yer alan, ilk başlarda cılız ve hırslı bir insan olan, Napoléon olmak isteyen ve sonunda rehin karşılığı para veren bir kadınla suçsuz bir genç kızı öldürmekten başka bir şey yapmayan Raskolnikov'a bakın. Stavrogin'e, Pierre Stepanoviç'e, Ivan Karamazov'a, *Delikanlı*'nın kahramanına bakın: Dostoyevski'nin kahramanları içinde, hayatının başından beri, daha doğrusu kendini bildiği günden beri tek bir arzuyla; bir Rothschild olma arzusuyla yaşamış biricik kişi budur ve sanki alay etmek için, Dostoyevski'nin kitaplarında ondan daha gevşek, herkesin dediğine ondan da-

ha kolay kapılan başka insan yoktur. Kahramanlarının sahip oldukları irade ve zeka onları cehenneme sürüklüyor gibidir ve zekanın Dostoyevski'nin romanlarında oynadığı rolü araştırdığım zaman görürüm ki, bu rol her zaman için şeytanîdir.

Onun eserlerindeki en tehlikeli kişiler, en aydın olanlardır.

Burada, Dostoyevski'nin eserlerindeki kişilerin irade ve zekâlarının sadece kötülüğe yaradığını söylemek istemiyorum ama irade ve zekâlarını iyiliğe ulaşmak için kullandıklarında bile ulaştıkları erdem, insanları yıkıma götüren kibir dolu bir erdem olmaktadır. Dostoyevski'nin kahramanları cennete ancak zekâlarını bir yana bıraktıkları, kişisel iradelerinden vazgeçtikleri, kendi benliklerini reddettikleri zaman girmektedirler.

Balzac'ın da bir noktaya kadar, Hıristiyan bir yazar olduğunu söylemek mümkündür. Ama iki ahlak öğretisini, Rus romancınınkiyle Fransız romancınınkini karşılaştırdığınız zaman, Balzac'ın Katolikliğinin Dostoyevski'nin yalın *İncil* öğretisinden ne derece ayrıldığını anlarız. Hiç kimseyi şaşkınlığa uğratmamak için, isterseniz şu şekilde ifade edelim: Balzac'ın *İnsanlık Komedyası İncil* ile Latin düşüncesinin ilişkisinden doğmuştur; Dostoyevski'nin Rus komedyası ise *İncil* ile Buda dininin, Asya düşüncesiyle buluşmasından...

Bu görüşler henüz birer başlangıç niteliğindedir, bizim Dostoyevski'nin garip roman kahramanlarının ruhlarının derinliklerine ulaşmamıza yardım edeceklerdir; gelecek konuşmamızda da bunu yapmak istiyorum zaten.

3

Şu ana kadar araştırma alanımızı temizlemekten başka bir şey yapmadık. Dostoyevski'nin fikir dünyasına girmeden önce, dikkatinizi büyük bir hataya çekmek istiyorum. Dostoyevski hayatının son beş yılını bir dergiyle ilgilenerek geçirdi. Bu dergiye yazdığı yazılar, daha sonradan, *Bir Yazarın Güncesi* adı altında toplandı. Dostoyevski, bu yazılarda çeşitli düşüncelerini açıklamaktadır. Bu kitaba başvurmak ilk anda çok doğal ve basit bir şey gibi gelir insana, ancak şunu belirtmek isterim ki bu kitap son derece umut kırıcıdır. Bu kitapta toplumsal kuramların açıklamalarını buluruz, ancak bunlar çok bulanıktır ve çok beceriksizce ifade edilmişlerdir. Kitapta siyasi öngörüler de vardır, ancak bunların hiçbiri gerçekleşmemiştir. Dostoyevski bu yazılarında Avrupa'nın geleceğini önceden görmeye çalışmakta ve pek çok yerde hataya düşmektedir.

Yakın zaman önce *Le Temps*'deki yazılarından bi-

rini Dostoyevski'ye ayıran Bay Souday, onun hatalarını bulup ortaya çıkarmakla eğleniyordu. Dostoyevski'nin bu yazılarında alışılmış gazetecilikten başka bir şey görmüyordu. Buna ben de hemen katılabilirim, ama bu yazıların Dostoyevski'nin düşünceleri konusunda bize doğru bilgileri verdiğini söylerse, buna kesinlikle katılamam. Aslına bakılırsa, Dostoyevski'nin *Bir Yazarın Güncesi*'nde üzerinde durduğu sorunlar genelde ilgi duydukları değildir. Şunu kabul etmek gerekir ki, siyasal sorunlar onun gözünde toplumsal sorunlardan daha az önemlidir; toplumsal sorunlar da ruhsal ve kişisel sorunlardan daha az önemli, hem de çok daha az önemlidir. Ondan bekleyeceğimiz en derin ve ender doğrular, ruhsal doğrulardır. Şunu da eklemeliyim ki, bu alanda ortaya koyduğu fikirler çoğu kez birer sorun durumunda kalmaktadır. Bir sonuçtan çok, bir açıklama ortaya koymak peşindedir Dostoyevski, aşırı derecede karmaşık oldukları ve birbirlerine girip karıştıkları için, çoğunlukla bulanık olarak kalan bu soruları ortaya koyma peşinde koşmaktadır. Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki; Dostoyevski bir düşünür değildir, romancıdır. Onun en değerli, en ince ve en yeni düşüncelerini romanlarındaki kişilerin, üstelik ön plandaki değil, arka planlardaki karakterlerin konuşmalarında aramalıyız. Bu konuşmalar genelde en önemli ve en ileri düşüncelerdir. Ancak Dostoyevski, kendi adına konuştuğu zaman, son derece beceriksizleşmektedir. *Delikanlı*'da Versilov'a söylettiği şu cümleyi tamamen Dostoyevski'ye uyarlamak mümkündür:

"Geliştirmek mi? Hayır geliştirmeyi pek sevmem. Hem garip değil mi; inandığım bir düşünceyi geliştirmeye başladığım zaman, daha bitiremeden inancım azalmaya başlar."[39]

Hatta daha ifade eder etmez kendi kişisel düşüncesine karşı çıkmadığı pek az görülmüştür bile denebilir. Anlaşılan ifade edilmiş bir düşünce, Dostoyevski'nin gözünde, ölmüş canlıların saldığı koku gibi, tam kendisinden mucizeler beklendiği anda, Peder Zossima'nın cesedinden çıkan öğrencisi Alyoşa Karamazov'un ölünün başında bekleyişini daha da zor kılan- kokuya benzer bir koku salmaktadır sanki.

Bu bir "düşünür" için, hiç şüphesiz çok zararlı bir durumdur. Onun düşünceleri hiçbir zaman mutlak değildir. Genellikle onları dile getiren kişilere göredir, hatta daha da fazla; yalnız kişilere göre değil, bu kişilerin hayatlarının belirli bir ânına göredir. Özetle bu kişilerin özel ve anlık durumlarından elde edilmiştir, her zaman görecedirler, gerekli kıldıkları ya da kendilerini gerekli kılan bir olay ya da bir tavra doğrudan bağlıdırlar, onlardaki değişikliklere göre şekil alırlar.

Dostoyevski kuramcılık yaptığında bizde büyük bir düş kırıklığı oluşturur. Örneğin yalancı karakterlerle ilgili bir sahne oluşturmakta bu derece usta olan –bu yalancılar Corneille'in yalancı kişilerinden çok daha farklıdırlar– ve bu kişiler aracılığıyla yalancıyı yalan söylemeye iten nedenleri anlamamızı sağlayan

39 *Delikanlı*, s. 240.

Dostoyevski, bütün bunları bize açıklamaya, örnek kişilerle bir kuram oluşturmaya kalkıştığında, son derece yavan ve sıradan olmaktadır.

Dostoyevski'nin ne derece *romancı* olduğunu bize *Bir Yazarın Güncesi* gösterecektir. Çünkü kuramsal ve eleştirel makalelerinde son derece sıradan biri olurken, sahneye bir karakter çıktığı anda olağanüstü olmaktadır. Gerçekten de, Dostoyevski'nin en güçlü eserlerinden biri olan ve aynı dönemlerde yazdığı *Yeraltından Notlar*'daki gibi uzun bir monologdan başka bir şey olmayan bir tür romanı, *Mujik Kroçkaya*'nın o güzel hikâyesini de bu *Günce*'de buluruz.

Ama bundan çok daha iyisi, birçok şeyi açığı vuranı vardır: Dostoyevski *Bir Yazarın Güncesi*'nin iki yerinde, zihninin neredeyse kendi isteğinin dışında ve bilinçdışı öyküleştirmesine tanık olmamıza yardım etmektedir.

Bize, sokaktan geçenlere bakmaktan ve bazen de onların peşinden gitmekten aldığı zevki anlattıktan sonra, bir anda sokaktaki insanlardan birine takılıp kaldığını görürüz:

> "Sokakta yürüyen bir işçiye takılıyor gözüm. Yanında karısı yok, ama küçük bir oğlan var. İkisinin yüzünde de yalnız insanların hüznü var. İşçi otuz yaşlarında yüzü solgun, cildi ise hastalıklı gibi. Pazar elbiselerini giymiş, kumaşları dökülmüş düğmelerle süslü, dikiş yerlerinden eskimiş bir redingot var üstünde yakası yağlı, daha temiz gözüken pantolon eskiciden alınmışa benziyor; yüksek tepeli şapkasının tüyleri iyice dökülmüş. İşçi bende bir dizgici izlenimi bırakıyor.

Yüzünde karanlık, sert ve kötüye benzer bir hava var. Çocuğu elinden tutmuş ve küçük neredeyse sürükleniyor gibi. Solgun yüzlü ve çok cılız olan ufaklık iki ya da daha küçük yaşta. Üzerinde küçücük bir ceket, ayağında kırmızı bağcıklı küçük botlar, başında tavus kuşu tüyü ile süslenmiş bir şapka var. Çok yorgun. Babası ona bir şeyler söylüyor, belki de dizlerinin gevşekliğiyle alay ediyor. Ufaklık karşılık vermiyor, dört beş adım sonra babası eğilip onu kucağına alıyor. Ufaklık hayatından memnun gözüküyor, babasının boynuna sarılıyor. Babasının kollarına böyle tünedikten sonra bir an beni fark ediyor ve merakla bakıyor. Ona başımla küçük bir işaret yapıyorum, ama o kaşlarını çatıp babasının boynuna daha da sıkı sarılıyor. Birbirlerine çok düşkün olduklarını hemen anlaşılıyor.

Sokaktan geçenleri gözlemeyi, tanımadık yüzlerini incelemeyi, kim olduklarını araştırmayı, nasıl yaşadıklarını hayal etmeyi, onları hayata neyin bağladığını düşünmeyi severim. O gün, özellikle bu babayla çocuk üzerinde yoğunlaştım. Kadının yani annenin kısa bir süre önce öldüğünü, dul babanın bütün hafta atölyesinde çalıştığını, bu sırada çocuğun yaşlı bir kadına bırakıldığını hayal ettim. Adam zemin katta küçük bir oda, belki de yalnızca bir köşecik kiralamış orada oturuyor olmalı. Ve bugün Pazar olduğundan, baba ufaklığı bir akrabaya, belki de karısının kız kardeşine götürüyordu. Çok sık ziyaret edilmeyen bu teyzenin bir astsubayla evli olmasını, yeraltındaki büyük bir kışlada, ama ayrı bir odada oturmasını istiyorum. Kız kardeşinin ardından ağladı, ama çok da uzun süre değil. Dul

işçi de, en azından ziyaret sırasında, teyzeden daha büyük bir acı göstermedi. Ama yine de endişeliydi, az konuştu ve yalnızca ilgisini çeken sorulara cevap verdi. Birazdan susacak! O zaman semaver getirilecek, çay içilecek. Ufaklık kaşlarını çatarak vahşi yüzüne bürünecek, bir köşede oturacak ve sonunda uyuyacak. Teyze ile kocası ona pek dikkat etmeyecekler; ufaklığa sadece bir parça ekmekle bir tas süt verilecek. İlk başlarda sessiz bir şekilde oturan subay, babası tam ufaklığı azarlarken, çocuk üzerine kaba bir asker şakası yapacak. Ufaklık hemen gidelim diye tutturacak ve baba onu Litienaya'daki Veborgskaya'nın evine geri götürecek.

Ertesi gün baba yeniden işinin başında, çocuk ise yaşlı kadının yanında olacak."[40]

Aynı kitabın başka bir yerinde, Dostoyevski'nin yüz yaşında bir kadınla karşılaşmasını okuruz. Sokaktan geçerken, bir bankta otururken görür kadını. Önce biraz konuşur, sonra yoluna devam eder. Ama akşam, çalışmasını bitirdikten sonra yeniden yaşlı kadını düşünür. Onun evine, yakınlarının yanına dönüşünü ve evdekilerin ona söylediği sözleri hayal eder. Kadının ölümünü anlatır: "Hikâyelerin sonlarını hayal etmeyi çok severim. Zaten ben bir romancıyım. Hikâye anlatmaya bayılırım."

Üstelik Dostoyevski hiçbir zaman hikâyelerini tesadüfî olarak tasarlamaz. *Günce*'nin bir başka yerinde dul Bayan Kornilov'un davası dolayısıyla, romanı

40 *Bir Yazarın Güncesi*, ss. 99-100.

kendi istediği şekilde yeniden kurar ve yeniden tasarlar; yasal soruşturma cinayeti bütünüyle aydınlattıktan sonra: "Neredeyse her şeyi tahmin ettim" diyecek ve şöyle ekleyecektir: "Bu fırsatı kullanıp Kornilov'u gördüm. Tahminlerimin gerçekle bu kadar uyumlu olması beni çok şaşırttı. Tabi ki bazı ayrıntılarda yanılmışım; örneğin Kornilov, köylü olmasına karşın Avrupalı gibi giyiniyordu, vb." Dostoyevski sözünü şu şekilde bitirecektir: "Sonuç olarak hatalarımın bir önemi yok. Tahminlerimin temeli doğru çıktı."[41]

Böylesi gözlem, kurgu ve gerçeği yeniden canlandırma yeteneklerine, duyarlılıktan kaynaklanan özellikleri de eklersek bir Gogol, bir Dickens meydana getirmek mümkündür. (Eğer hatırlıyorsanız, Dickens da *Antikacı Dükkânı* isimli eserinin ilk bölümünde yoldan geçenleri izliyor, hatta onlardan ayrıldıktan sonra bile hayatlarını hayal etmeye devam ediyordu.) Ama bu yetenekler, ne kadar olağanüstü olursa olsun, ne bir Balzac, ne bir Thomas Hardy, ne de bir Dostoyevski yaratmaya yeter. Bu yetenekler, Nietzsche'ye şu sözleri yazdırmaya da yetmezdi hiç şüphesiz.

> "Dostoyevski'yi keşfetmek, benim için, Stendhal'ı keşfetmekten çok daha önemliydi, bana ruhbilim konusunda bir şeyler öğreten tek kişidir o."

41 *Bir Yazarın Güncesi*, s. 249 ve sonrası ss. 450-451. (Basit, ama karmaşık bir dava).

Nietzsche'nin birazdan sizlere okuyacağım yazısını, çok uzun zaman önce defterime not ettim. Nietzsche, bu yazıyı yazarken sadece, büyük Rus romancının gerçek değerini oluşturan özelliğini, onu çağdaş romancılarımızın çoğundan, örneğin Goncourt Kardeşler, ayıran özelliğini gözönünde tutmuştur:

> "Ruhbilimcilere bir öğüt: Hiçbir zaman işportacı ruhbilimciliği yapmayın! Gözlemiş olmak için gözlem yapmayın! Bu davranış insana hatalı bir bakış açısı, bir tik, baktığı şeyleri bile bile büyüten zorlama bir şey verir. Bir şeyi yaşamak isteyip de yaşamak, bu başarılı olmaz. Olay sırasında dönüp kendinize bakmanıza izin yoktur; bu sırada atılacak her bakış "kötü bir bakış"a dönüşür. Doğuştan bir ruhbilimci içgüdüsel olarak, görmek için bakmaktan kaçınır; bu durum doğuştan ressam olan insan için de geçerlidir. Hiçbir zaman doğasına karşı çıkmaz, "olay"ı, "doğa"yı, "yaşanmış olan"ı ifade etmek, elekten geçirmek için ilhama, karanlık odasına başvurur... Sadece genelliğin, sonucun ve bileşkenin bilincindedir: Özel durumlardan çıkarılan keyfi genellemeleri tanımaz. Başka türlü davranıldığında elde edilen sonuç nedir acaba? Örneğin, Parisli romancılar gibi, büyük işportacı ruhbilimciliği yapıldığı zaman ne elde edilir? Bir bakıma gerçek gözlenmekte, her akşam eve bir avuç garip olay getirilmektedir. Ama elde edilen sonuca bir bakın..."[42]

42 *Mercure*, Ağustos, 1898, s. 371.

Dostoyevski hiçbir zaman gözlemiş olmak için gözlem yapmaz. Onun eserleri hiçbir zaman gerçek olanın gözlenmesinden doğmaz ya da hiç değilse sadece bundan doğmaz. Ayrıca, önceden düşünülmüş bir fikirden de doğmaz ve işte bunun için de kuramsal değildir, ama aynı zamanda hep gerçeğin içinde kalır. Fikirle bir olayın karşılaşmasından, ikisinin karışımından doğar, İngilizler olsa buna *blending* derlerdi, bu karışım o kadar başarılıdır ki ne fikir daha baskındır ne de olay. Bu nedenle de romanlarındaki en gerçekçi sahneler aynı zamanda, ruhsal ve ahlaki açıdan en anlamlı sahnelerdir. Daha açık ifade etmek gerekirse, Dostoyevski'nin her eseri, olayın fikirle döllenmesinden doğar. 1870 yılında "Romanın ana düşüncesi üç yıldır kafamda" diye yazar –söz konusu roman dokuz yıl sonra yazacağı *Karamazov Kardeşler*'dir– ve bir mektubunda da şöyle der:

> "Bu kitabın bütün bölümlerinde ele alınacak temel sorun, bilinçli ya da bilinçsiz olarak bütün hayatım boyunca kafamda yer eden bir konudur: Allah'ın varlığı!

Ancak bu düşünce kendisini dölleyecek bir olaya, örneğin bu kez söz konusu olan büyük bir cinayet davasıdır, rastlayana kadar kafasında döner dolaşır, ancak bu rastlantıdan sonra eserin doğduğunu söyleyebiliriz. Biraz önce sözünü ettiğimiz mektupta, *Karamazov*'larla aynı dönemde kafasında olgunlaştırdığı *Ecinniler* için, "Benim yazdıklarımın bir amacı vardır." demektedir. *Karamazov*'lar da amacı belli bir eserdir. Gerçekten de yeryüzündeki hiçbir şey, Dostoyevski'nin romanları kadar –sözcüğün bugün-

kü anlamıyla– ucuz değildir. Romanlarının her biri bir çeşit ispatlamadır; bir savunma da diyebiliriz , ya da daha doğrusu bir vaazdır. Eğer bu hayranlık verici sanatçıya bir kusur bulma cüretini gösterebilirsek, söyleyebileceğimiz tek kusur çok fazla şey kanıtlamak istemesidir. Yanlış anlamayalım: Dostoyevski hiçbir zaman bizim görüşlerimizi etkilemek istemez. O aydınlatmak ister. Aydınlatmak ona göre, gözünü kamaştıran ve ona son derece önemli gelen --çok geçmeden bize de önemli gelecek olan– bazı gizli doğruları ortaya çıkarmaktır. Bunlar hiç şüphesiz insan aklının erebileceği en önemli doğrulardır. Bunlar soyut ve insanın dışında olan doğrular değil, iç dünyayla ilgili gizli doğrulardır. Diğer yandan, Dostoyevski'nin doğruları ve fikirleri hep olaylara bağlı, gerçekle tamamen iç içe girmiştir; zaten onun eserleriniyanlı sapmalardan koruyan da işte budur. Dostoyevski insanî gerçekler karşısında alçakgönüllü ve uyumlu bir tavır gösterir, hiçbir zaman zorlamaz, hiçbir zaman olayları eğip bükmez, görünüşe göre *İncil*'in öğretisini düşüncesine bile uyguluyor gibidir: "Her kim ki onu kurtarmak ister, bütünüyle yitirecektir; her kim ki ondan vazgeçer, onu ölümsüz kılacaktır."

Dostoyevski'nin bazı düşüncelerini çeşitli kitaplarından izlemeye devam etmeden önce, size onun çalışma yönteminden bahsetmek isterim. Strakhov, Dostoyevski'nin genelde geceleri çalıştığını söyler: "Gece yarısına doğru, diyor Strakhov, "her şey dinlenmeye çekildiği zaman, Theodor Mihailoviç Dostoyevski semaveriyle yalnız kalırdı ve çok demli ol-

mayan soğuk çayını yavaş yavaş yudumlayarak, sabahın beşine, altısına kadar çalışırdı. Öğleden sonra iki ya da üçe doğru yataktan kalkar, günün geri kalan bölümünü, konuklarını kabul etmekle, gezmekle ya da dostlarını ziyaret etmekle geçirirdi." Dostoyevski bu "demli olmayan" çayla yetinemedi; ömrünün son yıllarında, içkiye çok düştüğü söylenir. Bana bir şey anlatmışlardı; bir gün, Dostoyevski, biraz yapmacık biraz da entelektüel bir coşku içinde, *Ecinniler*'i yazdığı çalışma odasından dışarı çıkar. O gün Bayan Dostoyevski'nin konuk günüdür. Theodor Mihailoviç, bir sürü kadının toplandığı salona, dalgınlıkla aniden girer. Kadınlardan biri, büyük bir gayretle, elinde bir fincan çayla kendisine doğru seğirtince: "Sizi de, şu bulaşık suyunuzu da şeytanlar alsın." diye haykırır...

Rahip Saint-Réal'in –eğer Stendhal'ın sanatını savunmak amacıyla söylenmiş olmasaydı, son derece budalaca görünecek olan– küçük cümlesini hatırlıyorsunuzdur herhalde: "Bir roman, yolda dolaştırılan ayna gibidir." Gerçekten de Fransa ve İngiltere'de bu tanıma göre yazılmış birçok roman bulunmaktadır; Lesage'in, Voltaire'in, Fielding'in, Smollet'nin romanları... Ama bu tanımdan Dostoyevski'nin romanları kadar uzak bir şey yoktur. Dostoyevski'nin bir romanıyla yukarıda isimlerini saydığım yazarların romanları arasında ve hatta Tolstoy'un ya da Stendhal'in romanları arasında, bir tablo ile bir panorama arasındaki fark kadar farklılık vardır. Dostoyevski bir *tablo* çizer ve bu tabloda öncelikle ve özel-

likle önemli olan ışığın ne şekilde dağıldığıdır. Işık tek bir kaynaktan çıkar. Stendhal'in ve Tolstoy'un romanlarında ışık; sürekli, eşit ve yaygındır. Tüm nesneler aynı şekilde aydınlatılır, onları her yönden aynı şekilde görürüz, en ufak bir gölgeleri dahi yoktur. Oysa Dostoyevski'nin romanında önemli olan, aynı Rembrandt'ın tablolarında olduğu gibi, her şeyden önce gölgedir. Dostoyevski tüm kahramanlarını ve olayları bir araya toplar ve üzerlerine çok yoğun bir ışık yansıtır; öyle ki ışık her şeye tek bir yönden çarpar. Her kahraman gölgeler içinde yüzmektedir. Ayrıca Dostoyevski'de çok özel bir kümelendirme, bir araya toplama, tek bir noktada birleştirme, romanın bütün öğeleri arasında olabildiğince çok ve karşılıklı ilişki yaratma ihtiyacı dikkatimizi çeker. Onun romanlarında olaylar, Stendhal ya da Tolstoy'un romanlarında olduğu gibi yavaş ve eşit bir hızda akmaz; belirli bir anda, birbirlerine karışık ve bir merkezde birleşirler; öyküdeki –ahlaksal, ruhsal ve nesnel– öğelerin birbirlerini yitirdiği ve sonra yeniden bulduğu kasırgalara benzer. Dostoyevski'de en ufak bir yalınlaştırmaya ya da çizgi kesinleştirmesine rastlamayız. Karmaşıklıktan zevk alır, karmaşıklığını korumaya olabildiğince özen gösterir. Duygular, düşünceler ve tutkular hiçbir zaman saf halleriyle önümüze çıkmazlar. Bunların çevresini boşaltmaz, sadeleştirmeye çalışmaz Dostoyevski. İşte bu aşamada, Dostoyevski'nin çizim şekli, karakterlerinin kişiliklerini çizim şekli ile ilgili bir gözleme varıyorum; ama izin verirseniz size öncelikle Jacques Rivière'in bu konudaki ilginç gözlemlerini okuyayım:

"Kahramanlarından biri fikir olarak zihninde belirdiği zaman, romancı için, bu kişiyi eserine yerleştirmenin çok farklı iki yolu vardır; ya bu yeni kişinin karmaşıklığı konusunda ısrarlı olacak ya da onun tutarlılığını vurgulayacak; ya bu yeni karakterdeki belirsizliği ortaya çıkaracak ya da okurun gözündeki belirsizliğin gittikçe silinmesini isteyecek; ya karanlık köşeleri olduğu gibi saklar, ya da onları açığa kavuşturur."[43]

Jacques Rivière'in düşüncesini okudunuz. Fransız romancılığı, karanlık noktaları aydınlığa kavuşturur, oysa bazı yabancı romancılar, özellikle de Dostoyevski, karanlık köşelere hiç dokunmaz, onları korumaya çalışır.

Rivière şöyle devam eder:

"Kısacası, Dostoyevski her şeyden önce karakterlerinin dipsiz uçurumlarıyla ilgilenir ve bütün dikkatini bu uçurumların ne kadar uçsuz bucaksız olduklarını telkin etmeye harcar.

Biz ise, tam tersine, bir ruhun karmaşıklığıyla karşı karşıya kaldığımız zaman, bu ruhu tasvir etmeye çalışırken, içgüdüsel olarak bir düzene sokmaya çalışırız onu."

Bu bile çok ciddi bir durumdur, ama Rivière devam eder:

"Gerektiğinde, şöyle hafifçe bir dokunuveririz; genel görünüşünü bozan bazı küçük çizgileri kaldırır, ruhsal birliğin kurulmasına en fazla fayda sağlayacak olan bazı ayrıntıları yorumlarız.

43 *Nouvelle Revue Française*, 1 Şubat 1922.

Karanlık uçurumların iyice doldurulması, işte tam da bizim aradığımız durum..."

Ben bu sözlere, Balzac'ta hiçbir "uçurum"a, sarp ve anlaşılmaz şeye rastlamadığımıza inanacak kadar ikna olmuş değilim. Ayrıca, Dostoyevski'deki karanlık uçurumların, ilk anda sanıldığı kadar az açıklandığına da inanmıyorum. Size Balzac'tan bir karanlık uçurum örneği vereceğim: Bu örneği *Mutlak Peşinde*'de buluyorum. Balthazar Claés felsefe taşını aramaktadır; görünüşe göre, çocukluğunda aldığı tüm dini eğitimi tamamen unutmuştur. Araştırmaları onu çok fazla meşgul etmektedir. Kocasının özgür düşüncesi karşısında tedirgin olan karısını, dindar Joséphine'i, ihmal etmektedir. Günün birinde, kadın ansızın labratuvara girer. Kapıdan içeri dolan hava akımı bir patlamaya yol açar. Bayan Claés bayılıp yere düşer... Peki, Balthazar'ın dudaklarından dökülen çığlık sizce nedir? Kafasındaki tortulara rağmen, ağzından çocukluktan kalma inancını açığa vuran bir çığlık çıkmıştır: "Tanrı'ya şükür, yaşıyorsun! Allah korudu seni ölümden." Balzac ısrar etmez. Ve hiç şüphesiz kitabı okuyacak yirmi kişiden on dokuzu bu çatlağın farkına varamayacaktır. Bu çatlaktan görebildiğimiz uçurum, açıklanmaz değilse bile, açıklanmamış olarak kalmaktadır. Gerçekte ise bu Balzac'ı hiç ilgilendirmiyordu. Onun için önemli olan, kendi kişilerine uygun, tutarlı kişiler elde etmektir. Bu noktada Balzac, Fransız ırkının duygusuyla uyuşmaktadır, çünkü biz Fransızların en çok ihtiyaç duydukları şey mantıktır.

Bu nedenle şunu söylemek isterim ki, yalnız Balzac'ın *İnsanlık Komedyası*'ndaki kişiler değil, içinde

yaşadığımız gerçek yaşam komedyasındaki kişiler de bir Balzac idealine göre şekillenmektedir ve biz Fransızlar var olduğumuz sürece, kendi kişiliğimizi de bu ideale göre biçimlendirmekteyiz. Yaradılışımızdaki tutarsızlıklar, eğer varsa tabi, sıkıcı ve gülünç gelir bize. Onları inkâr ederiz. Önemsememeye, küçümsemeye çalışırız. Her birimiz kendi birliğinin ve kendi sürekliliğinin bilincine varmıştır ve içimizde ne kadar arkaya itilmiş, bilinçaltında kalmış, Claés'de aniden ortaya çıkan duygulara benzer şeyler varsa ortadan kaldırmaya çalışır ve eğer onları yok etmeyi başaramazsak, bu kez de onları önemsemekten vazgeçeriz. Olduğumuzu sandığımız ya da olduğumuza inandığımız varlık nasıl davranırsa biz de her zaman öyle davranırız. Eylemlerimizden çoğu, o eylemleri yapmaktan alacağımız zevk tarafından değil, kendi kendimizi taklit etme ve geleceğimizde geçmişimizi yansıtma ihtiyacı tarafından emredilmektedir. Doğruluğu -yani samimiyeti- sürekliliğe, çizginin saflığı uğruna, feda ederiz.

Bu açıdan bakıldığında, acaba Dostoyevski bize ne sunmaktadır? Tutarlı olma kaygısı duymaksızın, yaradılışlarının elverdiği bütün çelişkilere ve bütün olumsuzluklara kendilerini alabildiğine kaptıran kişiler sunuyor. Anlaşılan, Dostoyevski'yi en çok ilgilendiren şey tutarsızlıktır. Gizlemek bir yana, sürekli ortaya çıkarmakta ve aydınlatmaktadır bunu.

Dostoyevski'de de pek çok açıklanmamış şey vardır kuşkusuz. Ama açıklanamayan çok şey bulunduğunu sanmıyorum, önemli olan Dostoyevski'nin çağrısına uyarak, insanda birbiriyle çelişkili duyguların bulunabileceğini kabul edelim. Karakterlerin

duygularının çok uç noktalara dek götürüldüğü, hatta saçmalığa varana kadar abartıldığı için, bu birlikte yaşama olgusu, Dostoyevski'de çoğu kez daha da çelişkili gözükmektedir.

Bu konu üzerinde durmakta fayda olduğunu düşünüyorum, çünkü şöyle düşünebilirsiniz; iyi ama, biz bunu zaten biliyoruz. Corneille'nin eserlerinde rastladığımız tutku ve ödev arasındaki çatışmadan başka bir şey yok burada. Hayır, söz konusu olan bu değil. Corneille'nin bize resmettiği Fransız kahraman, gözlerinin önüne kusursuz bir örnek koyar; yaratıldığı gibi kendini bıraksa olacağı gibi değil de olmak istediği ve olmaya çalıştığı kendisinden başka bir şey olmayan bir örnek. Corneille'in anlattığı iç çatışması, ideal varlıkla, örnek varlıkla, kahramanın gözardı etmeye çalıştığı doğal varlık arasındaki çatışmadır. Özetlemek gerekirse, bence, Bay Jules de Gautier'nin *Bovarycilik* adını verdiği şeyden hiç de uzak değiliz. Burada Bay Gautier bu adı, Flaubert'in kadın kahramanını düşünerek, bazı insanların gerçek hayatlarına hayali bir hayat daha katmaya, olduklarını sandıkları ya da olmak istedikleri varlık uğruna gerçek varlıklarından vazgeçmeye duydukları eğilime vermektedir.

Kendini bırakıp da, bir ideale ulaşmaya ve kendini bu ideale uydurmaya uğraşarak yaşayan her kahraman, her insan bize bu ikiye bölünmenin, bir *Bovaryciliğin* örneğini sunar.

Dostoyevski'nin romanlarında gördüğümüz, onun bize sunduğu ikilik örnekleri çok farklıdır. Oldukça sık görülen, birinci kişiliğin üzerine kurulmuş ikinci kişiliğin birinciyle belirli sürelerle yer değiştir-

diği hastalıklı durumlara da benzemez bunlar. Burada iki duygu kümelenmesi, anı çağrışım kümelenmesi birbirinden habersiz oluşmaktadır. Çok geçmeden iki ayrı kişilikle, aynı bedende iki ayrı konukla karşı karşıya kalırız. Bu iki kişilik, sırayla, birbirlerinden habersiz, art arda, yer değiştirmektedir, Stevenson, o harika hayalî hikâyesinde, bize bunun çok etkileyici bir örneğini sunar: *Doktor Jeckyl'in İkili Kişiliği.*

Ama, Dostoyevski'de insanı yıldıran şey, tüm bunların aynı anda meydana gelmesi, her karakterin kendi tutarsızlıklarının ve ikili kişiliğinin bilincinde olmasıdır.

Çok şiddetli bir coşku hisseden kahramanın bu coşkusunun nefretten mi yoksa sevgiden mi ileri geldiğini bilemediği anlar vardır. Bu iki zıt duygu, aynı kahramanın içinde karışmakta ve birbirinin içinde kaybolmaktadır.

> "Raskolnikov birden Sonya'dan nefret ettiğini fark eder gibi oldu. Bu garip düşünce nedeniyle çok şaşırdı, hatta korktu, aniden başını kaldırıp dikkatle genç kızı inceledi. Nefret bir anda kalbinden yok oldu. Hayır, doğru değildi. Hissettiği duygu konusunda yanılmıştı.[44]

Marivaux ya da Racine'nin bazı eserlerinde de, duygunun, o duyguyu hisseden kişi tarafından yanlış yorumlanışının bir kaç örneğini görürüz.

Bazen, bu duygulardan biri, sırf abartılı oluşu nedeniyle kendi kendini yok eder. Sanki duygunun ifa-

44 *Suç ve Ceza, cilt 2*, s. 152.

de edilmesi, ifade eden kişiyi bu duygudan kurtarmaktadır. Burada henüz duygu ikiliği yoktur, ama daha özel bir şey vardır. Versilov'u, *Delikanlı*'nın babasını dinleyelim.

> "Ve sanki bir hiçmişim ve bundan dolayı acı çekiyormuşum gibi... Anla hayır; son derece güçlü olduğumu biliyorum. Peki ama, "gücüm nerede" diye soracaksın, her şeye ve herkese olağanüstü bir kolaylıkla uyum sağlayabilme yeteneğinde, işte benim gücüm kuşağımdan akıllı Rusların çokça sahip oldukları bu yetenekte. Hiçbir şey beni ortadan kaldıramaz; hiçbir şey beni küçültmez; hiçbir şey beni şaşırtmaz. Bende bir bekçi köpeğinin inatçı canlılığı var; Aynı anda iki zıt duyguyu içimde kolaylıkla taşıyabilirim, üstelik hiç zorlanmadan ve doğallıkla..."[45]

Ecinniler'i anlatan kişi, üzerine bastırarak, "Birbirine zıt duyguların bir arada yaşayışını açıklamak benim sorumluluğum değil" der. Biz yine Versilov'a kulak verelim:

> "İçimden bir sürü şey söylemek geliyor, ama bunları nasıl söyleyeceğimi bilemiyorum. İki parçaya bölündüğümü hissediyorum. Kendimi iki parçaya bölünüyor gibi hissediyorum. –Bizi çok ciddi bir yüz ve inandırıcı bir samimiyetle süzdü.– Evet, gerçekten, iki parçaya bölünüyorum ve bu beni çok korkutuyor. Bu size tıpatıp benzeyen birinin hemen yanı başınızda durmasına benziyor. Eğer siz zeki ve akıllıysanız, diğeri

45 *Delikanlı*, s. 232. Ek Bölüm I'e bakınız.

mutlaka bir saçmalık yapmak istiyor. Ansızın, bir de bakıyorsunuz ki bu saçmalığı yapmak isteyen sizden başkası değil. İstemeden, olanca gücünüzle direndiğiniz halde istiyorsunuz bunu. Bir doktor tanıyordum, babasının cenazesinde, kilisede, bir anda ıslık çalmaya başlamıştı. İşte bugün cenaze törenine gelmeme nedenim de, sonu pek iyi olmayan o zavallı doktor gibi ıslık çalacağıma ya da güleceğime inandığım içindir."[46]

Ve *Ecinniler*'in ilginç kahramanı Stavrogin bize şunları söyleyecektir:

Her zaman yapabildiğim gibi, iyi bir tavırda bulunma isteği duyabilir ve bundan dolayı da mutlu olabilirim. Bunun yanı sıra bir kötülük yapmak da isterim ve bu bana büyük bir zevk verir.[47]

William Blake'in birkaç cümlesinin yardımıyla, bu açık çelişkileri ve özellikle de Stavrogin'in garip ifadelerini biraz aydınlatmaya çalışacağım. Ama bu açıklama denemesini bir süre sonraya bırakıyorum.

---

46 *Delikanlı*, s. 522. Ve ayrıca: "Versilov'un belli bir amacı yoktu. Karmaşık duygular mantıklı düşünmesini engelliyordu. Ben, insanda tam bir deliliğe inanmam -hem en azından bugün deli değil o. Ama "ikiz"i söz konusu olduğunda bunu kabul ederim, çünkü yakın zamanda bir uzmanın bu konuyla ilgili olarak yayımlanan kitabı benim görüşümü doğruluyor... 'İkiz', insanı çok acıklı bir sona götürebilecek şiddetli bir mantık bozukluğunun ilk adımıdır" (*Delikanlı*, s. 607) Ama bu noktada, yukarıda sözünü ettiğim tıbbi durumla karşılaşıyoruz.

47 *Ecinniler, cilt 2*, s. 47. Baudelaire'in "Her insanda, her an, eş zamanlı iki yönelim vardır. Biri Tanrı'ya, öteki şeytana doğru." dediğini biliyoruz. (*Journaux Intimes*, s. 57).

4

Bir önceki söyleşimizde, Dostoyevski'nin kişilerinden çoğuna canlılık veren ve onları bir o yana bir bu yana çekip duran endişe verici ikiliği saptamıştık; bu ikilik, *Suç ve Ceza*'nın kahramanından söz ederken, Raskolnikov'un bir dostuna şunları söyletmektedir:

> "İnsanın içinden, onda birbiri ardına ortaya çıkan iki zıt kişilik bulunduğunu söylemek geliyor."

Ve eğer bu kişilikler hep birbiri ardına ortaya çıksaydı, o zaman her şey yolunda gidecekti. Ama daha önce gördük ki, çoğu zaman bu iki farklı kişilik aynı anda belirmektedir. Bu geçici zıt heveslerden her birinin, daha ortaya çıkar çıkmaz nasıl eriyip gittiğini ve bir bakıma değerini, gücünü yitirdiğini ve yerini tam tersi olan hevese bıraktığını görmüştük. Kahraman sevgiye, hiçbir zaman nefretini abarttığı andan daha yakın değildir; aynı şekilde nefrete de, sevgisini abarttığı andan daha yakın değildir.

Bu kişiliklerin her birinde ve özellikle de kadın kahramanların kişiliklerinde, kendi kararsızlığı konusunda endişeli bir önsezi fark ederiz hep. İçlerinde uzun zaman aynı mizacı ve aynı kararlılığı bulunduramama korkusu, onları çoğunlukla ani ve tüm hesapları altüst eden eylemlere iter. Ecinniler'deki Liza şöyle der:

> "Kararlarımın bir dakikadan fazla sürmediğini çok uzun zamandır bildiğim için, hemen karar verdim."[48]

Bugün, bu garip ikiliğin bazı sonuçlarını incelemek istiyorum, ama öncelikle kendime sizinle birlikte şunu sormak isterdim: Acaba bu ikilik gerçekten var mı yoksa bunu sadece Dostoyevski mi hayal ediyor? Yoksa gerçek mi Dostoyevski'ye bunun örneklerini sundu? Bunu doğada mı gözledi ya da kendini hayal gücünün akışına mı bıraktı?

Oscar Wilde, *Intentions*'da (Niyetler), "Doğa, sanat eserinin sunduğunu taklit eder" der. Daha sonra da bu aykırı düşünceyi, bazı imalı sözlerle açıklayarak eğleniyor:

"Yaklaşık olarak, 'Bir süredir, doğanın nasıl da Corot'nun tablolarına benzemeye başladığını fark etmişsinizdir.' diyor."

Acaba ne demek istiyor? Olsa olsa şunu: Bizler genellikle doğayı alışılmış bir şekilde görmekteyiz, doğada sadece sanat eserlerinin bize fark etmeyi öğrettiği şeyleri görebilmekteyiz. Bir ressam, eserinde kişi-

48 *Ecinniler, cilt 2*, s. 218.

sel bir ifade şekli kullandığında, onun bize sunduğu doğanın bu yeni görünüşü ilk başlarda bizim gözümüze aykırı, samimiyetsiz ve neredeyse ürkütücü gelmektedir. Kısa süre sonra, doğaya bu yeni sanat eserini göz önünde bulundurarak bakmaya başlamaktayız. İşte bu yüzden, yeniden ve farklı bir şekilde uyarılan bir göz için, doğa sanat eserini "taklit ediyor" gibidir.

Burada resim için söylediklerim, roman ve ruhbilimin insanın iç dünyası ile ilgili yansıttıkları için de geçerlidir. Önceden kabul edilmiş doğrulara göre yaşarız ve dünyayı, gerçekten olduğu gibi değil de, bize şu ana kadar söylendiği gibi, bizi inandırdıkları gibi görme alışkanlığını çok kısa sürede ediniriz. Birçok hastalık isimlendirilmeden önce adeta hiç yoktu bizim için! Dostoyevski'nin eserlerini okuyarak hastalıklı ruh halleri konusunda uyarıldıktan sonra, belki de çevremizde ne kadar ilginç, hastalıklı, sıra dışı durum fark edeceğiz? Evet, gerçekten Dostoyevski'nin, belki çok sık rastlanan –fakat bizim şu ana kadar dikkatimizi çekmeyen– bazı durumlar üzerinde gözlerimizi açacağına inanıyorum.

Her insanoğlunun bize sunduğu karmaşıklık karşısında, bakışlarımız hemen o anda ve yarı bilinçsizce sadeleştirme eğilimi gösterir.

Fransız romancı içgüdüsel olarak bu çabayı gösterir; bir kişiliğin temel verilerini bulup ortaya çıkarır ve ustalığını bir karakterde kesin çizgiler keşfetmeye, bu karakteri sürekli bir çizgiyle okuyucuya sunmaya harcar. İster Balzac'ta, ister bir başkasında olsun bir şekilde sokma isteği ve ihtiyacı her zaman

için ağır basar... Ama sadece bize sunduğu çizgilerin keskinliği, belirsiz noktaların ve gölgelerin eksikliği yüzünden Fransız edebiyatının ruh halini küçümsemek ve hor görmek, bence büyük bir yanılgıya düşmek olur ve korkarım birçok yabancı bu yanılgıya düşmektedir.

Şunu unutmayalım ki, Nietzsche, ender bir kavrayışla Fransız ruhbilimcilerin alışılmışın dışında üstünlüğünü ve Fransız romancılardan çok denemecilerinin üstünlüğünü kabul ediyor ve bunu ilan ediyordu. Üstelik bunu, onları Avrupa'nın en büyük ustaları sayarak yapıyordu. Biz Fransızların, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda benzersiz çözümcülerimizin olduğu doğrudur, özellikle denemecilerimizi kastediyorum. Açıkçası günümüzdeki Fransız romancıların onlarla aynı ayarda olup olmadıkları konusunda emin değilim; çünkü Fransa'da hep bir formülle yetinmeye –ki bu formül çok geçmeden bir yöntem oluvermektedir– onun ötesine geçmeye uğraşmaksızın, bu formül üzerinde takılıp kalmaya doğru çok kötü bir eğilim vardır.

Daha önce başka bir yazımda, La Rochefoucauld'un ruhbilime olağanüstü hizmette bulunmuş olmakla birlikte, belki de onu, hem de sadece özdeyişlerinin mükemmelliği yüzünden, sınırlamış olabileceğini yazmıştım. Kendime ait bir örnek vereceğim için özür dilerim, ama sanırım 1910'da yazdıklarımı, bugün daha iyi bir şekilde ifade etmek benim için çok zor olurdu:[49]

49 *Seçme Eserler*, ss. 102 ve 103.

"La Rochefoucauld, kalbimizin hareketlerini özgüvenin kışkırtmalarına indirgediği gün, çok sıra dışı bir kavrayış mı gösterdi, yoksa daha doğru bir araştırma çabasının önünü mü kesti tam olarak bilemiyorum. Formül bir kez bulunduğu için herkes ona sarıldı, o noktada kalındı ve iki yüzyılı aşkın bir süre, bu açıklama ile yaşandı. Kendini en şüpheci gösteren, en asil ve en bitkin düşürücü davranışları bencilliğin gizli yanına dayandıran ruhbilimci, en bilgili kişi olarak görüldü. İşte bu nedenle insan ruhundaki tüm zıtlıklar bu ruhbilimcinin gözünden kaçtı. Ben, La Rochefoucauld'u "özgüveni" ele vermekle değil, o noktada takılıp kalmakla; özgüvenini ortaya çıkardığı zaman, kendini her şeyi yapmış sanmakla suçluyorum. Özellikle de ondan sonraki ruhbilimcileri bu noktada takılıp kalmakla suçluyorum."

Tüm Fransız edebiyatında, henüz şekillendirilmemiş şeyler önünde bir tür rahatsızlık duymaya kadar varan, "şekilsiz olan"dan korku duyma olgusuyla karşılaşırız. Ve ben, Fransız romanında, İngiliz ve hatta Rus romanındakine oranla, çocuğa daha az yer verilmesini de bu durumla açıklıyorum. Bizim romanlarımızda çocuk karakterlere neredeyse hiç rastlanmıyor ve bizim romancılarımızın önümüze çok ender olarak çıkardığı çocuklar da, genellikle alışılmış, beceriksizce çizilmiş, ilgi çekmeyen kişilikler oluyor.

Dostoyevski'nin eserlerinde ise çok fazla çocuk bulunur; hatta dikkat edilirse, romanlarındaki önemli kişilerin birçoğu ve en önemlileri, henüz genç, karakterleri yeni oluşan insanlardır. Onu en

çok ilgilendiren şeyin duyguların doğuşu olduğu görülmektedir. O bize, bu duyguları henüz belli belirsiz bir durumdayken, hatta deyim yerindeyse daha larva halindeyken anlatır.

Özellikle insanı alt üst eden, yerleşik ahlak ve ruhbilim karşısında meydan okuyan durumlarla ilgilenir. İçinde bulunduğu bu ahlaksal ve ruhsal durumdan kendisi de rahat değildir hiç kuşkusuz. Kendi mizacı da toplumun yerleşik kabul ettiği, ancak onun yetinemeyeceği ve hoşnut olamayacağı bazı kurallarla acı bir şekilde çatışmaktadır.

Aynı rahatsızlığı, aynı tatminsizliği Rousseau'da da buluruz. Dostoyevski'nin saralı olduğunu, Rousseau'nun ise delirdiğini biliyoruz. Hastalığın, onların fikir dünyalarının oluşumu üzerindeki etkisini daha sonra inceleyeceğim. Bugün biz özellikle, bu olağandışı bedensel durumda, sürünün ahlaki ve ruhsal durumuna karşı bir çeşit isyan çağrısı bulunduğunu tespit etmekle yetinelim.

İnsanda, açıklanamayan olmasa bile, açıklanmamış yönler vardır. Ama yukarıda sözünü ettiğim ikiliği bir kez kabul ettikten sonra, Dostoyevski'nin nasıl bir mantıkla bu durumun sonuçlarını izlediğini hayranlıkla takip edelim. Öncelikle, Dostoyevski'deki neredeyse bütün karakterlerin çokeşli olduklarını tespit etmek gerekir, yani hemen hepsi aynı anda birkaç kişiye aşık olabilirler. Bu durumdan çıkan bir başka sonuç, daha iyi ifade etmek gerekirse, kıskançlık gösterebilmenin bir bakıma imkânsız hale gelmesidir. Dostoyevski'nin karakterleri, kıskanmayı bilmezler, kıskanç olamazlar.

Ama önce bu kişilerin bize sunduğu çokeşlilik üzerinde duralım. Örneğin, Aglae Epançin ile Nastasya Filipovna arasında bocalayan Prens Mişkin:

> – Onu tüm kalbimle seviyorum, dedi. Nastasya'dan bahsederek.
>
> – Ama aynı zamanda, Aglae İvanovna'ya olan sevginiz konusunda da güvence veriyordunuz?
>
> – Oh! Evet. Oh! Evet.
>
> – Bakın, Prens, ne dediğinizi düşünün bir. Kendinize gelin... Görünüşe göre, siz ikisini de sevmemişsiniz... İki kadını, üstelik iki ayrı aşkla nasıl sever insan?... Çok merak ediyorum.[50]

Ve tabii, her iki kadın kahraman da, kendilerini iki aşk arasında kalmış bir şekilde bulurlar.

Gruşenka ile Nastasya İvanovna arasında bocalayan Dimitri Karamazov'u hatırlayın. Ya da Versilov'u.

Size daha birçok örnek verebilirim.

Şöyle düşünülebilir: Bu aşklardan biri bedensel, diğeriyse gizemli bir aşktır. Bu açıklamayı çok yalın buluyorum. Ancak, Dostoyevski bu konuda hiçbir zaman dürüst değildir. Bizim birçok varsayım yapmamızı sağlar, ama kendisi bizi yarı yolda terk eder. Bu yargıya *Budala*'yı dört kez okuduktan sonra vardım, oysa şimdi her şeyi çok açık görüyorum: Bayan Epançin'in Prens Mişkin ile ilgili öfke nöbetleri; Prens'in nişanlısı ve Bayan Epançin'in kızı olan Aglae'nin kararsızlığı, her iki kadının da –tabii, özellikle annenin– prensin mizacında gizemli bir yön hisset-

50 *Budala, cilt 2*, ss. 355 ve 356.

melerinden, her iki kadının da prensin kusursuz bir eş olabileceğine tam anlamıyla güvenememelerinden kaynaklanmaktadır. Dostoyevski Prens Mişkin'in namuslu oluşunun üzerinde birçok kez durmaktadır ve bu iffet Bayan Epançin'i, müstakbel kaynanayı, endişelendirmektedir:

> "Apaçık olan tek bir şey vardı ki, Aglae'yi görmeye gidebilmek, kendisine onunla konuşma, onun yanına oturma, birlikte gezintiye çıkma izninin verilmesi bile Mişkin'in mutluluğa boğulması için yeterli oluyordu ve –kim bilir?– belki de tüm hayatı boyunca bununla yetinebilirdi. Her şey açıkça gösteriyordu ki, bu baskıcı olmayan tutku Bayan Epançin'in gizlice endişelenmesine yardımcı oluyordu: O, prenste platonik bir aşk fark etmişti ve daha birçok şey vardı. Generalin karısı, neden olduğunu bilmeksizin korkuyordu bunlardan."[51]

Ve bence şu önemli durumu saptamamız gerekiyor: Burada, tıpkı başka birçok yerdeki gibi, en güçlü sevgi en az tensel olandır.

Dostoyevski'nin düşüncesini oraya buraya eğip bükmek istemem. Bu ikili aşkların ve kıskançlıktan yoksunluğun bizi –hiç değilse her zaman ve ille de gönüllü paylaşmacılığa götürdüğünü ileri sürmüyorum– olsa olsa vazgeçişe götürür. Bence Dostoyevski yine de çok dürüst davranmıyor burada...

Kıskançlık sorunu Dostoyevski'yi her zaman uğ-

51 *Budala, cilt 2*, s. 266.

raştırmıştır. İlk kitaplarından birinde *Başkasının Karısı* şu aykırı düşünceyi okuruz: *Othello'da örnek bir kıskanç adam görmemek gerekir; belki bu olumlamada, her şeyden önce, yerleşik kanıya karşı çıkma ihtiyacı görmek yerinde olur.*

Ama, Dostoyevski sonradan bu noktaya yeniden dönüyor. Othello'dan *Delikanlı*'da, yazarlık yaşamının sonu olan bu kitapta, yeniden bahsediyor.

Şunları okuyoruz kitapta:

> "Versilov bir gün bana, Othello'nun Destemona'yı ve sonra da kendini, kıskançlık yüzünden değil, yaşam amacı elinden alındığı için öldürdüğünü söylüyordu."[52]

Bu gerçekten de aykırı bir düşünce mi? Buna benzer bir olumlamaya son zamanlarda Coleridge'de rastladım. Üstelik, Dostoyevski'nin belki de bunu daha önce okuduğu yargısına varacak kadar benzer bir olumlamaya...

> "Kıskançlık, diyor Coleridge, tam da Othello'dan bahsederken, burada onu, Othello'yu kışkırtan şey gibi gelmiyor bana... Burada, daha çok, meleğe benzer bir varlık olarak kabul ettiği, kalbinin göz bebeği haline getirdiği ve her şeye karşın sevmekten vazgeçemediği yaratığı hor görülebilir, tertemiz olmayan biri olarak bulmanın bunalım ve acısını görmek gerekir. Evet, artık Desdemona'yı sevmemek için girişilen savaş ve çaba; bu ahlakî bir tiksinmedir. Bu erdemin

52 *Delikanlı*, s. 285.

çöküşü karşısında duyulan umutsuzluktur onu şöyle bağırtan: *But yet the pity of it Iago, O Iago, the pity of it, Iago* "Ama ne yazık, Iago, ah Iago, ne yazık, Iago!"

Peki Dostoyevski'nin kahramanları hiç mi kıskançlık duymazlar? Bu kahramanların, kıskançlıktan yalnızca onun doğurduğu acıyı, yarışa girilen kişiye duyulan nefretle birleşmeyen acıyı –ki burada en önemli nokta da budur– tanıdıkları söylenebilir. Birazdan *Ebedi Koca*'da göreceğimiz gibi bir nefret olsa bile, bu nefret, rakibe karşı duyulan bir çeşit gizemli ve ilginç sevgiyle dengelenmiş ve saygı sınırları içinde tutulmuştur. Ancak çoğunlukla nefrete hiç rastlamayız, aynı şekilde acıya da. İşte şimdi öyle yokuşlu bir yola geldik ki, burada rakibi Claude Anet'ye Bayan de Warens'in gösterdiği ilgiye göz yuman ya da Bayan d'Houdetot'yu düşünerek, *İtiraflar*'ında şunları yazan Jean-Jacques Rousseau ile karşılaşabiliriz:

> "Hem sonra onun için ne kadar şiddetli bir tutkuya sahip olursam olayım, sevgilisi olmayı sevdiğim kadar sırdaşı olmak da hoşuma gidiyordu ve sevgilisine rakibim gibi değil, dostum gibi baktım hep. (Söz konusu sevgili Saint-Lambert'dir) Bunun henüz sevda olmadığı söylenecek. Olsun, öyleyse daha fazla bir şeydi demek.
>
> Kıskanmak bir yana Stavrogin rakibine dostluk duymuştu, diye bir söz vardır *Ecinniler*'de."

Birlikte yapmayı önereceğim bir yön değişimi, sorunun içine girmemize, yani Dostoyevski'nin görüşünü daha iyi anlamamıza izin verecek. Son zamanlarda hemen bütün yapıtlarını yeniden okurken, Dostoyevs-

ki'nin bir kitaptan diğerine geçiş biçimi bana çok ilginç göründü. Hiç şüphesiz, *Ölü Bir Evden Anılar*'dan sonra, *Suç ve Ceza*'da, Raskolnikov'un hikâyesini, onu Sibirya'ya götüren cinayetin romanını yazması çok doğaldı. Bu romanın son sayfalarının *Budala*'yı hazırlayışını görmek daha da ilginçti. Hatırlarsınız, Raskolnikov'u yaşamındaki bütün olayların anlamını yitirdiğini söylediği yepyeni bir ruh durumunda bırakmıştık Sibirya'da; suçları, pişmanlığı, hatta büyük acısı bile bir diğer kişinin hikâyesi gibi gelmektedir ona:

> "Hayat, onda mantık yürütmenin yerini almıştı, artık sadece duyguları vardı."

İşte Prens Mişkin'i de, *Budala*'nın başında, tam bu durumda buluruz. Dostoyevski'nin gözünde Hıristiyan durumunun ta kendisi diye görülebilecek ve kuşkusuz öyle görülen bir durumdur bu. Yeniden döneceğim bu konuya.

Görünüşe göre Dostoyevski insan ruhuna farklı katmanlar yerleştiriyor, daha doğrusu bunları orada buluyor. Onun romanlarındaki karakterlerde üç katman, üç bölge saptıyorum: ruha yabancı, ancak en kötü eğilimlerin çıktığı akıl bölgesi. Dostoyevski'ye göre hain ve şeytanî öğe bu bölgede bulunmaktadır. Ben şu an için sadece ikinci katmanla, tutkuların katmanıyla ilgileniyorum. Bu, kasırgaların altüst ettiği bölgedir. Ancak bu kasırgaların sebep olduğu olaylar ne kadar yıkıcı olursa olsun, kişilerin ruhları bunlardan kesinlikle etkilenmemektedir. Tutkunun etkileyemediği, daha derin bir bölge vardır. Raskolnikov'la birlikte yeniden canlanışa –bu sözcüğü Tolstoy'un

verdiği anlamda kullanıyorum– İsa'nın sözüyle, "ikinci doğuş"a ulaşmamıza izin veren de işte bu bölgedir. Mişkin'in yaşadığı bölge de budur.

Acaba Dostoyevski, *Budala*'dan *Ebedi Koca*'ya nasıl geçiyor? İşte daha da ilginç bir durum. Eğer hatırlıyorsanız *Budala*'nın sonunda Prens Mişkin'i, prensin rakibi, kızın sevgilisi Rogojin'in az önce öldürdüğü Nastasya Filipovna'nın baş ucunda bırakıyorduk. İki rakip orada, karşı karşıya, yan yanadır. Acaba birbirlerinin boğazına mı sarılacaklar? Hayır! Tersine. Birbirlerine sarılıp ağlarlar. Tüm geceyi, Nastasya'nın yatağının ucunda, yan yana yere uzanarak, uykusuz geçirirler.

> "Ateşler içinde yanan Rogojin sayıklamaya ve acı içinde bağırmaya başlayınca, Prens ateşli elleriyle saçlarını ve yüzünü okşayarak onu yatıştırmaya çalışıyordu."

Edebi Koca'nın konusu da yaklaşık olarak bu. *Budala* 1868 yılında yazılmış; *Edebi Koca* ise 1879'da. Bu kitap bazı edebiyatçılar tarafından Dostoyevski'nin en büyük eseri olarak kabul edilmiştir. –Çok zeki Marcel Schwob'un görüşü de budur– Dostoyevski'nin en büyük eseri! Bence bunu söylemek biraz ileri gitmek olur. Ama, her ne olursa olsun, bu bir başyapıt ve Dostoyevski'nin kendisinin bu eser üzerine söylediklerini dinlemek ilgi çekicidir.

> "Elimde bir hikâye var, diye yazıyor 18 Mart 1869'da dostu Strahov'a,[53] pek büyük olmayan bir hikâye. Üç dört yıl önce, kardeşim öldüğü zaman, *Yeraltından Notlar* isimli romanımı överek

53 *Yazışmalar*, s. 319.

bana: "O halde buna benzer bir şey yazsana!" diyen Apollon Gregorief'e karşılık olarak yazmak istemiştim. Temeli aynı kalmakla birlikte, biçim açısından çok farklı olacak bu hikâye. Benim sonsuz özüm... Bu hikâyeyi çok çabuk yazabilirim; çünkü bu hikâyede benim için aydınlanmamış tek bir satır, tek bir kelime bile yok. Her ne kadar kâğıda geçirilmiş hiçbir şey yoksa da, her şey kafamda çoktan yazılmış durumda."

Ve 27 Ekim 1869'da yazılmış bir mektupta, şunları okuyoruz:

"Hikâyenin neredeyse üçte ikisi bütünüyle yazılıp temize çekildi. Kısaltmak için elimden geleni yaptım, ama bir yol bulamadım. Nicelik değil, nitelik önemli olan. Kitabın değerine gelince, hiçbir şey söyleyemem, çünkü bunu ben de bilmiyorum; bu karan başkaları verecek."

İşte başkalarının verdiği karar:

"Hikâyeniz, diye yazıyor Strahov, burada çok güçlü bir etki oluşturdu ve benim fikrimi sorarsanız tartışılmaz bir başarı elde edecek. Üzerinde en çok çalışılmış eserlerinizden biri bu ve şimdiye kadar yazdığınız en ilginç konulardan biri. Truzoçki'nin kişiliğinden söz ediyorum; büyük çoğunluk onu zorlukla anlayabilecek, –ama okunuyor kitap– ve onu soluksuzca okuyacaklar."

Yeraltından Notlar bu romandan çok kısa bir süre önce yayımlanmıştı. Bence, *Yeraltından Notlar*'la Dostoyevski'nin yazarlık yaşamının doruğuna ulaşırız. Bu eseri ben –bu konuda yalnız değilim– bütün

eserlerinin anahtarı olarak görüyorum. Ama onunla birlikte zihnin akıl katmanına giriyoruz, işte bu nedenle de bugün size bu kitaptan söz etmeyeceğim. *Edebi Koca*'yla birlikte tutkular bölgesinde kalalım şimdilik. Bu küçük kitapta, yalnızca iki kişi var: Koca ve sevgili. Yoğunlaştırma ancak bu kadar olur. Kitabın tamamı, bugün klasik kelimesiyle tanımlayabileceğimiz bir amaca karşılık gelmektedir; hareketi ya da hiç değilse dramatik olayları başlatan ilk adım, tıpkı Ibsen'in oyunlarındaki gibi, önceden olup bitmiştir.

Romanın kahramanı Velçaninov, hayatının öyle bir anındadır ki, artık geçmişte yaşadığı olaylar, onları yaşayanın gözünde daha farklı bir görünüm kazanmaya başlamıştır.

> "Kırkına yaklaştığı bu günlerde, kırışıklıklarla çevrelenen gözlerindeki netlik ve iyilik neredeyse sönmüştü. Bu gözler artık tam tersine, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olmayan ve sıkıntılı bir adamın sinsiliğini, çoğu kez kurnazlığı, acı alayı ya da yeni bir duygulanmayı, eskiden içlerinde hiç görülmeyen bir üzüntü ve acı kırıntısını, dalgın ve sanki nedensiz gibi duran, ama derin bir hüznü dile getiriyordu. Bu hüzün, özellikle de yalnız olduğu zamanlarda beliriyordu."[54]

Acaba Velçaninov nasıl bir ruh haline sahip? Bu yaşta, hayatın bu dönemecinde ne oluyor acaba? Bugüne kadar eğlendik, yaşadık: Sonra aniden, bizim

54 *Ebedi Koca*, s. 7.

kışkırttığımız hareketler ve olaylar, bizden bir kez koptuktan, tıpkı küçük bir kayığın deniz üzerinde süzülüp gidişi gibi dünya içine atıldıktan sonra, bu olayların bizden bağımsız olarak, bizim bilgimiz dışında yaşamaya devam ettiklerini fark ediyoruz –George Eliot, *Adam Bede* adlı kitabında bundan çok güzel bahseder–. Evet, kendi hayatındaki olaylar artık Velçaninov'a aynı biçimde gözükmemektedir. Bir başka deyişle, aniden *kendi sorumluluğunun* bilincine varmıştır. Tam bu sıralarda eskiden tanıdığı birine rastlar: Bu kişi eskiden birlikte olduğu bir kadının kocasıdır. Adam onun karşısına ilginç bir şekilde çıkar. Acaba bu kişi Velçaninov'dan kaçmakta mıdır yoksa onu aramakta mıdır, bu konuda hiçbir fikrimiz yok. Sanki bir anda, kaldırım taşları arasından süzülüp beliriveriyor. İlk başlarda kendisini tanımayan Velçaninov'un yaşadığı yerin çevresinde, gizemli bir şekilde, başıboş dolanıp durmaktadır.

Bu kısa vakit içinde size tüm romanı ya da Pavel Pavloviç Truzoçki'nin, yani koçanın, bir gece ansızın yaptığı ziyaretin ardından Velçaninov'un onun bu ziyaretine karşılık vermeyi ne şekilde kararlaştırdığını anlatacak değilim. Önceleri şüpheli olan durumları gittikçe belirginleşmektedir:

> - Desenize, Pavel Pavloviç, demek burada yalnız değilsiniz? İçeri girdiğimde burada olan küçük kız nerelerde?[55]
>
> Pavel Pavloviç şaşkın bir tavırla kaşlarını kaldırdı, sonra samimi ve sevimli bir bakışla:

55 *Ebedi Koca*, s. 51.

– Nasıl? O küçük kız mı? O kız Liza canım, dedi gülerek.

– Hangi Liza, diye kekeledi Velçaninov.

O an içinde birşeyler hissetti. Aniden bir etki oluşmuştu. İçeri girdiğinde, küçük kızı görünce biraz şaşırmıştı, ama hiçbir şey düşünmemiş, bir şey hissetmemişti.

– Liza canım, kızımız Liza, diye ısrar etti Pavel Pavloviç, bir yandan da gülüyordu.

– Nasıl, kızınız mı? Demek Natalia'nın... Rahmetli Natalia'nın çocuğu oldu ha, diye sordu Velçaninov. Sesi kısık ve boğuktu, ama sükûnetini koruyordu.

– Elbette... Ama, hay Allahım! Doğru, bilmezsiniz kuşkusuz, aklım nerede bilmem ki? Siz gittikten sonra yüce Tanrı sevindirdi bizi...

Pavel Pavloviç biraz heyecanlı, ama yine de samimiydi, ayağa kalktı.

– Benim haberim yoktu, dedi Velçaninov, yüzü sapsarıydı.

– Mutlaka, mutlaka! Nereden bilebilirsiniz ki, diye devam etti Pavel Pavloviç yumuşak bir sesle. Rahmetliyle ben tüm ümidimizi yitirmiştik; siz de hatırlarsınız... Ve hiç beklemediğimiz bir anda yüce Allah bizi kutsadı! Neler hissettiğimi bir tek o bilir. Sizin ayrılmanızın hemen ardından oldu. Hayır, durun, hemen değil galiba...! Eğer yanılmıyorsam, siz ekimde, ya da kasımda yola çıkmıştınız?

– Eylül başında, 12 Eylül'de, T.'den yola çıkmıştım, hiç unutmuyorum...

– Ya, gerçekten mi? Eylül de mi? Hım! Benim aklım nerede acaba, dedi Pavel Pavloviç şaşırarak. O halde, siz gerçekten 12 Eylül'de yola çıktıy-

sanız, demek ki Liza 8 Mayıs'ta doğdu. Kaç ay olmuş? Eylül, ekim, kasım, aralık, ocak, şubat, mart, nisan, sizin gidişinizden yaklaşık sekiz ay sonra! Ve bilseniz merhum...

– Onu gösterin bana, onu bana getirin... Diye lafını yarıda kesti Velçaninov, boğuk bir sesle.

Böylece, Velçaninov, hiç dikkate almadığı bu geçici aşkın, bir iz bıraktığını fark ediyor. Bir soru karşısına dikiliyordu. Acaba kocası bunu biliyor mu? Ve romanın son sayfalarına kadar okuyucu şüphe içinde kalıyor, Dostoyevski bizi bu şüphenin içine hapsediyor ve bu belirsizlik de Velçaninov'u yiyip bitiriyordu. Ne düşüneceğini bilmiyor. Ya da daha doğrusu, kısa sürede anlıyoruz ki, Pavel Pavloviç durumu biliyor, ama bilmezlikten geliyor. Böylece, bilerek yüreğine saldığı bir belirsizlikle eski sevgiliye işkence etmek istiyor.

Bu ilginç kitabı ele alma yollarından biri şu olabilir: *Ebedi Koca* bize gerçek ve samimi duygu ile üzerinde uzlaşılmış duygu arasındaki, kabul görmüş ve herkesin kullandığı ruhbilim arasındaki çatışmayı vermektedir.

"Tek çözüm yolu var: Düello" diye bağırıyor Velçaninov. Ancak bunun hiçbir gerçek duyguyu tatmin etmeyen, yalnızca suni bir onur anlayışını karşılayan zavallı bir çözüm yolu olduğu anlaşılıyor. Bu daha önce de bahsettiğim onur kavramıdır. Batılı bir kavram. Onun burada hiçbir işi yok. Daha sonra anlıyoruz ki, aslında Pavel Pavloviç, kendi kıskançlığını dahi sevmektedir. Evet, gerçekten onu seviyor ve acı çekmeyi istiyor. Bu ıstırap arayışı *Yeraltından Notlar*'da bile çok önemli bir yer tutuyordu.

Vikont Melchior de Vogüé'nin ardından, Ruslarla ilgili olarak bir "acı çekme dini"nden çok fazla bahsedildi Fransa'da. Bizler, Fransa'da bu gibi formüllere çok fazla önem veriyor ve çok sık kullanıyoruz. Bu bir yazarı "samanla doldurup dondurma" yollarından biri; bu sayede onu camekâna yerleştirebiliyoruz. Fransız anlayışı neyle karşı karşıya olduğunu bilmek ister; bir kez formül bulunduktan sonra ise ne bunun üzerinde düşünmek, ne de gidip görmeye ihtiyaç kalmaz. Nietzsche mi? Ha! Evet: "Üstün-insan. Sert olalım. Tehlikeli bir ömür sürelim" Tolstoy mu? "Kötülüğe karşı dirençsizlik" Ibsen mi? "Kuzey'in sisleri" Darwin mi? "İnsan maymundan gelmiştir. Hayatta kalma savaşı" D'Annunzio mu? "Güzellik ayini." Düşüncesi sadece bir formüle indirgenemeyen yazarlara yazık! Çoğunluk onları kabullenemez onları (ki Barrés bunu, malını süslemek üzere "Dünya ve Ölüler" etiketini icat ettiği zaman çok iyi biliyordu.)

Evet biz Fransa'da, kendi kendimize tanımlar oluşturmaya ve bir kez bir formül bulundu mu, artık her şeyin söylenmiş, elde edilmiş olduğuna, bundan böyle öteki sorunlara geçmekten başka yapacak bir iş kalmadığına inanmaya oldukça eğilimliyizdir. Ve işte bu yüzden, Joffre'un "onlara yavaş yavaş üstünlük sağlıyorum" ya da Rusya'nın "ezici silindir" sözleri sayesinde hemencecik zaferi elde ettiğimizi sanabildik zamanında.

"Acı çekme dini". En azından yanlış anlaşılmayı ortadan kaldıralım. Burada söz konusu olan sadece bir başkasının acısı değil, Raskolnikov'un fahişe Son-

ya'nın ya da Peder Zossima'nın Dimitri Karamazov'un ayaklarına kapandığı zaman duyduğu o evrensel acı insanın kendi öz acısıdır.

Velçaninov, bütün kitap boyunca kendi kendine soracaktır: Pavel Pavloviç Truzoçki kıskançlık duyuyor mu, duymuyor mu? Biliyor mu, bilmiyor mu? Saçma bir soru. Evet tabi ki biliyor! Evet, tabi ki kıskanıyor, ama yüreğinde özenle beslediği, koruduğu şey de zaten bu kıskançlığın ta kendisi. O kıskançlığın verdiği acıyı arıyor ve seviyor, tıpkı *Yeraltından Notlar*'daki kahramanın diş ağrısını sevmesi gibi...

Biz, kıskançlık içinde kıvranın bir kocanın çektiği korkunç acı hakkında hemen hiçbir şey öğrenemeyeceğiz. Dostoyevski bunu bize, dolaylı yoldan, Truzoçki'nin –üstelik tutkuyla sevdiği bu küçük kızdan başlayarak- çevresindeki insanlara çektirdiği korkunç acılar aracılığıyla tanıtacak, yarı yarıya gösterecektir. Bu küçük kız çocuğunun çektiği acılardan yola çıkarak onun kendi acılarının derecesini ölçebiliyoruz. Pavel Pavloviç bu çocuğa hem eziyet etmekte, hem de onu ölesiye sevmektedir; ne eşinin sevgilisinden ne de küçük çocuktan nefret edememektedir:

> "Liza'nın benim için ne ifade ettiğini anlayabiliyor musunuz, Velçaninov? Truzoçki'nin bu çığlığını hatırladı ve bunun yapmacık bir hareket olmadığını, çektiği yürek acısının samimi olduğunu ve bunun sevecenlik olduğunu hissetti. Bu canavar, canı gibi sevdiği şu küçücük çocuğa nasıl bu kadar vahşice davranabilmişti? Buna inanmak mümkün mü? Ama bu soruyu bir türlü cevaplamaktan hep kaçıyordu; bu soruda korkunç

> bir kararsızlık, dayanılmaz, çözülmez bir şey saklıydı."[56]

Şundan emin olabiliriz ki, ona en çok acı veren şey, kıskanamamak ya da daha doğrusu kıskançlığın sadece acısını tanımak, kendisine tercih edilen kişiden nefret edememektir. Bu rakibe çektireceği ya da çektirmeye çalışacağı acılar, hatta canı gibi sevdiği kızına çektirdiği acılar bile, içine battığı korku ve üzüntünün bir çeşit gizemli karşı ağırlığı gibidir. Bununla birlikte intikam almayı düşünmektedir. Ancak bunu düşünmesinin nedeni, intikam almayı çok fazla istemesi değil, kendi kendine intikam alması *gerektiğini* söylemesi ve belki de bu dayanılmaz sıkıntıdan kurtulmasının tek yolunun bu olduğunu zannetmesidir. Burada, yaygın bir ruh halinin, samimi duyguya ağır bastığını görüyoruz.

"Her şeyi alışkanlık yapar, hatta sevgide bile", der Vauvenargues.[57]

La Rochefoucauld'un şu özdeyişini hatırlarsınız sanırım:

> "Eğer sevgiden söz edildiğini duymasaydı, kim bilir ne çok insan aşkı hiçbir zaman tanımayacaktı!"

Acaba bizim şöyle düşünmeye hakkımız yok mu: Eğer kıskançlıktan söz edildiğini duymasaydı, eğer kıskanç olmak gerektiğine inanmamış bulunsaydı, kim bilir ne kadar insan kıskançlık duymayacaktı?

---

56 *Ebedi Koca*, ss. 104, 105.

57 *Vauvenargues*, Maxime 39, Oeuvres, s. 377.

Evet, alışkanlık hiç şüphesiz en büyük yalan kaynağıdır. Kim bilir ne kadar çok sayıda insan, tüm hayatları boyunca kendilerinden çok farklı olan kişilikleri oynamak zorunda bırakılmıştır ve daha önce tarif edilmemiş, kutsanmamış, önümüzde örneği olmayan herhangi bir duyguyu kendimizde tanımak ne kadar zordur, değil mi? İnsan için yeni bir şey icat etmektense, şikâyet etmek çok daha kolaydır. Kim bilir kaç kişi tüm hayatları boyunca, yalan tarafından şekilsizleştirilmiş bir şekilde yaşamayı kabullenmekte, her şeye rağmen alışkanlık yalanında, kendisine ait duyguların doya doya yaşanmasından daha büyük bir rahatlık ve daha az bir çaba gerekliliği bulmaktadır! Çünkü böyle bir yaşam onlardan, başaramayacaklarını sezdikleri bir çeşit yaratış isteyecektir.

Truzoçki'yi dinleyelim:

> "Bakın, Aleksi Ivanoviç, bu sabah arabamda giderken, size mutlaka anlatmam gereken çok komik bir hikâye geldi aklıma. Biraz önce "insanların boyunlarına atılan" bir kişiden bahsediyordunuz. Sizin dönemlerinizde T.'ye gelmiş olan Semen Petroviç Livtsov'u hatırlıyorsunuz sanırım? İşte! Onun, kendisi gibi Petersburg'lu vali V.'nin yanında çalışan ve çok takdir gören, yakışıklı bir kardeşi vardı. Bir gün bu genç, bir toplantıda, Albay Golubenko ile tartıştı. Bu toplantıda hanımlar ve bunların arasında da aşık olduğu bir bayan vardı. Kendini son derece aşağılanmış hissetti, yapılan hakaretleri sineye çekti ve tek kelime etmedi. Biraz sonra, Golubenko ona aşık olduğu kadının adını fısıldadı ve onunla evlenmek istediğini söyledi. Peki sizce Livtsov ne yaptı? Ne

yapacak! Golubenko'ya canciğer arkadaşı olmuş gibi davrandı; hatta daha da ileri giderek, sağdıcı olmayı teklif etti. Düğün günü onun sağdıcı oldu; sonra, gelinle güvey kutsanıp da, sıra bizim Livtsov'un damadı kutlamasına gelince, bütün o soylu misafirlerin ve valinin önünde, damadın karnına bir bir bıçak salladı ve Golubenko olduğu yere yıkıldı! Düşünsenize hem de kendi öz sağdıcı bu! Çok hüzünlü bir durum değil mi? Üstelik hepsi bu da değil! Asıl işin ilginç yanı, bıçağı Golubenko'nun karnına sapladıktan sonra, "Vah, ben ne yaptım?" diye ağlayarak, oradaki herkesin, hatta kadınların dahi boyunlarına atılmasıydı. Ha! ha! ha! İnsan duyunca gülmekten çatlayacak gibi oluyor. Bu hikâyeyi acıklı kılan tek şey, Golubenko'nun durumuydu, ama sonunda o da iyileşti.

– Bu hikâyeyi bana neden anlattığınızı anlamıyorum, dedi Velçaninov kaşlarını çatarak ve ters bir ses tonuyla.

– Tabi ki şu bıçak darbesi nedeniyle, diye cevapladı Pavel Pavloviç, bir yandan gülerek."[58]

İşte bu hikâyedeki duruma benzer bir şekilde, Pavel Pavloviç'in gerçek, samimi duygusu, beklenmedik bir anda karaciğer ağrısına tutulan Velçaninov'a bakmak zorunda kaldığı an ortaya çıkar.

İzin verirseniz bu harikulade sahneyi size kısaltmadan okuyayım:

"Hasta, yatağa yatırılır yatırılmaz uyudu. O, tüm gün boyunca ve şu son zamanlarda onu hiç

58 *Edebi Koca*, ss. 92 ve 93.

oturtmamış bulunan samimi olmayan abartılı heyecandan sonra, bir çocuk gibi halsizdi. Ama ağrı her şeye üstün geldi, yorgunluğu ve uykuyu yendi: Bir saat sonra, Velçaninov uyandı ve acıdan inleyerek yattığı yerde doğruldu. Fırtına dinmişti; oda sigara dumanıyla kaplanmıştı, masa üstünde boş bir içki şişesi vardı ve Pavel Pavloviç öteki yatakta uyuyordu. Boylu boyunca uzanmıştı; giysileriyle çizmelerini çıkarmamıştı. Sapsız gözlüğü cebinden dışarı kaymış ve ipek bağının ucunda neredeyse yere değiyordu."[59]

Dostoyevski'nin, bizi ruhbiliminin en ilginç bölgelerine götürdüğü sırada duyduğu ihtiyaç, okuyucuya gerçekdışı ve hayali gelebilecek bir şeyi elden geldiğince sağlam bir temele oturtmak üzere en küçük dış ayrıntıyı belirginleştirme gereksinimi çok ilgi çekicidir.

Velçaninov çok şiddetli acılar çekmektedir ve bir de bakarsınız ki Truzoçki ona özenle bakmaktadır:

"Fakat Pavel Pavloviç, Allah bilir neden, tamamen kendini kaybetmiş, sanki hasta olan kendi öz oğluymuş gibi altüst olmuştu. Hiçbir sözü dinlemek istemiyordu ve şiddetle ısrar ediyordu: Hastaya mutlaka sıcak havlu koymak gerekiyordu ve sonra, bunun üstüne, arka arkaya birkaç sıcak, kaynar derecede sıcak, hafif çay içmeliydi. Velçaninov'a sormadan hemen gidip Mavra'yı aramaya koştu; mutfağa getirdi, ateşi yaktı, semaveri ateşledi;. Bir yandan da hastayı yatmaya ikna ediyor, üzerindeki kıyafetleri çıkarıyor, üstünü bulduğu örtülerle örtüyordu. Yirmi dakika sonra, çay hazırdı ve ilk havlu da ısınmıştı.

59 *Edebi Koca*, ss. 160 ve 161.

– İşte bunlar sana yardım eder... İyice ısınmış, kaynar tabaklar, dedi tutkulu bir telaşla, bir yandan da Velçaninov'un göğsüne havluya sarılmış bir tabak yerleştirmeye çalışıyordu. Şu an için sargı bezimiz yok ve bir yerlerden arayıp bulmak da uzun iş... Üstelik inanın bana, tabaklar bu iş için en iyisidir; ben Petro Kuzmiş üzerinde bizzat denedim onların faydalı olup olmadıklarını... Biliyor musunuz, insan sadece bu yüzden ölebilir! Haydi, lütfen hızla için şu çayı, bırakın ağzınız yansın! Önemli olan sizi bu hastalıktan kurtarmak; nazlanmanın hiç sırası değil şu an.

Uyuklayan Mavra'yı sarsıyordu, üç ya da dört dakikada bir tabaklar değiştiriliyordu. Üçüncü tabaktan ve bir yudumda içilen ikinci çaydan sonra, Velçaninov birden iyileşmiş buldu kendini.

– Acıyı dindirebildiniz mi, işte o zaman, Allah'ın yardımıyla, bu iyiye işarettir, diye bağırdı Pavel Pavloviç.

Hemen sevinçle yeni bir tabak ve yeni bir tas çay getirmeye koştu.

– Asıl iş acıyı dindirmek! Bütün iş onu dindirebilmemizde, diye tekrar ediyordu sürekli.

Yarım saat içinde acı tamamıyla dinmişti, ama hasta öyle yorgun düşmüştü ki, Pavel Pavloviç'in bütün üstelemelere karşın, "Karnına bir tabak daha" koymalarını kesinlikle reddetti. Gözleri yorgunluktan kapanıyordu.

"– Uyumak! Uyumak, diye mırıldandı bitkin bir sesle

– Evet, evet, dedi Pavel Pavloviç.

– Siz de yatın... Saat kaç?

– Az sonra ikiye çeyrek olacak.

– Yatın.

Bir dakika sonra, hasta yeniden Pavel Pavloviç'i çağırdı, koşarak geldi Pavel ve ona doğru eğildi.

– Oh! Siz... Benden çok daha iyisiniz!

– Sağolun. Uyuyun, uyuyun, dedi Pavel Pavloviç kısık bir sesle.

Ve hızla, ayaklarının ucuna basa basa kendi yatağına döndü.

Hasta Pavel'in yatağını hazırladığını, kıyafetlerini çıkardığını, mumu söndürüp, kendisini rahatsız etmemek için, nefesini tutarak yavaşta yatağa uzandığını işitti."[60]

Bununla birlikte, bir çeyrek sonra Velçaninov, kendisini uyuyor sanan Truzoçki'yi, kendisini öldürmek için üstüne eğilmiş olarak bulmaktadır.

Bu cinayet için önceden yapılmış en ufak bir plan yoktur, ya da hiç değilse:

"Pavel Pavloviç öldürmek istiyor, ama öldürmek istediğini bilmiyordu. Bu anlaşılamaz bir şey, ama böyle, diye düşündü Velçaninov."[61]

Ama bu da onu rahatlatmaz:

"Acaba samimi miydi, diye sonradan kendi kendine sordu.

Samimi miydi? Dün... Truzoçki'nin çenesi tir tir titrerken ve yumruğuyla göğsüne vururken, duyduğu şefkatle ilgili olarak bana tüm söyledikleri samimi miydi acaba?

60 *Ebedi Koca*, ss. 161, 163 ve 164.

61 *Ebedi Koca*, s. 172.

> Evet, kesinlikle samimiydi, diye tekrar etti kendi kendine, bu düzensiz analizi daha da derinleştirerek. Pavel, yirmi yıl boyunca davranışlarında hiçbir hata bulamadığı biricik karısının sevgilisine şefkat duyacak kadar aptal ve gönlü zengin bir kişiydi! Dokuz yıl boyunca bana hep saygılı davrandı, adımı saygıyla andı, "deyimlerimi" belleğinde sakladı. Dün bana yalan söylemiş olması mümkün değil! Acaba dün: "Aramızdaki hesabı çözmemiz gerekiyor." derken sevmiyor muydu beni? Eminim ki, benden nefret ederken bir yandan da samimiyetle seviyordu; bu sevgi sevgilerin en güçlüsüdür."[62]

Ve sonunda:

> Ancak tüm bu yaşananların bir kucaklaşmayla mı yoksa bir bıçak darbesiyle mi sona ereceğini bilmiyordu. İşte böyle! En iyi ve en gerçek çözüm yolu bulunmuştu: hem kucaklaşma hem de bıçak darbesi, ikisi bir arada. En mantıklı çözüm bu!"[63]

Bu küçük kitap üzerinde bu kadar durmamın nedeni, onun, Dostoyevski'nin diğer romanlarına oranla daha kolay anlaşılır oluşundan. Aynı zamanda nefret ile sevginin ötesinde, biraz önce bahsettiğim gibi, sevginin ve tutkunun izine rastlanmayan, erişilmesi hem çok kolay hem de çok zor olan, sanırım, Schopenhauer'in da sözünü ettiği, içinde her türlü insani

62 *Ebedi Koca*, s. 172.

63 *Ebedi Koca*, s. 174.

dayanışmanın birleştiği, varlığın sınırlarının eriyip yok olduğu, birey ve zaman duygusunun yitirildiği bir sonraki konuşmamızda üzerinde duracağımız üzere, Dostoyevski'nin, içinde mutluluğun sırrını arayıp bulduğu o derin bölgeye yaklaşma imkânı sunmasındandır.

5

Son sohbetimizde size, Dostoyevski'nin insan kişiliğinde bulduğu üç katman ya da bölgeden bahsetmiştim: Zihinsel kurgular bölgesi, aradaki tutkular bölgesi ve bir de tutkuların yansımalarının erişemediği o derin bölge.

Bu üç katman birbirinden farklı ya da kesin sınırlarla ayrılmış değildir tabi ki. Sürekli olarak birbirlerinin içine geçiyorlar.

Son söyleşimizde size aradaki bölgeden, tutkuların bölgesinden söz etmiştim. İşte dramın yaşandığı yer de bu bölge ve bu düzeydir; sadece Dostoyevski'nin kitaplarındaki dram değil, bütün insanlığın dramı burada geçiyor. Çelişkili gibi gözüken bir şeyi hemen fark etmiştik: Tutkular ne kadar hareketli ve şiddetli olursa olsun, gerçekte çok önemli değildiler ya da en azından ruhun derinliklerinin bu tutkulardan etkilenmediğini söyleyebiliriz. Olayların ruh üzerinde herhangi bir etkisi yoktu; *ilgilendirmiyorlardı* onu. Bu görüşe, savaşlardan daha iyi bir örnek

bulunabilir mi acaba? Başımızdan geçen o korkunç savaşla ilgili anketler yaptılar. Edebiyatçılara savaşın ne önemi bulunduğu, kendilerinde ne gibi duygular meydana getirdiği soruldu. Savaşın edebiyat üzerindeki etkisi neydi? Verilen cevap ise çok basitti: Bu etki bir hiç ya da hiç denecek kadar azdır.

İsterseniz İmparatorluk dönemindeki savaşlara bakın. O savaşların edebiyat üzerindeki etkisini keşfetmeye çalışın; insan ruhunda ne gibi değişiklikler yaptığını araştırın... Devam eden savaşla ilgili pek çok, hem de pek çok şiir bulunuşu gibi, Napoleon destanı üzerine yazılmış da bir sürü günlük şiir vardır. Peki ya derin yankı ya da köklü değişiklik? Hayır! Ne kadar acıklı, ne kadar etkileyici olursa olsun, hiçbir olay bu yankı ve değişikliği yaratmaz! Buna karşılık, Fransız Devrimi için aynı durum söz konusu değildir. Bu, tamamen dış kaynaklı bir olay değildir, bir tesadüf de denemez; bir sarsıntı da değildir. Burada olay halkın kendisinden doğuyor; Devrim'in Montesquieu'nün, Voltaire'in, Rousseau'nun yapıtları üzerindeki etkisi önemlidir; ancak bu yapıtlar Devrim öncesinin tarihini taşımaktadırlar. Devrim'i hazırlamaktadır. İşte, Dostoyevski'nin romanlarında göreceğimiz şey de budur: Düşünce olaydan sonra değil, önce gelmektedir. Çoğu kez, tutku, düşünce ile eylem arasında aracı olur.

Bununla birlikte, Dostoyevski'nin romanlarında kimi zaman zihinsel öğenin derin bölgeyle doğrudan doğruya ilişki kurduğunu da görürüz. Bu derin bölge ruhun cehennemi değil, tam tersine onun cennetidir.

Dostoyevski'de, daha önce sözünü ettiğim büyük İngiliz gizemli şair William Blake'in daha önce önümüze getirdiği, değerlerin gizemli bir şekilde altüst edilişiyle karşılaşırız. Dostoyevski'ye göre, herkesin tersine, zekâ kötülükle çok yakın ilişki içindedir. Bütün kitaplarını, dikkatli bir şekilde okuduğumuz zaman, kuralcı bir anlayışla değil, tam tersine neredeyse elinde olmaksızın, zekânın değerden düşürüldüğünü fark ederiz; bu zekânın *İncil*imsi bir anlayışla küçümsenmesidir.

İncil'i her okuduğumda, ısrarla tekrarlanan "Et nunc" –bundan böyle– sözünün sıklığı beni şaşırtır. Galiba Dostoyevski'de buna şaşırmıştı: İsa'nın vaat ettiği kutsal mutluluğa, Tanrısal mutluluğa hemen ulaşabilirdi insan. Ancak öncelikle insanın kendi ruhunu yadsıması, kendisinden vazgeçmesi gerekir...

Ölümsüz hayat yalnızca gelecekte ulaşılacak bir şey değildir ve ona bu dünyada ulaşamazsak, bir daha ulaşabilme umudu olmayabilir.

Marc Rutherford'un güzelim otobiyografisinde bu konuda bir bölüm bulunur. Gelin birlikte okuyalım:

> "Yaşım ilerledikçe, geleceğin ardındaki bitmek bilmez koşuşun, bir sonraki güne verilen gücün, mutluluğun her gün bir sonraki güne, daha ileriye bırakılışının ne çılgınca bir şey olduğunu daha iyi anladım. Ve artık her şey için çok geç olduğu bir sırada, şimdiki anda yaşamayı, bugün beni aydınlatan güneşin en az ileride olabilecek kadar güzel olduğunu anlamayı, gelecek için duyulan kaygının ne kadar gereksiz olduğunu öğrendim. Ama gençlik yıllarımda, bilmediğim bir

nedenle, içimizde oluşan ve tatlı bir haziran sabahında bize, hemen, daha tatlı olacak temmuz sabahlarını düşündürten yanılsamanın kurbanı oldum."

Aslında ben de büyük bir mutlulukla şu sözleri yazabilirim: "Eğer sonsuzluğun bilincine yaşadığım her an varamıyorsam, bu sonsuz yaşamın benim için ne önemi var! Sonsuz yaşam içinde bulunduğumuz andan başlayarak içimizde var olabilir. Kendi kendimize karşı ölmeye, kendimizden bu vazgeçişi koparmaya razı olduğumuz an –ki bu vazgeçiş daha o anda sonsuzluk içinde yeniden dirilmemize izin verecektir– yaşamaya başlarız bu sonsuz yaşamı."

Bu sözlerde ne bir tavsiye ne de bir emir var; *İncil*'in her cümlesinde yaptığı gibi, İsa'nın sırrını açıkladığı kutsal mutluluk bu: "Eğer bunları bilirseniz, mutlusunuz." diyor yine İsa (Yuhanna, 13: 17). "Mutlu olacaksınız" demiyor, tersine: "Mutlusunuz" diyor. İçinde bulunduğumuz andan başlayarak bu kutsal mutluluğa hemen katılabiliriz.

Ne kadar büyük bir rahatlık bu! Burada içinde bulunduğumuz an gerçekten durmakta ve sonsuzluk kendini belli etmektedir. Tanrı'nın Cennetine girmekteyiz.

İşte Dostoyevski'nin düşüncesinin ve aynı zamanda Hıristiyan ahlakının gizemli merkezi, mutluluğun ilahi sırrı buradadır. İnsan, bireysellikten vazgeçtikçe yücelmektedir. Kendi canını seven, kendi kişiliğini koruyan ise onu mutlaka kaybedecektir; ama kendi canını korumayıp gözden çıkaran onu gerçek-

ten canlı kılacak, ölümsüzlüğe kavuşturacaktır. Bu ölümsüzlük gelecekte değil, şu an başlayacaktır. Yaşamın tamamında yeniden diriliş, her türlü özel mutluluğun unutuluşu. Ey haklarını yeniden kusursuz bir şekilde elde ediş!

Duyguların bu kadar yüceltilişini, düşüncenin ise bu şekilde yasaklanışını, *Ecinniler*'deki şu bölüm kadar iyi tarif eden cümleler çok az yerde bulunur:

> "– Çok mutlu görünüyorsunuz, dedi Stavrogin Kirilov'a.
>
> – Evet, gerçekten de çok mutluyum, diye onayladı Kirilov, olabilecek en sıradan ses tonuyla konuşuyordu.
>
> – Ama daha biraz önce çok sinirliydiniz, Liputin'e kızmıştınız değil mi?
>
> – Hımmm! Evet, ama artık söylenmiyorum. O anda mutlu olduğumu bilmiyordum. Yaprak, bir ağaç yaprağına dikkatle baktınız mı hiç?
>
> – Evet.
>
> – Geçtiğimiz gün bir tane gördüm; sarıydı, ama bazı yerlerinde hâlâ yeşillik vardı; kenarları kurumuştu. Rüzgârla birlikte uçuyordu. On yaşımdayken, kışları, bazen gözlerimi kapayıp, yeşil, damarları belirgin bir yaprak ve pırıl pırıl parlayan bir güneşi zihnimde canlandırdığım olurdu. Gözlerimi açardım ve rüya gördüğümü sanırdım, o kadar güzeldi ki, yeniden kapardım gözlerimi.
>
> – Ne anlama geliyor bu? Bir simge mi?
>
> – Ha... Hayır... Neden? Burada kesinlikle bir benzetme yapmıyorum. Sadece bir yapraktan söz ediyorum. Yaprak güzeldir. Her şey yolunda.
>
> ...

– Mutlu olduğunuzun farkına ne zaman vardınız?

– Geçen Salı, daha doğrusu Çarşamba, Salıyı Çarşambaya bağlayan gece.

– O gecenin ne özelliği vardı?

– Hatırlamıyorum; her şey bir rastlantı sonucu oldu. Odamda dolaşıyordum... Aslında bunun hiç önemi yok. Sarkacı durdurdum, saat ikiyi otuz yedi geçiyordu."[64]

Ama, diyeceksiniz, eğer duygu düşünceye üstün gelirse, eğer ruh, her türlü dış etkiye açık ve bu etkilere bağımlı olan bu belirsiz durumdan başkasına tanımayacaksa, bunun sonucu büyük bir kargaşadan başka ne olabilir ki? Son zamanlarda bize bu kargaşanın Dostoyevski'nin öğretisinin kaçınılmaz sonucu olduğu söylendi, bu sözler sürekli tekrarlandı. Bu öğretiyi tartışmak bizi çok fazla uğraştırır, çünkü şimdiden ortaya koyabileceğim karşı çıkışları duyabiliyorum, örneğin kalkıp da size şunu söyleyebilirim: Hayır, Dostoyevski bizi kargaşaya götürmez, *İncil*'e götürür. Çünkü *İncil*'deki Hıristiyan öğretisi bize, biz Fransızlara, Katolik kilise aracılığıyla evcilleştirilmiş olarak sunulur. Oysa Dostoyevski kiliselerden, özellikle Katolik kilisesinden nefret eder. İsa'nın öğretisini doğrudan doğruya ve yalnızca *İncil*'den almak ister. Ancak bu, bir Katoliğin asla kabul edemeyeceği bir anlayıştır.

Dostoyevski'nin mektuplarında Katolik kiliseye karşı yazılmış birçok bölüm vardır. Bunlar o kadar

64 *Ecinniler, cilt 1*, ss. 257-258.

şiddetli, tartışmaya dahi yer vermeyecek kadar keskin ve tutkulu suçlamalardır ki, onları şu an dahi sizlere okumaya cesaret edemiyorum. Ama bunlar, Dostoyevski'yi yeniden her okuyuşumda tekrar fark ettiğim genel izlenimi bana açıklayan ve daha iyi anlamama yardım eden bölümlerdir: Ben, Dostoyevski kadar Hıristiyan ve onun kadar az Katolik olan başka bir yazar tanımıyorum.

"İşte tamam," diye bağıracaktır Katolikler, "Üstelik bunu size kim bilir kaç kez açıkladık! Ve siz de anlattıklarımızı anlamışa benziyordunuz: *İncil*, yani İsa'nın sözleri, tek başına ele alınınca, bizleri sadece kargaşaya götürür; Aziz Paul'ün, kilisenin, Katolikliğin hepsinin aynı anda gerekli oluşu da bundan ileri geliyor işte..."

Son sözü onlara bırakıyorum.

Böylece, kargaşaya olmasa bile, Dostoyevski bizi bir çeşit Budacılığa ya da en azından bir çeşit ruhsal dinginliğe götürüyor. O, Roma'dan -yani Papalık genelgelerinden- ve züppe çevrelerin onur anlayışından çok daha uzaklara götürür insanı.

Romanlarındaki kişilerden biri Prens Mişkin'e; "Evet, söyleyin bakalım, Prens, siz dürüst bir insan mısınız?" diye bağırır. Romanlarındaki kahramanları içinde Dostoyevski'nin düşüncesini, daha doğrusu ahlak anlayışını en iyi ortaya koyan Mişkin'dir. Ya da en azından Karamazov'ları henüz yazmadığı ve Alyoşa ile Peder Zossima'nın o kötülükten uzak, temiz yüzlerini önümüze getirmediği sürece en iyisi diyelim. O halde Dostoyevski bize ne önermektedir? Kendi iç dünyasına dalmış bir yaşam mı? Ya da her türlü aklın ve iste-

ğin yadsındığı, insanın zamanın dışına çıktığı, sevgiden başka bir şeyi tanımayan bir yaşam mı?

Belki o mutluluğu burada buluyor, ama aynı zamanda da insanın sonunu bu noktada görmüyordu. Ülkesinden uzak kalan Prens Mişkin bu yüce ruh durumuna ulaşır ulaşmaz, tekrar ülkesine dönmek için dayanılmaz bir özlem duyar ve genç Alyoşa, Peder Zossima'ya hayatının geri kalan kısmını manastırda geçirmek konusundaki gizli istediği açtığında, Zossima ona şöyle der: "Bu manastırdan ayrıl, halkın arasında daha faydalı olursun; kardeşlerinin sana ihtiyacı var."

"Onları dünyadan uzaklaştırmak değil, şeytandan esirgemek" diyordu İsa.

Belirtmek isterim ki, –bu konunun yardımıyla Dostoyevski'nin kitaplarındaki şeytansı yönü anlayabiliriz– *Kutsal Kitap*'ın birçok çevirisinde İsa'nın bu sözleri şöyle verilmiştir: "Onları kötülükten korumak." Ancak tabi ki bu aynı anlama gelmemektedir. Benim burada bahsettiğim çeviriler, Protestan çevirileridir. Protestanlık meleklerle şeytanları hesaba katmama eğilimindedir. Arada sırada, deneme yapmak amacıyla, Protestanlara: "Şeytana inanıyor musunuz?" diye sorduğum olmuştur. Ve her seferinde bu soru bir çeşit şaşkınlıkla karşılanmıştır. Çoğu kez, bir Protestanın bu soruyu kendi kendine hiçbir zaman sormadığını anlıyordum. Sonunda şöyle karşılık veriyorlardı bana: "Kötülüğün varlığına tabi ki inanıyorum". Bu kişiyi biraz daha zorlarsam, sonunda gölgede ışığın eksik oluşu gibi, kötülüğün içinde de iyiliğin yetersiz olduğunu itiraf ediyordu. Bu anlayış, her

yerde bulunan ve özel bir şeytansı varlığa dikkat çeken İncil metinlerinden çok uzaktır. Onları "kötülükten" değil, "Şeytan'dan esirgemek." Daha açık ifade etmek gerekirse, şeytan konusu Dostoyevski'nin eserlerinde oldukça önemli bir yer tutar. Hiç kuşkusuz kimileri Dostoyevski'yi bir Manès'ci gibi görecektir. Bilindiği gibi, sapkın bir mezhep kurucusu Manès'in öğretisine göre yeryüzünde iki ilke vardı: İkisi de etkin, bağımsız, aynı derecede vazgeçilemez olan iyilik ile kötülük ilkesi. Ve işte bu yanıyla da Manès'in öğretisi Zerdüşt'ün öğretisiyle çok yakın bir ilişki içindeydi.

Şeytanın içimizde kışkırttığı eğilimler, Dostoyevski'ye göre, düşüncelerimizi etkileyen eğilimlerdir. Ve ben, insanlık bunalımının dile geldiği, uzun zaman üzerinde durduğu sorulara öncelikle bir göz atmakla konunun pek dışına çıkacağımı sanmıyorum: "İnsan nedir? Nereden geliyor? Nereye gidiyor? Doğumundan önce neydi? Ölümden sonra ne olacaktır? İnsan hangi doğruyu elde edebilir?" Daha doğrusu: "Doğru nedir?"

Ama Nietzsche'yle birlikte, Nietzsche'yi çılgınlığa dek götüren bir soru çıktı ortaya. Bu soru şu: "İnsan ne yapabilir? Bir insan ne yapabilir?"

Bu soruyu ilk ortaya atan gerçekten Nietzsche miydi? Bundan emin değilim. Nietzsche bu soruya daha önce Eski Yunan'da ve Rönesans çağı İtalyanlarında rastlamıştır. Ama bu sonunculardaa, soru hemen karşılığını buluyor ve insanı daha deneysel bir alana itiyordu. Onlar bu karşılığı eylemde ve sanat eserinde arıyor ve kısa sürede buluyorlardı. Alexandre

ve César Borgia, Frédérik II (Büyük Frederik), Leonardo da Vinci, Goethe geliyor aklıma. Onlar büyük sanatçılar ve üstün insanlardı. Sanatçılar ve eylem insanları için üstün insan sorunu yoktur ya da olmuşsa bile artık bu sorun çözülmüştür. Onlar bu soruya eserleriyle ve yaşamlarıyla, dolaysız bir cevap vermişlerdir. Asıl kargaşa, bu soru cevabını bulamadığı zaman ortaya çıkmaktadır; ya da soru cevaptan çok önce ortaya çıktı zaman... Hiçbir eylemde bulunmaksınız, bir eser yaratmaksızın hayal dünyasına dalan insan kendini zehirlemektedir. William Blake'den bir örnek vereceğim: "Arzulayan, ama harekete geçmeyen insan, ruh bozukluğuna yol açar." Nietzsche de işte bu ruh bozukluğuyla zehirlenerek hayata veda etmiştir.

"İnsan ne yapabilir?" Bu soru, büyük bir olasılıkla Allah'a inanmayan bir kişinin sorusudur ve Dostoyevski bunu çok iyi anlamıştır. Dostoyevski'nin romanlarında, kahramanlardan biri kaderi karşısında bağımsız olup olmadığını sorgulamaya başladığı zaman, bu kahramanın kısa bir süre sonra bozguna uğrayacağına emin olabiliriz. Raskolnikov'u ele alalım: Nietzsche'de üstün insan biçimini alan bu düşünce ilk onda hayat buluyor. Raskolnikov, biraz sarsıcı bir yazı yazmıştır; şöyle demektedir bu yazıda:

> "İnsanlar, sıradan ve olağanüstü diye iki gruba ayrılmıştır: Birinciler boyun eğerek yaşamak zorundadırlar ve bu sıradan insanlar yasalara karşı gelmek hakkına sahip değildirler. İkinciler ise, olağanüstü insanlar olduklarından, her türlü suçu işleyebilir, bütün yasaları çiğneyebilirler."

En azından Porphyre yazıyı bu şekilde özetlemeye çalışmaktadır.

"Raskolnikov yalın ve alçakgönüllü bir ses tonuyla, "yalnız bu değil" diye söze başladı. Ama yine de düşüncemi neredeyse bütünüyle aktardığınızı itiraf ederim; hatta, isterseniz çok doğru olarak aktardınız diyebilirim... –bu sözleri bir çeşit mutlulukla söyledi– Ancak sizin bana yakıştırdığınız gibi, olağanüstü insanların bütün suçları mutlaka işlemek zorunda olduklarını söylemedim. Hatta sansürün bu mantıkla yazılmış bir yazının yayınlanmasını engelleyeceğini sanıyorum. Bakın, ben tam olarak şöyle dedim: "Olağanüstü insan, kimi zaman, bütün insanlığa yararlı olabilecek bir düşüncesinin gerçekleştirilmesi bunu gerektirdiğinde, vicdanına, bazı engelleri aşma iznini verme hakkına sahiptir."

...

Hatırladığım kadarıyla, yazımın devamında, en eskilerinden başlamak üzere, insanlığın bütün yasa koyucularının ve liderlerinin, ayırt etmeksizin hepsinin suçlu oldukları, çünkü yeni yasalar getirmekle, toplumca titizlikle uyulan, atadan kalma eski yasaları çiğnemiş bulunduklarını konusunda ısrar ediyordum.

Hatta şunu da ifade etmek gerekir ki, insanlığa iyilikte bulunmuş bu insanların ve liderlerin hemen hepsi vahşice kan dökmüşlerdir. Sonuç olarak, sadece büyük adamlar değil, genel ortalamanın biraz olsun üzerine çıkan, söyleyebilecek yeni bir şeyi olan herkes, kendi yaratılışları gereği, kaçınılmaz olarak suçludur. Bu oran kişiye göre tabi ki değişir. Yoksa, bu kısırdöngüden

> çıkmaları çok zor olurdu; bunun içinde kalmalarına gelince, hiç kuşkusuz buna dayanamazlar ve bence bunu onlara sorumlulukları yasaklıyor."[65]

Blake'de, "Aslanla öküz için aynı yasa, eziyettir bu." sözlerini okuruz.

Ama Raskolnikov'un harakete geçmek yerine, bu soruyu kendi kendine sorması bile onun üstün bir insan olmadığını göstermektedir. Bu gerçek bir yenilgidir. Sıradan kişiliğinden kendini bir an bile kurtaramamaktadır. Bir üstün insan olduğunu kendi kendine kanıtlamak için kendini suça sürüklemektedir.

> "Kendi kendine, 'bütün iş burada,' diye tekrar etti. Göze almak yeterli. Bu doğru, tüm açıklığıyla belli olduğu anda cesaret gösterdim ve öldürdüm. Sadece bir cesaret gösterisi yapmak istedim."[66]

Ve cinayetin ardından:

> "Eğer bunu yeniden yapmam gerekseydi, diye ekliyor, belki de yapamazdım. Ama o sırada, diğer insanlar gibi sıradan bir varlık mı, yoksa kelimenin gerçek anlamıyla bir insan mı olduğumu bir an önce anlamak zorundaydım. Acaba bu engeli aşabilecek güce sahip miydim, yoksa değil miydim? Zayıf bir insan mıydım, yoksa güçlü müydüm?"[67]

---

65 *Suç ve Ceza, cilt* I, ss. 309, 310.

66 *Suç ve Ceza, cilt 2*, s. 163.

67 *Suç ve Ceza, cilt 2*, s. 164.

Ancak bozguna, yenilgiye uğradığını kabul etmiyor. Böyle bir işe kalkışmakla hata yaptığını kabul etmiyor.

> "Başaramadığım için zavallıyım! Eğer başarmış olsaydım, çevremi çiçeklerle süsleyeceklerdi, oysa şimdi sadece köpeklere atabilirler beni."[68]

Raskolnikov'un ardından Stavrogin ya da Krilov, Ivan Karamazov ya da Delikanlı geliyor.

Tüm bu entelektüel kahramanların yenilgisi, Dostoyevski'nin entelektüel kişiyi neredeyse hiçbir eylemi başarıyla sonuçlandıramayan bir insan olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.

Yeraltından Notlar'da, *Ebedi Koca*'dan kısa süre önce yazdığı ve bence yazarlık yaşamının dönüm noktası, bütün eserlerinin kilit taşı olan, ya da isterseniz, düşünce yönteminin anahtarını veren bu küçük kitapta, "Düşünen insan hiçbir eyleme girişmez..." düşüncesinin türlü şekillerini göreceğiz ve bu aşamadan sonra, eylemin belli bir oranda akıl eksikliği gerektirdiğini iddia edebilmek için bir adım atmak yetecektir.

Yeraltından Notlar isimli bu küçük eser, baştan sonra monologdur ve geçenlerde dostumuz Valéry Larbaud'nun yaptığı gibi, bu yazı şeklinin mucidinin *Ulysses*'nin yazarı James Joyce olduğunu ileri sürmek Dostoyevski'yi, hatta Poe'yu unutmaktır. Özellikle,

68 *Suç ve Ceza, cilt 2*, s. 272.

Yeraltından Notlar'ı okurken aklımdan bir türlü çıkmayan Browning'i unutmaktır. Bence Browning ve Dostoyevski ile birlikte monolog, bu yazı şeklinin ulaşabileceği en farklı ve en ince yetkinliğine eriştirmektedirler.

Belki de, bu iki adı yan yana getirmekle bazı edebiyat düşkünlerini şaşırtıyorum. Ama bunu yapmamak ve bir yandan Browning'in bazı monologlarıyla –*Benim En Son Düşesim* ve *Porphyria'nın Sevgilisi*'ni ve belki de özellikle *Yüzük ve Kitap*'taki koca Pompilia'nın iki konuşmasını düşünüyorum– Dostoyevski'nin *Bir Yazarın Güncesi*'ndeki Krotkaya adındaki - yanlış hatırlamıyorsam "utangaç" anlamına geliyor, eserin son çevirisinde de hikâye bu ismi taşıyor- o güzelim hikayesi arasındaki –sadece biçim yönünden değil, dokusal– derin benzerliklere şaşmamak elde değildir. Ama bence Browning'i Dostoyevski'ye yaklaştıran şey, eserlerindeki biçim ve tutumdan çok, her ikisindeki iyimserliktir. Bu, öyle bir iyimserliktir ki, Goethe'ninkiyle çok az ilgisi olup, her ikisini de, üzerlerinde biraz daha konuşmam gereken- Nietzsche ile William Blake'e yaklaştırmaktadır.

Nietzsche, Dostoyevski, Browning ve Blake aynı burcun dört yıldızı gibidir. Uzun süre Blake'ten habersizdim, kısa bir süre önce onu keşfettiğim an "araba'nın dördüncü tekerleğini bulduğumu sandım. Aynı bir gökbilimcinin, henüz keşfetmeden önce, bir yıldızın etkisini hissedişi ve yerini belirleyişi gibi, ben de, uzun zamandır Blake'in varlığını hissediyordum. Acaba bunun nedeni etkisinin göz ardı edilemeyecek kadar önemli oluşu muydu? Hayır, tam tersine, onun

herhangi bir etki yaptığını duymadım. Çok yakın zamana kadar, İngiltere'de bile Blake neredeyse hiç tanınmıyordu. O, ışığı bizlere yeni yeni ulaşmaya başlayan, çok temiz ve çok uzak bir yıldızdı.

Blake, bir eserinde; "Eyleme dönüşmeyen arzu, ruh bozukluğuna yol açar" diyordu. "Durgun sulardan sadece zehir bekle" sözü ise Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'ının başına kolaylıkla yerleştirilebilirdi.

Yeraltından Notlar'ın kahramanı "On dokuzuncu yüzyıl eylem adamı karaktersiz bir varlıktır." der, tabi eğer ona kahraman diyebilirsek. Dostoyevski'ye göre, eylem adamı orta zekâlı bir insan olmalıdır, çünkü üstün zeka kendi kendisinin eyleme geçişine engel olur. Üstün zeka, eylemi bir çeşit gizli anlaşma olarak görür ve kendi düşüncesini sınırlar. Akıllı adamın etkisi altında eyleme geçecek olan, bir Piyer Stepanoviç, bir Smerdiakov olacaktır. Dostoyevski *Suç ve Ceza*'da henüz düşünce adamıyla eylem adamı arasına bu ayırımı koymamıştı.

Akıl hiçbir eyleme girişmez, eylemi kendi yerine başkalarına yaptırır. Dostoyevski'nin birçok eserinde, bu özel rol bölüşümünü düşünen bir insanın akıl vermesi ve teşvikiyle ve sanki onun yerine davranan kişi arasında oluşan o gizli suç ortaklığını, o tedirgin eden ilişkiyi buluruz. Ivan Karamazov'u ve Smerdiakov'u, Stavrogin'i ve onun "maymunum" adını verdiği Piyer Stepanoviç'i aklınıza getirin...

Dostoyevski'nin son kitabında, *Karamazov Kardeşler*'de, akıllı Ivan'la uşak Smerdiakov arasında ge-

lişen garip ilişkinin, bir bakıma ilk örneğine, *Suç ve Ceza*'da, Dostoyevski'nin ilk büyük romanında rastlamak çok ilginç değil mi? Dostoyevski bu kitapta, efendisi Svidrigaylov'un alaylarından kurtulmak için kendini asan Filka adlı bir uşaktan bahseder bize. Onu "merak ustası" bir çeşit filozof uşak olarak tarif eder. "Arkadaşları, kitaplarının onun aklını karıştırdığını ileri sürüyorlardı."[69]

Bütün bu "maymunlarda", uşaklarda, bir entelektüelin yerine davranan tüm bu insanlarda, aklın şeytansı üstünlüğüne duyulan bir aşk, tutkulu bir bağlılık vardır. Piyer Stepanoviç'in gözünde, Stavrogin'in etkisi çok uç sınırlardadır; ancak entelektüelin bu "aşağı" insana duyduğu küçümseme de aynı şekilde çok güçlüdür:

> "Size gerçekleri söylememi istiyor musunuz, dedi Piyer Stepanoviç, Stavrogin'e. Biliyor musunuz, bir ara bu düşünce benim de aklıma geldi - bu, vahşi bir cinayet fikridir-. Hatta, siz bana bunu ima etmiştiniz. Aslına bakarsanız siz hiç önemsemeden, benimle dalga geçmek için yapmıştınız bunu, çünkü ciddi olarak bana böyle bir imada bulunmazdınız.[70]
>
> ...
>
> Konuşmanın en ateşli yerinde, Piyer Stepanoviç, Stavrogin'e yaklaştı ve yakasına yapıştı –belki de bile bile yaptı– ancak koluna inen sert darbe nedeniyle yakasını bırakmak zorunda kaldı.
>
> – Hey hey! Ne yapıyorsunuz? Dikkat edin, ko-

69 *Suç ve Ceza, cilt 2*, ss. 10 ve 24.

70 *Ecinniler, cilt 2*, s. 222.

lumu kıracaksınız.[71] (Ivan Karamazov da Smerdiakov'a buna benzer bir zorbalıkta bulunacaktır.)"

Ve biraz ileride:

Nikolas Vsevolodoviç, Tanrı önündeymiş gibi konuşun; suçlu musunuz, değil misiniz? Yemin ediyorum, sözünüze inanacağım, dünyanın öbür ucuna kadar peşinizden geleceğim. Evet, gittiğiniz her yere gideceğim! Bir köpek gibi peşinizden ayrılmayacağım..."[72]

Aydın kişi, ötekine hükmettiği için mutludur. Ama aynı zamanda, beceriksiz eylemiyle ona kendi düşüncesinin bir karikatürünü sunan bu öteki nedeniyle bitap düşmüştür.

Bence, Dostoyevski'nin mektupları, eserlerinin, özellikle de bu büyük yazarın en güçlü ve en olağanüstü kitabı olan *Ecinniler*'i nasıl kaleme aldığı konusunda bizi aydınlatmaktadır. Biz burada çok özel bir edebiyat olayına şahitlik ediyoruz. Dostoyevski'nin yazmak istediği kitap, bizim elimizdekinden oldukça farklıymış. *Ecinniler*'i yazmaya başladığında, ilk başlarda hiç düşünmediği yeni bir kişi doğmuş zihninde. Bu yeni karakter yavaş yavaş romanda ön plana geçmiş ve işin başında en önemli kahraman olması gereken kişiyi yerinden etmiş. Dostoyevski Ekim 1870'de, Dresden'de, "Hiçbir eser bana bunun kadar acı vermedi" diye yazar.[73]

71 *Ecinniler, cilt 2, s.* 223.

72 *Ecinniler, cilt 2*, s. 230.

73 *Yazışmalar*, s. 283.

"İlk başlarda, yani geçen yazın sonlarına doğru, onu üzerinde çalışılmış, şekillendirilmiş kabul ediyor ve ona yüksekten bakıyordum. Ancak daha sonra gerçek ilham geldi bana ve bu eseri bir anda sevdim, dört elle ona sarıldım ve o ana kadar yazdıklarımı karalamaya koyuldum. O yaz, başka bir değişiklik daha oldu. Romanın gerçek kahramanı olmak isteyen yeni bir kişi belirdi, öyle ki sonunda ilk kahraman geriye çekilmek zorunda kaldı. Gerçi o da oldukça ilgi çekiciydi, ama yine de kahraman adına gerçekten yaraşmıyordu. Yeni kişi beni öylesine büyüledi ki, bütün eseri yeniden yazmaya koyuldum."[74]

Artık bütün dikkatini topladığı bu yeni karakter, belki de Dostoyevski'nin yarattığı en ilginç ve an ürkütücü varlık olan Stavrogin'dir. Stavrogin, eserin sonlarına doğru, kendi kendini açıklayacaktır. Dostoyevski'nin kahramanlarının her birinin, herhangi bir anda ve genelde hiç beklemedik bir şekilde, ağzından kaçan bir sözle, adeta kişiliğinin anahtarını vermemesi pek enderdir. Bakın kendisi için ne diyor Stavrogin:

"Beni Rusya'ya bağlayan hiçbir şey yok. Orada da, her yerde olduğu gibi kendimi yabancı hissediyorum. Aslına bakarsan buradaki -İsviçre- hayatı diğer yerlerden daha çekilmez buldum. Ama burada bile, hiçbir şeyden nefret edemedim. Oysa bütün gücümü harcadım, kendi kendimi öğrenebilmek için. Bunu bana siz öğüt-

74 *Yazışmalar*, s. 384.

lemiştiniz. Bütün bu denemelerin ardından, önceki yaşamımın bütününde, son derece güçlü olduğumu anladım. Ama bu güç nerede kullanılmalıydı? İşte hiçbir zaman bilemediğim, şu anda da bilmediğim şey bu. Her zaman olduğu gibi şu an da iyi bir iş yapmak isteyebilir ve bundan büyük zevk alırım. Ama bunun yanında, kötülük yapmak da isterim ve bundan da hoşlanırım."[75]

Son konuşmamda, Dostoyevski açısından son derece önemli olan bu açıklamaların ilk cümlelerine yeniden döneceğiz: Stavrogin'in yurduna bağlı olmayışı. Bugün ise sadece Stavrogin'i bir o yana bir bu yana çeken ikili eğilim üzerinde duralım:

"Her insanda, diyordu Baudelaire, eşzamanlı iki eğilim vardır: Biri Tanrı'ya doğru, öteki Şeytan'a doğru."

Aslında, Stavrogin enerjiden hoşlanmaktadır. William Blake'e bu garip kişiliğin ne olduğunu soracağız. Blake "Enerji tek yaşamdır. Enerji, sonsuz zevk demektir" diyordu.

Şimdi de şu birkaç *atasözünü* dinleyin: "Aşırılık yolu bilgelik sarayına götürür." ya da "Eğer deli delilikte direnseydi, bilge olurdu." ve "Önce aşırılığı tadan, kararlılığın ne olduğunu bilir." Blake enerjiyi çeşitli biçimlerde yüceltir: "Aslanın kükremesi, kurdun uluması, denizin kabarması ve yıkıcı savaş insan gözünün kavrayamayacağı büyüklükteki sonsuzluğun parçalarıdır."

75 *Ecinniler.*

Bir de şunu okuyalım: "Sarmış saklar, çeşme taşırır." ya da "Kızgınlığın kaplanları, bilginin atlarından daha bilgedir." ve son olarak Dostoyevski'nin farkında olmadan benimsediği şu düşünce: "Karşıtlar olmasa, gelişme de olmaz: çekim ve itim, akıl ve enerji, sevgi ve nefret insan varoluşuna aynı derecede gereklidir." Bir diğeri ise şöyledir: "Yeryüzünde, birbirlerine düşman kalacak iki karşıt eğilim varolagelmiştir, bundan sonra da var olacaktır. Bunları uzlaştırmaya çalışmak, varoluşu yok etmeye uğraşmak demektir."

Bütün yaşamı boyunda Dostoyevski'nin kafasını kurcalayan bir düşünce vardı: Kötülük karşısında duyulan tiksintiyle kötülüğün –kötülük derken, acı çekmekten de bahsediyorum– gerekli olduğu düşüncesi. Onu okurken, Maitre du Champ'in bir sözü gelir aklıma: "İstersen," der du Champ'ın uşaklarından biri, "gidip kötü otları temizleyelim." Maitre ise şöyle cevap verir: "Hayır, bırakın, hasat gününe kadar, iyi tohumun yanında, kötü otlar da boy atsın."

Ancak ne olursa olsun, hiçbir zaman kendimizi Dostoyevski'nin gerçek düşünceleri konusunda kandırmayalım. Her ne kadar üstün insan sorunu birçok yönüyle ortaya konulduysa ve her ne kadar kitaplarının her birinde bu sorunun alttan alta boy gösterdiğini görüyorsak da, derinliğine bakınca yalnızca *İncil* doğrularının ağır bastığını fark ederiz. Dostoyevski kurtuluşu ancak bireyin kendi kendinden vazgeçmesinde görmekte ve ancak buna inanmaktadır. Öte yandan, o, insanın en dar anında Tanrı'ya en yakın olduğunu ifade etmektedir. İşte ancak o an yüksele-

cektir şu çığlık: "Tanrım! Sana başvuruyoruz. Sonsuz yaşamın sırları sende."

Bu çığlığı, her zaman nereye gittiğini bilen, kendine ve Tanrı'ya karşı samimi davrandığını sanan dürüst insandan değil, tam tersine nereye gideceğini bilemeyen insandan bekleyebileceğimizi Dostoyevski de bilmektedir. "Bunun ne demek olduğunu biliyor musunuz?" diyordu Marmeladov Raskolnikov'a. "Gidecek hiçbir yeri kalmamak, cümlesinin ne demek olduğunu biliyor musunuz? Hayır, bunun anlamını henüz bilmiyorsunuz."[76] Raskolnikov, sıkıntısının ve cinayetinin ötesinde, hatta cezalandırılışının ötesinde, ancak çevresinde bulunan insanlardan ayrıldıktan sonra *İncil* ile yüzleşebildi.

Bugün sizlere anlattıklarımın biraz karışık olduğunun farkındayım... Ama bunun sorumlusu biraz da Dostoyevski. Blake "Kültür doğru yollar çizer; faydasız ve dolambaçlı yolları çizmek ise dehanın işi" diyor Blake.

Sonuç olarak Dostoyevski, aynı benim gibi, İncil'in doğrularında hiçbir karışıklık bulunmadığına yürekten inanıyordu ve önemli olan da aslında budur.

76 *Suç ve Ceza, cilt 1*, s. 20.

6

Buraya kadar anlattıklarımdan sonra sizlere hâlâ söylemek istediğim şeylerin çokluğuna ve önemine bakıyorum ve korku duyuyorum. Üstelik daha en başında anladığınız gibi, Dostoyevski burada, çoğu kez, kişisel düşüncelerimi dile getirmek konusunda işime yarayan bir bahaneden başka bir şey olmadı. Eğer bu şekilde davranırken, Dostoyevski'nin düşüncelerini değiştirmiş, tanınmaz bir duruma sokmuş olsaydım, kendimi daha da fazla suçlayacaktım. Ama hayır... Böyle bir şey yapmadım. Olsa olsa, Montaigne'in sözünü ettiği arılar gibi, Dostoyevski'nin eserlerinde benim balıma yarayacak şeyi aradım. Bir resim aslına ne kadar benzerse benzesin, işin içinde her zaman ressamdan bir şeyler ve hatta çoğu kere en az modelden alınan kadar bir şeyler bulunur. En iyi model, hiç kuşkusuz, en çeşitli benzerliklere ve en çok sayıda portre yapılmasına izin veren modeldir. Ben Dostoyevski'nin portresini yapmayı denedim. Modelimdeki benzerlikleri hâlâ tüketemediğimi hissediyorum.

Ayrıca, daha önceki söyleşilerimde yapmak isteyeceğim değişikliklerin çokluğu altında da eziliyorum. Bu söyleşilerden tek bir tanesi yoktur ki, içinde onu yaptıktan sonra, size söylemeyi tasarlayıp da unuttuğumu hissettiğim bir nokta bulunmasın.

Örneğin, William Blake'in atasözlerinden en ilginçlerinden birkaçını sizlere okurken, bu atasözlerini anmama yol açan *Ecinniler*'den alınma parçayı bütünüyle okumayı unuttuğumu fark ettim. Bu unutkanlığı telafi etmeme izin verin. Üstelik *Ecinniler*'in bu sayfasında, daha önceki konuşmalarımda sizlere tarif etmeye çalıştığım, çeşitli öğeler arasındaki kaynaşmayı -aynı zamanda karmaşayı- ve öncelikle iyimserliği, yaşamla beslenen vahşi sevgiyi -ki bunu Dostoyevski'nin bütün eserlerinde görmekteyiz- büyük bir hayranlıkla fark edeceksiniz:[77]

– Çocukları sever misiniz?

– Evet, severim, dedi Kirilov, oldukça kayıtsız bir sesle.

– Öyleyse yaşamayı da seviyorsunuz?

– Evet, yaşamı da seviyorum. Şaştınız mı buna?

– Ama kendinizi öldürmeye karar vermiştiniz?

Bir iyimserlik krizindeyken kendini öldürmeye karar veren Dimitri Karamazov'un, sadece hissettiği coşkuyla şunları söylediğini de görmüştük:

– Çok mutlu görünüyorsunuz, Kirilov?

– Gerçekten de çok mutluyum, diye doğruladı, sanki en olağan karşılığı veriyormuş gibi.

– Ama daha biraz önce, son derece sinirliydi-

77 *Ecinniler, cilt 1*, s. 256 ve devamı.

niz. Liputin'e kızmıştınız değil mi?

– Hımın! Artık şikâyet etmiyorum. O sırada mutlu olduğumu bilmiyordum... İnsan mutluluğunu tanımadığı için, yalnızca bunun için, mutsuzdur. Mutlu olduğunu öğrenen insan, daha o anda büyükleşecektir... Her şey iyidir, bunu bir anda fark ettim.

– Ya açlıktan ölürsek, ya küçük bir kızın ırzına geçersek, bu da mı iyi?

– Evet, her şeyin iyi olduğunu bilen bir insan için her şey iyidir.

Dostoyevski'nin eserlerinde sık sık karşımıza çıkan yüzeysel vahşilik kabulüne, aldanmayın. Bu vahşilik, Blake'inkine benzeyen ve Dostoyevski'nin Hıristiyanlığını Roma'dan çok Asya'ya yakın bulmama yol açan dinginliğin bir bölümüdür. Ne var ki, Blake'te enerjinin göklere çıkarılmasına dek varan enerjinin kaynağı Dostoyevski'nin Doğulu değil Batılı yanıdır.

Ecinniler'deki o şaşkınlık veren diyalogu okumaya devam ettiğimizde, Kirilov'un şu sözlerini duyarız:

> "İnsanlar iyi olduklarını bilmedikleri için iyi değildirler. Bunu öğrendikten sonra, artık bir daha küçük kızların ırzına geçemeyeceklerdir. İyi olduklarını öğrenmeleri gerekir ve bir kez öğrendiler mi, daha o anda, en son insana kadar, hepsi iyi olacaklardır."[78]

Diyalog devam etmekte ve şu garip düşünce ortaya çıkmaktadır.

78 *Ecinniler, cilt 1*, s. 258.

– Peki, siz bunu bildiğinize göre, iyi bir insan mısınız?

– Evet.

– Bu noktada, doğrusu, ben de sizinle aynı fikirdeyim, diye mırıldandı Stavrogin, kaşlarını çatarak.

– İnsanlara iyi olduklarını öğretecek kimse dünyanın sonunu getirecektir.

– İnsanlara bunu öğreten kişiyi çarmıha gerdiler.

– Yine gelecek ve adı da üstün insan olacak.

Bu düşünce bizi Nietzsche'ye götürür. Ancak bu aşamada, "üstün insan" öğretisi konusunda bir küçük düzeltme yapmak istiyorum; Nietzsche'nin üstün insanının üzerinde, bu kadar zamandır yanlış yorumlanan o "sert olun" yaftası varsa da, üstün insan bu sertliği başkalarına karşı değil, kendine karşı göstermektedir. Ve bu insanı, Raskolnikov'la Kirilov'da görür gibi olduğumuz üstün insandan ayıran da işte budur. Aşmak istediği insanlık kendi insanlığıdır. Söylediklerimi özetleyeyim: Aynı sorundan yola çıkan Nietzsche ile Dostoyevski bu soruna farklı, zıt çözümler öneriyorlar. Nietzsche kendini doğrulamayı öneriyor, yaşamın amacını bu doğrulamada görüyor. Dostoyevski ise bir kendinden vazgeçişi öne sürüyor. Nietzsche'nin en yüce aşamayı gördüğü yer, Dostoyevski için bir yıkımdır.

Bu sözleri, alçakgönüllülüğü yüzünden adını veremeyeceğim bir hasta bakıcının mektubunda okumuştum.

Geçen savaşın en karanlık dönemleriydi; çevre-

sinde korkunç acılardan başka bir şey görmüyor, sadece ümidini yitirmiş insanların sözlerini işitiyordu: "Ah! Keşke acılarını sunmayı bilebilselerdi!" diye yazıyordu.

Bu haykırışta öyle bir ışık var ki, buna herhangi bir açıklama eklemeyi büyük bir suç olarak kabul ederim. Olsa olsa, *Ecinniler*'deki şu cümleyle kıyaslayacağım onu:

> "Toprağı gözyaşlarınla suladığın, gözyaşlarını ona sunduğun zaman, üzüntün geçecek ve sen her şeyi unutacaksın.[79]
>
> Burada Pascal'ı: "Sevinç! Sevinç! Ey sevinç gözyaşları!" diye haykırtan, o "tatlı ve noksansız" boyun eğişe oldukça yakınız.
>
> Dostoyevski'de bulduğumuz bu sevinç hali, İncil'in insanlara öğütlediği ruh halinin kendisi değil mi? İsa'nın yeniden diriliş -ikinci kez doğuş- adını verdiği şey yardımıyla içine girdiğimiz bu durum; ancak içimizdeki bireysellikten vazgeçerek elde edebildiğimiz bu yüce mutluluk; sonsuzluğun -ölümsüzlük- içine dalmamıza, Tanrı'nın krallığına girebilmemize ve evrensel yaşamın karmaşık duygusuna ortak olmamıza engel olan şey de işte bu kendi benliğimize olan güçlü bağlılığımızdır.

Dostoyevski, Ecinniler'in sonlarına doğru, Kirilov'un ulaştığı bu garip mutluluk haline yeniden değinir.

Dostoyevski'nin düşüncesinin daha derinlerine inmemize ve sizlere söylemek istediğim en önemli

79 *Ecinniler, cilt 1*, s. 148.

doğrulardan birini anlamamıza izin veren şu bölümü birlikte okuyalım:[80]

"– Bazı anlar vardır ki –ancak beş altı saniye sürerler– aniden sonsuz uyumun varlığını hissedersiniz. Bu durum ne bu dünyadan, ne de öteki dünyadandır, ancak insanın üzerinde bulunan dünyaya ait geçici kılıfların içinde dayanamayacağı bir şeydir bu. Ya bedensel olarak biçim değiştirmek, ya da ölmek gerekir. Bu çok açık ve tartışılmaz bir duygudur. Ansızın bütün doğa ile iletişim içinde olduğunuzu hissedersiniz... Hiçbir şeyi bağışlamazsınız artık, çünkü bağışlayacak bir şey kalmamıştır. Artık sevmezsiniz de, oh oh! Çünkü bu duygu sevgiden üstündür! Ve işin en korkuncu, bu durumun ortaya çıkışındaki kesinlik ve içinizi dolduran sevinçtir. Bu durum beş saniyeden fazla sürerse, ruh buna dayanamaz, yok olur gider. Bu beş saniye boyunca, bütün bir insan varoluşunu yaşarım ve bu beş saniye için, bütün hayatımı verebilirim, çünkü buna değecek kadar değerlidir. Bu duruma on saniye dayanabilmek için, bedensel olarak değişmek gerekir. Bence insan yeni insanlar dünyaya getirtmekten vazgeçmelidir. Eğer amaca varıldıysa, başka çocuklara, gelişime ne gerek var?

– Kirilov, sık sık böyle olur musunuz?

– Kimi zaman üç günde bir, kimi zaman haftada bir.

– Saralı olmayasınız?

– Hayır.

– Öyleyse, olacaksınız. Dikkat edin, Kirilov, bu işin böyle başladığını duymuştum. Bu hasta-

80 *Ecinniler, cilt 2*, s. 303.

lığa tutulmuş biri, nöbet öncesi duyulan şeyleri ayrıntılarıyla bana anlattı ve sizi dinlerken onu dinliyormuş gibi oldum. O da bana beş saniyeden söz etti, bu duruma daha fazla dayanmanın olanaksızlığını belirtti."

Budala'da, aynı mutluluk duygusunu tanıyan Prens Mişkin'in, bunu kendisinin de acısını çektiği saraya bağladığını görürüz.

Mişkin saralıdır, Kirilov saralıdır, Smerdiyakov saralıdır. Dostoyevski'nin büyük romanlarının her birinde bir sara hastası vardır. Dostoyevski'nin de saralı olduğunu biliyoruz. Romanlarına sarayı sokmaktaki ısrarı, ahlak anlayışının oluşumunda, düşüncelerinin biçimlenişinde bu hastalığa ayırdığı yeri bize açıklıkla göstermektedir.

Her ahlaki devrimin temelinde, eğer dikkatle araştırılırsa, her zaman için küçük bir bedensel sır, tensel bir tatminsizlik, bir tür endişe ve olağandışı bir durumla karşılaşılır. Burada, kendimden bir söz alıntı yapacağım için özür dilerim, ama aynı sözcükleri yinelemeden bunu aynı kesinlikte kesinlikle söyleyemeyeceğim.[81]

Her ahlaki devrimin, Nietzsche'nin değerler değişimi adını vereceği her şeyin, bedensel bir dengesizlikten ileri gelmesi doğaldır. İnsan sağlıklıyken düşünce de uykuya dalar. İçinde bulunduğu durum kendisini tatmin ettiği için, düşünce herhangi bir şeyi değiştirmeye kalkışmaz –Burada insanın iç durumunu kastediyorum. Çünkü insanın dışındaki ya da

81 *Seçme Eserler*, s. 101.

toplumsal durum için devrimcinin nedeni bambaşkadır; birinciyi kimyacılar yaparken, ikinciyi tamirciler yapar.– Bir devrimin çıkış noktasında, her zaman bir rahatsızlık vardır; devrimcinin duyduğu rahatsızlık bir tür iç dengesizlikten kaynaklanır. Çeşitli duygu yoğunlukları, özel durumlar, ahlaki değerler birbirlerinden farklı şekillerde önüne getirilmiştir ve devrimci onları birbiriyle uyumlu hale getirmeye çalışır. Yeni bir denge oluşturmak ister; bu yeni eserinin özü, kendi içinde hissettiği düzensizliğin, kendi mantık ve yargısına göre yeniden düzenlenmesinden başka birşey değildir; çünkü düzensizliğe dayanamaz. Tabi ki, bir devrimci olmak için dengesiz olmanın yeterli olduğunu söylemiyorum, ama her devrimcinin öncelikle dengesiz bir kişi olduğunu ifade ediyorum.

Bugüne dek, insanlığa yeni değer ölçüleri sunmuş kişiler arasında, kişiliğinde M. Binet-Sanglé'nin "kusur" adını vereceği bir eksiklik bulunmayan tek bir devrimciye rastlamadım: Sokrat, Pascal, Nietzsche, Rousseau...

Şöyle dediğinizi duyar gibi oluyorum: "Bu yeni bir çıkarım değil ki. Lombroso'ya ya da Nordau'ya ait bir teoridir bu: deha bir çeşit nevrozdur." Hayır, hayır, beni hemen anlamaya çalışmayın ve son derece önemli gördüğüm bir noktayı açıklamama izin verin:

Örneğin Victor Hugo gibi, akıl sağlıkları yerinde dehalar da vardır; tadını çıkardığı iç dengesi ona hiçbir yeni sorun çıkartmamaktadır. Eğer çılgın yanı olmasaydı, Rousseau yenilip yutulmaz bir Çiçero'dan

başka bir şey olamayacaktı. Gelip de sakın bize: "Hasta olması çok üzücü!" demesinler. Eğer hasta olmasaydı, olağandışı durumunun karşısına çıkardığı bu sorunu çözmeye, kendi düzensizliği de içinde olmak üzere, yeni bir uyum bulmaya çalışmayacaktı. Tabi ki, sağlıklı devrimciler de var; ama bunlar daha ziyade yasa koyuculardır. Kusursuz bir iç dengesi sağlamış kişiler de devrimler yapabilir, ama bu devrimler insanın dışında olan dönüşümlerdir: onlar yeni kanunlar koyarlar. Diğer, hastalıklı, devrimciler ise önceden konmuş yasalardan kaçarlar.

Kendi durumu nedeniyle, oldukça bilgi sahibi olan Dostoyevski, hastalıklı bir durumu zihninde canlandırır. Bu durum, belli bir süre için, yeni bir yaşama denklemini de beraberinde getirir ve bu yeni denklem romanlarındaki kişilerden birine telkin edilir. Buna örnek olarak, *Ecinniler*'deki tüm entrikaların ortasındaki Kirilov'u verebiliriz. Kirilov'un, hemen kendini öldürmesi gerektiği için değil, ama kendini öldürme kararında olduğu için intihar edeceğini biliyoruz. Neden? Bunu ancak romanın sonuna doğru anlarız.

> "– Kendinizi öldürme fikriniz hiçbir anlam veremediğim, bir fantaziden başka bir şey değil, diyecekti Piyer Stepanoviç ve bu düşünceyi kafanıza ben sokmadım;[82] benimle ilişkiye girmeden önce de bu fikir çoktan kafanızda belirmişti ve ondan ilk olarak bana değil, yabancı ülkelere göçmüş olan dindaşlarımıza söz ettiniz. Şuna da dikkat edin ki, içlerinden hiçbirinin bu itirafları

82 *Ecinniler, cilt 2*, s. 332.

yapmanız yönünde bir istekleri de olmadı; hatta hiçbiri sizi tanımıyordu bile. Siz, kendi isteğinizle, gidip onları bu düşüncenize ortak ettiniz. Ee, gördünüz! Eğer sizin bu âni iç döküşünüz karşısında, sizin rızanızla –bu noktaya dikkatinizi çekerim- şimdi artık değiştirilmesi olanaksız bir plan oluşturulmuşsa yapılacak bir şey yoktur."

Kirilov'un intiharı mutlak olarak bedelsizdir. Demek istediğim bunu gerektiren nedenlerin dışarıdan gelmediğidir. "Bedelsiz" bir hareketin koruması altında ve bu hareketin yardımıyla yeryüzüne ne gibi bir saçmalık sokabileceğimizi göreceğiz.

Kirilov intihar kararı aldıktan sonra, her şey önemini yitirdi. İntiharına yol açan ve onu harekete geçiren –çünkü bu fiil, ne kadar bedelsiz olursa olun, hiç şüphesiz nedensiz değildir– ve onu, başkalarının işleyeceği, kendisinin de seve seve yükleneceği bir cinayet karşısında kayıtsız bırakan garip bir ruh durumu bu; ya da hiç olmazsa Piyer Stepanoviç bunun öyle olacağını düşünmektedir.

Piyer Stepanoviç, tasarladığı cinayet aracılığıyla başlarına geçtiği, ama seçiminin kendi elinde olmadığını hissettiği fesatçı arkadaşlarını birbirine bağlamayı planlamaktadır. Bu arkadaşlarından her birinin, suça ortak olduktan sonra kendini suç ortağı gibi hissedeceğini, kendini işin içinden çekip çıkaramayacağını, buna cesaret edemeyeceğini ümit etmektedir.

– Öldürecek olan kimdir?

Piyer Stepanoviç henüz buna karar vermemiştir. Kurbanın kendi kendini seçmesi çok önemlidir çünkü.

Suç ortakları bir salonda toplanır; ve yapılan konuşmaların ardından şu soru ortaya çıkar: "Acaba aramızda bir casus var mı?" Bu soruyu büyük bir kaynaşma takip eder; herkes aynı anda konuşmaya başlar.

"– Baylar, eğer durum buysa, diye sürdürdü Piyer Stepanoviç, ben de ancak herkes kadar tehlikedeyim, dolayısıyla tek bir soruya karşılık vermenizi rica ederim, isterseniz yanıt verip vermemekte bütünüyle özgürsünüz.

– Ne sorusu, ne sorusu, diye herkes bağırmaya başladı.

– Cevapladıktan sonra bir arada kalmamız mı, yoksa şapkalarımızı alıp her birimizin bir yana gitmesi mi gerektiğini anlayabileceğimiz kadar önemli bir soru.

– Soru, soru?

– İçinizden biri, siyasi bir suikastı öğrense, bütün sonuçları göze alarak gidip bunu polise bildirir mi, yoksa evinde oturup olayların gelişimini mi izler? Bu konuda her birinizin görüşü farklı olabilir. Bu soruya verilecek olan cevap, ayrılmamız mı, yoksa bir arada, hem de bu gecenin dışında da bir arada, kalmamız mı gerektiğini açıkça ortaya koyacak."[83]

Ve Piyer Stepanoviç bu gizli derneğin üyelerinden bazılarını özel olarak sorgulamaya başlar. Onu durdururlar.

"– Boşuna soruyorsunuz, herkes aynı cevabı verecek, içimizde hain yok!

83 *Ecinniler, cilt 2*, ss. 83 ve 84.

– Neden bu bey ayağa kalkıyor, diye bağırdı bir kız öğrenci.

– Bu Şatov. Neden ayağa kalktınız, diye sordu Bayan Virginski.

Şatov gerçekten de ayağı kalkmıştı. Şapkası elinde Verkovenski'ye bakıyordu. Sanki ona bir şeyler söylemek isteyip de çekinirmiş gibi bir hali vardı. Yüzü sararmıştı ve çok gergindi. Her seferinde kendini engelledi ve tek bir kelime etmeksizin, kapıya doğru yöneldi.

– Bu sizin için pek iyi olmayacak, Şatov, diye bağırdı Piyer Stepanoviç.

Şatov bir an için kapıda durdu:

- Bu durum, senin gibi alçak ve hain bir kişinin çok işine yarayacak, diye bir şeyler geveledi ağzında, onun karanlık tehtidine karşılık vermek için; daha sonra çıktı.

Yeniden bağrışmalar başladı.

– Deneme bitmiştir."[84]

Bu konuşmaların ardından öldürülecek olan kişi de kendini belli etmiştir. Acele etmek gerekmektedir: Şatov, gidip polise her şeyi anlatmadan önce öldürülmelidir.

Burada Dostoyevski'nin gösterdiği ustalığa her birlikte bakalım hayranlıkla. Çünkü kendimi hiç durmadan onun düşüncelerinden söz etmeye kaptırdığımdan, bu düşünceleri bize verişindeki olağanüstü sanatı bir yana bırakmak gibi bir suç işlediğimi hissediyorum.

Kitabın tam bu bölümünde, çok özel bir sanat so-

84 *Ecinniler, cilt 2*, s. 85.

runu ortaya çıkaran, olağanüstü bir şey beliriyor. Çok sık tekrar edilen bir söz vardır, bir romanda olayların belli bir anından sonra, artık araya hiçbir şey girmemelidir: olay hızını almıştır ve dosdoğru amacına ulaşmalıdır. Hayır! İşte tam bu anda –olay tam en dik inişe geldiği anda– Dostoyevski en şaşırtıcı bölünmeleri gerçekleştirmektedir. Okuyucunun sinirlerinin o anda, her şeye büyük bir önem kazandıracak kadar gergin olduğunun farkındadır. Bu nedenle, ana konunun akışını, en gizli düşüncelerinin değerlendirildiği ani parantezlerle, durdurmaktan çekinmez. Şatov'un, ya ihanet edeceği ya da öldürüleceği akşam, yıllardır görmediği karısı ortaya çıkar. Kadın doğum yapmak üzeredir, ancak Kirilov ilk anda bu durumun hiçbir şekilde farkına varmaz.

Eğer beceriksiz işlenseydi, bu karşılaşma sahnesi son derece kaba olabilirdi. Ancak kitaptaki en güzel sahnelerden biridir bu. Aslında bu sahne, tiyatro argosuyla "utilité" (ikinci derecede rol) ya da; edebiyatta "cheville" (yer doldurmaya yarayan şey) denen türden bir sahnedir. Ancak Dostoyevski'nin sanatının en hayranlık verici yanı da işte böyle anlarda ortaya çıkıyor. Poussin'le birlikte: "Hiçbir şeyi ihmal etmedim" diyebilir. Bir sanatçının büyüklüğü de buradan gelir zaten; her şeyden yararlanır büyük sanatçı, her terslikten bir şeyler çıkarır. Olay burada yavaşlamak zorundadır. Olayın hızlı akışına engel olan ayrıntılar bir anda büyük önem kazanır. Dostoyevski'nin, Şatov'un karısının apansız gelişini anlattığı bölüm, karısıyla yeni koca arasındaki konuşma, Kirilov'un araya girişi ve iki adam arasında birdenbire

başlayan yakınlık, bütün bunlar kitabın en güzel bölümlerinden birini oluşturur. Burada bir kez daha, daha önce sözünü ettiğim, kıskançlıktan yoksun oluşa hayran kalırız. Şatov karısının gebe olduğunu bilir, ama karnındaki çocuğun babasının kimliğinin sözü bile edilmez. Şatov, bu acı çeken ve kendisine sadece iğneleyici sözler sarf eden kadına karşı çok güçlü bir sevgi beslemektedir.

> "Oysa, o aşağılıkları ele verilmekten kurtaran ve onlara düşmanlarını ortadan kaldırma imkanı sağlayan da işte bu olaydır. Marie'nin dönüşü, Şatov'un aklını kurcalayan şeyleri değiştirdi. Onun keskin görüşlülüğünü ve alışılmış tedbirli tutumunu bir anda yok etti. O andan sonra, kişisel güvenliğine değil, başka şeylere önem vermeye başladı."[85]

Kirilov'a gelince: Piyer Stepanoviç'in, Kirilov'un intiharından yararlanmayı tasarladığı an gelmiştir. Kirilov neden canına kıyacaktır acaba? Piyer Stepanoviç onu sorguya çeker. Pek iyi anlayamaz. Bir daha yoklar. Anlamak istemektedir. Kirilov'un, son anda görüş değiştirmesinden, elinden kaçmasından korkmaktadır... Ama hayır.

> "Daha sonraya bırakmayacağım, der Kirilov, şimdi öldürmek istiyorum kendimi."

Piyer Stepanoviç'le Kirilov arasındaki konuşma oldukça gizemlidir. Çünkü Dostoyevski'nin kafasında bile gizemli kalmıştır. Buraya kadar da gördüğü-

85 *Ecinniler, cilt 2*, s. 284.

nüz gibi, Dostoyevski düşüncelerini doğrudan doğruya değil, hep romanlarında konuşan kişiler aracılığıyla, bu düşünceleri mal ettiği, bunların yorumcusu olan kişiler aracılığıyla dile getirmektedir. Kirilov çok garip bir ruh halindedir. Birkaç dakika sonra canına kıyacaktır, ancak sözleri beklenmedik ve karmakarışıktır; bu sözler arasından Dostoyevski'nin düşüncelerini bulup çıkarmak ise biz yorumculara düşmektedir.

Kirilov'u intihara götüren düşünce, Pierre'in anlayamayacağı, gizemli bir düşüncedir. *Yazışmalar*'ın Fransızca çevirisinin ek bölümden aldığım şu birkaç satır, Kirilov'un kişiliğine yeni bir ışık getiriyor:

> "Beni çok iyi anlamaya çalışın, isteyerek, tam bir bilinçle ve her türlü zorlamadan uzak olarak yapılmış bir özveri, başkaları uğruna kendini gözden çıkarma, bence kişiliğin gelişmesini, insanın yüceliğini, kendine egemen oluşunu, en güçlü iradeyi gösteren belgedir. Kendi canını, kendi isteğinle başkalarına adamak, herkesin iyiliği için kendini çarmıha gerdirmek, ateşe attırmak, bütün bunlar ancak güçlü bir kişilik gelişimiyle mümkün olabilir. Son derece gelişmiş, kişilik olduğunun bilincine bütünüyle varmış kişi kendisi için artık hiçbir işe yaramaz, yani başkalarının da aynı biçimde özgür, mutlu kişilikler olabilmesi uğruna kendini gözden çıkarmaktan başka bir işe yaramaz. İşte insan da buna ulaşmaya çalışır."[86]

86 *Yazışmalar*, s. 540.

Kirilov'un sözleri ilk bakışta bize tutarsız gözükse de, bu sözler aracılığıyla, sonunda Dostoyevski'nin kendi düşüncesini keşfedebiliyoruz.

Şu an, Dostoyevski'nin kitaplarından çıkarılacak dersi eksiksiz bir şekilde ortaya koymaktan ne kadar uzak olduğumu hissedebiliyorum. Bir kez daha tekrar etmeliyim ki, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, benim burada özellikle aradığım şey, kendi düşünceme en yakın olan yönlerdi. Hiç kuşkusuz, başkaları bu eserlerde çok farklı yönler bulabilirler. Ve, son dersimi bitirmek üzere olduğum şu anda, sizler doğal olarak benden bir sonuç bekliyorsunuz: Dostoyevski bizi nereye götürüyor ve bize öğrettiği en temel şey nedir?

Bazı kimseler, Dostoyevski'nin anarşiye karşı duyduğu tiksintiyi çok iyi bilmelerine rağmen, onun bizi dosdoğru Bolşevikliğe götürdüğünü söyleyeceklerdir. *Ecinniler*, başından sonuna kadar, Rusya'yı eleştiren bir kitaptır. Ama, mevcut kanunlara karşı, "yeni değer ölçüleri" getiren her insan, tutucu kimselerin gözünde daima bir anarşist olacaktır. Dostoyevski'de kargaşadan başka bir şey görmek istemeyen tutucularla milliyetçiler, onun bize hiçbir yararı olmayacağı sonucuna varıyorlar; ben onların bu karşı çıkışlarını Fransa'nın dehasına küfretmek gibi gördüğümü söyleyeceğim. Sadece dış görünüşü bize benzeyen, içinde kendi düzenimizi, kendi mantığımızı ve bir bakıma, kendi yansımamızı bulabileceğimiz şeyleri almak istemekle, büyük bir hata yapıyoruz. Evet, Fransa belirli bir biçimi olmayandan tiksinti duyabilir, ancak Dostoyevski kesinlikle biçim-

den yoksun değildir; o bu iddiadan çok uzaktır; sadece onun güzellik kuralları bizim Akdenizli kurallarımızdan farklıdır. Hem bu farklılık daha fazla olsa bile, acaba Fransa'nın dehası ne işe yarayacak, mantığı düzene konulması gereken şeye uygulanmayacak da neye uygulanacak?

Yalnızca kendi yansımasını, geçmişinin yansımasını incelemekle, Fransa hayati bir tehlikeyle karşı karşıya kalıyor. Fikirlerimi daha doğru ve olabildiğince ölçülü olarak anlatabilmek için şunları söyleyeceğim: Fransa'da yerleşik gelenekleri sürdüren ve kendilerine bir yabancı istilası gibi gelen şeylere karşı çıkıp, tepki gösteren tutucu kişilerin bulunması iyi bir şeydir. Ama onların yaşama nedenleri de zaten bu yeni katkı değil mi? Eğer bu katkı olmazsa, Fransız kültürü çok kısa sürede boş bir biçimden, donup kalmış bir kalıptan başka bir şey olmayacaktır. Bu kişiler Fransız dehası hakkında ne biliyorlar acaba? Geçmişte olanlar dışında biz ne biliyoruz? Aynı durum, kilise için de geçerlidir. Ben, tutucu kişilerin, dehalar karşısında, çoğu kez, kilisenin azizlere davrandığı gibi davrandığını söylüyorum. Bu azizlerin pek çoğu, başlangıçta, işte o gelenek denen şey adına itilmiş, geri çevrilmiş, inkâr edilmiş, ancak sonradan bu geleneğin en temel taşları olmuşlardır.

Entelektüel korumacılık hakkındaki düşüncelerimi sık sık ifade etmişimdir. Ben bunun büyük bir tehlike olduğuna inanıyorum; ama zekânın milli niteliklerinden arındırılması fikrinin taşıdığı tehlikenin de daha az olmadığı düşüncesindeyim. Bunu söylerken, aynı zamanda Dostoyevski'nin düşüncesini de

dile getiriyorum. Onun kadar iyi bir Rus ve aynı zamanda da evrensel Avrupalı olan bir yazar yoktur. Eğer bu kadar güçlü bir Rus olmasaydı, böylesine geniş anlamda insan da olmazdı ve her birimizi bu kadar farklı şekillerde etkileyemezdi.

Kendisi için, "Yaşlı Avrupalı Rus" diyordu ve *Delikanlı*'da Versilov'a şöyle söyletiyordu:

> "Rus düşünce dünyasında zıtlıkların uyumu vardır... O zamanlar böyle bir düşünceyi kim anlayabilirdi? Kendi başıma dolanıp duruyordum. Ben derken, sadece kendimden bahsetmiyorum... Rus düşüncesinden de söz ediyorum. Oralarda, küfür ve şaşmaz bir mantık vardı; oralarda bir Fransız sadece bir Fransız, bir Alman ise sadece bir Almandı ve bu tarihin herhangi bir döneminden çok daha büyük ölçüdeydi... Sonuç olarak, bir Fransız Fransa'ya, bir Alman da Almanya'sına hiç bu kadar kötülük etmemişti. Bütün Avrupa'da tek bir Avrupalı bile yoktu! Bu kundakçılara Tuilleries'de çıkardıkları yangının bir suç olduğunu söyleyebilecek bir ben vardım. Bu eli kanlı tutuculara göre işlenen suç çok mantıklıydı; ben ise "biricik Avrupalı"ydım. Yalnız, tekrar söylemek istiyorum, ben sadece kendimden değil, Rus düşüncesinden bahsediyorum."[87]

Ve daha ileride şunları okuruz:

> "Avrupa, soylu Fransız, İngiliz ve Almanları yaratabilmiş, ancak geleceğin insanı hakkında hiçbir şey bilmiyor. Ve bence henüz bir şey bil-

87 *Delikanlı*, s. 509.

mek de istemiyor. Bu, anlaşılması kolay bir şey. Onlar özgür değil, biz ise özgürüz. Ben tek başıma, içimdeki Rus tedirginliğiyle, Avrupa'da özgürdüm... Dikkat et, dostum, bu bir farklılıktır. Her Fransız, gerçek bir Fransız olarak kalma şartıyla Fransa'nın dışında bütün insanlığa da yararlı olabilir; İngiliz ve Alman için de aynı şey söz konusudur. Rus'a gelince, o da, –daha bugünden, yani son şeklini almadan çok önce bile– ne kadar Rus olursa, o kadar çok Avrupalı olacaktır: İşte bizim ulusal karakterimiz de buradadır."[88]

Ecinniler'de, yavaş yavaş oluşan Bolşevikliği görürüz. Bunun için, Şigalev'in kendi sistemini ortaya koyan sözlerini ve bu sözlerin sonunda yaptığı itirafı dinleyelim:

"Kendi verilerim arasında kafam karıştı ve vardığım sonuç ilk başta söylediklerimle çelişti. Sınırsız özgürlükten yola çıktım, sınırsız zorbalığa ulaştım."[89]

Şimdi de şu korkunç Piyer Verhovenski'yi dinleyelim:

"Bu, şu ana kadar dünyanın karşılaşmadığı bir kargaşa, bir altüst oluş olacak. Rusya karanlıklarla kaplanacak ve hiç durmadan gözyaşı dökecek."[90]

Romanlanndaki ya da öykülerindeki kahramanların düşüncelerini bir yazara mal etmek, dürüstlüğe

88 *Ecinniler, cilt 1*, ss. 274-76.

89 *Ecinniler*, II, s. 74.

90 *Ecinniler*, II, s. 97.

aykırı bir davranış değilse bile, hiç şüphesiz büyük bir tedbirsizliktir. Ama Dostoyevski'nin düşüncesinin bu kahramanlar aracılığıyla dile geldiğini ve Dostoyevski'nin hayati olarak gördüğü birçok doğruyu genellikle romanındaki en önemsiz karakter aracılığıyla ortaya koyduğunu biliyoruz. *Ebedi Koca*'daki ikinci derecede kişilerden biri aracılığıyla "Rus Hastalığı" adını verdiği şeyden söz eden o değil midir:

> "Benim görüşüme göre, günümüzde, Rusya'da, kime saygı duyacağımız bilinmiyor. Ve siz de kabul etmelisiniz ki, kime saygı duyacağını bilememek, bir çağ için, korkunç bir felakettir... Doğru değil mi?"[91]

Çok iyi biliyorum ki, Rusya'nın bugün içinde çırpındığı karanlıklarda bile, Dostoyevski umut etmeye devam edecekti. Belki de –bu düşünce romanlarında ve *Yazışmalar*'ında sık sık ortaya çıkmaktadır– Rusya'nın, Kirilov gibi kendini feda ettiğini ve bu fedakârlığın da belki, Avrupa'ya, insanlığın geri kalan kısmına yarayacağını düşünecekti.

91 *Ebedi Koca*, s. 177.

EK

1[92]

Ve şimdi, bütün bu eğitim sürecini renklendirmek için, iki hikâye.

Temmuz ayında, Petersburg'a gitmek üzere yola çıkmadan iki ay önce, Marya Ivanovna beni, bir iş için, yakınlardaki bir yere göndermişti. Moskova'ya geri dönerken, trende, esmer, iyi giyimli, ama çok pis ve yüzü ergenlikten kaynaklanan sivilcelerle dolu bir delikanlı dikkatimi çekti. Her durakta trenden iniyor, koşarak büfeye içki içmeye gidiyordu. Kompartımanda, çevresinde, neşeli ve oldukça kaba bir topluluk birikmişti. Bu gürültücü topluluk, genç alkoliğin, sarhoş olmaksızın, bu kadar çok alkol almasına hayran oluyor ve daha da içmesi için onu olabildiğinde teşvik ediyorlardı, ellerinden geldiğince kışkırtıyorlardı. Aralarından, biraz sarhoş bir tüccarla Alman gibi giyinmiş, işinin erbabı, nefesi çok kötü kokan çok uzun boylu bir adam, olan bitenden herkesten fazla zevk alıyordu. Alkolik delikanlı ise çok az konu-

92 *Delikanlı*, s. 22.

şuyordu. O, yol arkadaşlarının yaygarasını, dudaklarında, hep gereksiz zamanlarda koyverilen bir kahkahanın ara sıra kesintiye uğrattığı bir gülümsemeyle dinliyordu. Parmağının ucuna burnunu dayayarak her kahkahanın ardından belirsiz hececikler, "tur... lur...lu..."ya benzer sesler çıkarıyordu. Zaten çevresindeki tüccarı, uşağı ve bütün ötekileri en çok güldüren de buydu. Ben de yanlarına yanaştım ve doğrusunu söylemek gerekirse, tavırlarındaki sersemliğe karşın, okumayı bırakmış bir üniversite öğrencisi olan delikanlıdan hoşlandım. Biraz sonra çok samimi olmuştuk. Trenden inerken, beni hemen o akşam, saat dokuzda, Tver Bulvarı'nda bekleyeceğini söyledi, ben de not defterime yazdım.

Buluşmaya tam vaktinde gittim ve arkadaşım beni oyununa kattı. İşte oyun: Namuslu bir kadın gördüğümüzde, tek kelime etmeksizin, birimiz kadının soluna, diğerimiz sağına geçiyorduk. En soğukkanlı tavrımızla, sanki kadının varlığından habersizmişiz gibi, son derece açık saçık bir konuşmaya girişiyorduk. Cinsellikle ilgili tek tecrübemi sözlüklerden edinen ben, –hey gidi tatlı çocukluk konuşmaları!– adeta harikalar yaratıyordum. Korkuya kapılan kadın, yürüyüşünü hızlandırıyordu; biz de onunla birlikte hızlanıyor ve konuşmamıza aynı şekilde devam ediyorduk. Zavallı kadın ne yapabilirdi? Ortada hiç şahit yoktu ve polise şikâyette bulunmak ise her zaman için rahatsız verici bir şeydir.

Bu kötü şakalara tam sekiz gün harcadık, hem de arka arkaya sekiz gün. Eğleniyor muydum? Bu soruya cevap veremeyeceğim. –Başlangıçta bu oyun,

içindeki beklenmedik yönle hoşuma gitmiş olabilir, *üstelik kadınlardan da tiksiniyordum...– Bir seferinde* öğrenciye Jean-Jacques'ın *İtiraflar*'ında yer alan birkaç şakayı anlattım. "Tur-lur-lu"suyla karşılık verdi bana. *İnanılmaz derece cahildi ve hiçbir şeyle ilgilenmiyordu.* Safça ona yakıştırdığım düşüncelerin hiçbirine sahip değildi. Şaşırtmaca yöntemleri ise *insanı bıktıracak derecede tekdüzeydi. Bu sersem* gün geçtikçe daha fazla sinirime dokunmaya başladı. Sonunda, ilişkimiz, anlatacağım sebepler nedeniyle *kesildi:*

Alışkanlıklarımız uyanınca, saygısız bir biçimde gecenin karanlığında bulvarda hızlı hızlı giden bir genç kızın çevresini sarmıştık. En fazla on altı yaşındaydı. Belki de çalışarak geçiniyordu; herhalde evde annesi, ailenin yükünü omuzlarına almış dul bir kadıncağız onu bekliyordu... Bak yine duygusallaştım... Pis sözlerimiz aramızda gidip gelmeye başladı... Zavallı kız, köşeye kıstırılmış bir hayvan gibi, gecenin karanlığında adımlarını hızlandırıyordu. Birden soluk soluğa durdu. İnce yüzünün bir kısmını örten boyun atkısını tek bir hamlede kaldırdı, gecenin karanlığında gözleri ışıl ışıl yanıyordu:

"Ah! Ne kadar alçak insanlarsınız siz! dedi."

Ağlayacağını sandım. Ama hayır. Bir adamın yüzünde patlayan en şiddetli tokatı öğrencinin yanağına indiriverdi, hem de vücudunun bütün gücüyle. Delikanlı kızın üstüne atılmak istedi. Ben durdurdum. Kızcağız da bu arada kaçıp gitti.

Yalnız kalınca, tartışmaya başladık. İçimden geçen her şeyi, cahilliğini, bayağılığını yüzüne haykır-

dım. O da bana küfretti –daha önceden babasız olduğumu ona söylemiştim– Birbirimizin yüzüne tükürdük. Daha sonra da bir daha görmedim onu.

Bu durum nedeniyle çok pişmandım, canım sıkılıyordu. Ertesi gün sıkıntım azaldı; üçüncü gün ise her şeyi unutmuştum. Ancak Petersburg'a döndükten sonra bu sahneyi tüm detaylarıyla hatırladım. Utancımdan ağladım ve bugün bile, bu anı benim için bir işkence gibidir. Nasıl olup da bu kadar alçalmıştım ve özellikle nasıl olup da olanları unutabilmiştim? Şimdi anlıyorum. "Düşünce", kendi dışındaki bütün ifadeleri temizleyerek beni, hak ettiğim acılar için daha ilk andan avutmakta, en büyük suçlarımı bağışlamaktadır. Bu yüzden düşünce benim için bir anne gibidir, ama aynı zamanda ahlakımı da bozmaktadır.

Diğer hatıra.

Geçtiğimiz yılın 1 Nisan'ında, birkaç kişi Marya Ivanovna'nın evindeki yaş günü toplantısına gelmişti. Agrippin aniden salona girdi. Mutfağın önünde terk edilmiş bir çocuk bulduğunu söylüyordu. Herkes çocuğu görmeye koştu: üç ya da dört haftalık bir kız çocuğu sepetin içinde ağlıyordu. Sepeti alıp mutfağa taşıdım. Sepete, bir kâğıt iliştirilmişti: "Sayın iyilikseverler, küçük Arinya'ya acıyın. Vaftiz edilmiştir. Sizler için hep dua edeceğiz. Bu mutlu gününüzde en iyi dileklerimizle. Tanımadığınız kişiler." Kendisine büyük saygı beslediğim Nikolas Simenoviç suratını astı ve çocuğu olmadığı halde, küçük kızın hemen kimsesizler yurduna götürülmesini istedi. Bu durum

beni çok üzdü. Kızı sepetten aldım, keskin bir sirkemsi koku yükseldi, kızı kollarıma yatırıp ona bakmaya karar verdiğimi söyledim. İyi bir insan olmasına karşın, Nikolas Simenoviç hemen karşı çıktı: Kimsesizler yurdu gerekliydi. Ancak sonunda her şey benim istediğim gibi oldu.

Aynı avluya bakan başka bir pavyonda, genç ve sağlam karısıyla, oldukça yaşlı ve çok içen bir marangoz kalıyordu. Bu zavallı insanların evinde, geçtiğimiz günlerde, sekiz yıllık evlilikten sonra doğan ve mutlu bir rastlantı sonucu adı Arinya olan bir kız, evin tek çocuğu ölmüştü. "Mutlu bir rastlantı" diyorum, çünkü mutfağa gelip bulduğumuz sepete bakmakta olan kadın bu adı duyunca duygulandı. Sütü henüz kesilmemişti, göğsünü açtı ve küçük Arinya'yı emzirmeye başladı. Acaba bir ücret karşılığı çocuğa bakmayı üzerine alır mıydı? Kocasının ne düşündüğünü öğrenmeden bana hemen bir cevap veremezdi, ama en azından çocuğu bir gece için yanına alabilirdi. Ertesi gün, bu çiftle pazarlık ettim ve ilk ay için peşin olarak sekiz ruble ödedim; koca, hiç geciktirmeden gidip bunları içkiye yatırdı. Nikolas Simenoviç büyük bir incelik göstererek bana kefil olmuştu. Kalan altmış rublemi geri vermek istedim, ama o almak istemedi, bu davranış aramızdaki ağız kavgasını unutturdu. Marya Ivanovna hiçbir şey demiyordu, ama içinden benim bu kadar ağır bir yük altına girmeme şaşırdığı belli oluyordu. İkisi de bu konuda bana en ufak bir şaka dahi yapmadılar, ben de onların bu ince düşünceli tavırları karşısında çok duygulandım.

Günde üç kez, Darya Rodivonovna'nın evine koşuyordum. Bir hafta sonra, kocasından gizli olarak ona üç ruble daha verdim. Üç ruble de çocuğun giyeceklerine ve bezlerine harcadım. Ama babalığımın başlayışından on gün sonra, küçük kızım hastalandı. Gidip hekim getirdim ve bütün gece ilaçlarını yutturabilmek için Arinya'ya eziyet ettik. Ertesi gün, hekim küçüğün iyileşemeyeceğini söyledi. Sorularıma, daha doğrusu serzenişlerime, "Bu, Tanrı'nın bileceği bir şey" diye cevap verdi. Küçük kızım, cayır cayır yanıyordu. Ağzı köpük içindeydi. Aynı akşam öldü, sanki her şeyi anlamaya başlamış kara gözlerini bana dikerek öldü. Neden ölürken bir resmini çektirmeyi akıl edemedim, bilmiyorum. O gece, değil ağlamak, umutsuzluktan bas bas bağırıyordum. Şimdiye kadar başıma böyle bir şey gelmemişti. Marya Ivanovna tatlılıkla beni sakinleştirmeye çalışıyordu. Marangoz tabutu kendi eliyle yaptı. Arinya'yı gömdük... Bunları hiçbir zaman unutamadım.

Bu macera benim uzun uzun düşünmeme neden oldu. Hiç şüphesiz Arinya bana çok pahalıya gelmemişti: Bakım, hekim, tabut, cenaze töreni, çiçek, hepsi otuz ruble. Moskova'dan hareketime doğru, Versilov'un yolculuk için yolladığı kırk rubleden artırarak ve birkaç ufak tefek eşyamı satarak bu parayı tekrar toparladım. Böylece, ana param hiç azalmadı. "Ama" dedim kendi kendime, "Böyle sağda solda saçma şeylerle uğraşırsam pek ilerleyemeyeceğim." Öğrenciyle yaşadığım serüvenden şu sonuç çıkıyordu: "Düşünce" çevremdeki her şeyi karartabilir ve gerçeklik duygusunu yitirmeme neden olabilirdi; Arinya

ile yaşadığım serüvenden ise, "Düşünce"nin en temel çıkarlarının, bir duygusallık nöbetine bağlı olduğu anlaşılıyordu. Belki çelişkili sonuçlar ama her ikisi de doğru.

EK

2[93]

- Saygıdeğer prensim, size nasıl bir hizmette bulunabilirim? Biraz önce beni... çağırdınız, değil mi, diye sordu Lebedeff, kısa bir sessizlikten sonra.

Prens ancak bir dakika sonra karşılık verdi.

– Evet! Size generalden ve... Kurbanı olduğunuz hırsızlıktan bahsetmek istiyordum...

– Nasıl? Hangi hırsızlık?

– Haydi canım! Gören de bir şey anlamıyorsunuz sanacak. Of! Tanrım, Lukian Timofeyiç, bu hiç durmadan oyun oynama çılgınlığı da nereden çıkıyor? Para, para, geçen gün, bir cüzdan içinde yitirdiğiniz ve Petersburg'a gitmeden önce, sabah vakti gelip bana anlattığınız şu dört yüz ruble... Sonunda anladınız mı?

– Ah! Şu dört yüz rubleden bahsediyorsunuz, dedi Lebedeff, rahatlamış bir sesle. Sanki kafasında bir ampul yanmış gibi. İçten ilginize teşekkür ederim,

93 *Budala, cilt 2*, s. 228 ve sonrası.

prens; benim için büyük bir onur. Ama... sonradan buldum parayı... Üstelik bulalı çok oluyor.

– Buldunuz mu! Oh! Tanrı'ya şükürler olsun.

– Bu sevinç asil bir kalpten çıkıyor, çünkü yaşamını güçlükle kazanan, kalabalık bir aileye bakan insan için dört yüz ruble büyük bir şey değildir...

– Ben ondan söz etmiyorum, diye bağırdı Prens. Ama sonradan kendini toparladı ve devam etti, Paranızı bulduğunuz için çok sevindim, ama nasıl buldunuz?

– Çok kolay; redingotumu bıraktığım iskemlenin altındaydı; anlaşılan cüzdan ceketin cebinden kayıp döşemeye düşmüş.

– Nasıl, iskemlenin altına mı? Bu mümkün değil, her yanı, her köşeyi aradığınızı söylemiştiniz bana; nasıl olup da ilk aranması gereken yere bakmamıştınız?

– İşin aslına bakarsanız, orayı da aramıştım. Oraya da baktığımı çok iyi hatırlıyorum! Diz çöküp yerlerde emekledim, ellerimle orayı yokladım, gözlerime güvenmeyip iskemleyi bile kaldırdım. Bakıyorum, iskemlenin altı boş, hiçbir şey yok, elimin altında cüzdan da yok, ama buna rağmen yeniden yoklamaya koyuluyorum. İnsanın, bir şeyi mutlaka bulmak istediği, önemli ve acı veren bir şeyini yitirdiği zaman düştüğü sıradan bir basit tavırdır bu; hiçbir şey olmadığını, aradığı yerin boş olduğunu görür, ama önemi yoktur, yine de on beş kez bakar.

– Evet, haklısın, ama nasıl oluyor bu? Hâlâ anlayamıyorum, diye mırıldandı sersemlemiş olan Prens, daha önce, diyorsunuz, orada hiçbir şey yoktu, orayı aramıştınız ve sonra birden, cüzdanı orada buldunuz?

– Evet, aniden cüzdan ortaya çıktı.

Prens garip bir ifadeyle Lebedeff'e baktı.

– Peki ya general? diye sordu bir anda.

– Nasıl, general, dedi Lebedeff, anlamıyormuş gibi yaparak.

– Ah, Tanrım! Cüzdanı iskemlenin altında bulduğunu söylediğinde generalin ne dediğini soruyorum. Daha önce, cüzdanı birlikte aramıştınız.

– Daha önce, evet. Ama bu kez, itiraf ediyorum ki, sustum ve cüzdanı tek başıma bulduğumu ona söylemedim.

– Ama... neden? Peki ya para duruyor muydu?

– Cüzdana baktım, her şey yerindeydi, tek bir ruble bile eksik değildi.

– Bunu bana söylemeliydiniz, dedi Prens, düşünceli düşünceli.

– Saygıdeğer Prensim, eğer izin verirseniz olağanüstü diye niteleyeceğim duygularınız arasında, sizi kendi sorunumla rahatsız etmek istemedim. Zaten ben kendim de hiçbir şey bulmamış gibi yaptım. Paraya el sürülmediğini gördükten sonra, cüzdanı kapadım ve tekrar iskemlenin altına koydum.

– Peki bunu neden yaptın?

Lebedeff gülmeye başladı.

– Bir şey için değil; araştırmalarımı daha ilerletmek istiyorum, diye karşılık verdi ellerini ovuşturarak.

– Öyleyse cüzdanın hâlâ orada, önceki günden beri?

– Yo, hayır! Orada sadece yirmi dört saat bıraktım.

Ben de generalin onu bulmasını istiyordum. Eğer ben bulduysam, hani deyim yerindeyse adeta insanın gözüne giren, iskemlenin altında açıkça görülen bir şeyi nasıl olur da general fark etmez diye kendi kendime soruyordum. Birkaç kez iskemleyi alıp cüzdanı iyice ortaya çıkarmak için, başka yere taşıdım, ama general yine de cüzdanın farkına varmadı ve bu iş yirmi dört saat sürdü. Anlaşılan, general çok dalgın. Bu durumu anlamak mümkün değil; konuşuyor, öyküler anlatıyor, gülüyor ve sonra birden, neden olduğunu anlamadan, bana kızıveriyor. Sonunda odadan çıktık. Kapıyı bile bile yarı aralık bıraktım, her şeye rağmen general sarsılmıştı. Bir şeyler söylemek istiyordu, açıkça belliydi bu, böylesine yüklü bir cüzdandan korkuyordu, ama ansızın kızıp köpürdü ve hiçbir şey söylemedi; sokağa çıkıp bir iki adım gider gitmez beni bıraktı ve öteki yana doğru uzaklaştı. Ancak akşam handa buluştuk.

– İyi ama, sonunda cüzdanınızı aldınız değil mi?

– Hayır, hemen o gece iskemlenin altından yok oldu.

– Ee, peki şimdi nerede?

Bu sözlerden sonra Lebedeff ansızın dikleşti ve neşeli bir yüzle prense baktı:

– Burada canım, dedi gülerek, ansızın redingotumun eteğinde ortaya çıktı. Bakın, bakın! Kendiniz bakın; yoklayın.

Redingotun sol yanında, öne doğru, kolaylıkla fark edilecek şekilde bir sarkma olmuştu. Dokunulduğunda burada bir deri cüzdanın varlığı hemen

belli oluyordu. Anlaşılan cüzdan, delik cepten ceketin astarıyla kumaşı arasına kaymıştı.

– İçine göz atmak için onu oradan aldım, dört yüz ruble yerli yerindeydi. Yine aynı yere koydum ve dünden beri redingotumun eteğinde taşıyorum onu; böylece yanımda gezdiriyorum; bacaklarımı dövüyor.

– Ve hiçbir şey fark etmiyor musunuz?

– Ve hiçbir şey fark etmiyorum, he he he! Ve biliyor musunuz, saygıdeğer Prens, –gerçi konu sizin ilginizi çekecek nitelikte değil, ama– ceplerim hep sağlamdır ve birden, bir gecede, böyle bir delik! Bu işin aslını öğrenmek istedim ve inceleyince, bana öyle geldi ki birisi bu deliği bıçakla açmış; inanılmayacak şey değil mi?

– Ya general?

– Dün, tüm gün boyunca hiç renk vermedi ve bugün de durum aynı, çok gergin bir havası var. Ara sıra, abartılı bir neşe ya da göz yaşartıcı bir duygusallık gösteriyor, sonra, aniden beni korkutacak kadar sinirlenebiliyor! Sayın Prens, ben herşeye rağmen kavgacı bir adam değilim! Dün, handa beraberdik; birden, sanki bir rastlantı sonucuymuş gibi, redingotumun kuyruğu, o kocaman şişkinliğiyle ortaya çıkmaz mı, general bana surat asıyor, kızıyor. Çok içki içtiği ya da çok duygulandığı zamanlar bir yana, uzun süredir yüzüme bakamıyor; ama dün iki kez bana öyle bir bakış baktı ki, sırtımdan soğuk terler boşandı. Ben de, yarın, cüzdanı bulmayı düşünüyordum; ama yarına kadar, onunla handa küçük bir gece daha geçireceğim.

– Neden ona böyle işkence ediyorsunuz?

– İşkence etmiyorum, Prens, işkence etmiyorum, dedi Lebedeff heyecanla, onu gerçekten tüm kalbimle seviyorum ve derin saygı duyuyorum da; şimdi ister inanın ister inanmayın, benim için en değerli kimse o oldu; eskisinden daha çok değer veriyorum artık ona!

Bu sözleri o kadar ciddi bir ses tonuyla ve o kadar samimi bir üslupla söyledi ki, prens istemeden tiksinti duydu!

– Hem seviyorsunuz hem de ona böyle acı çektiriyorsunuz, öyle mi! Bakın, o, yitirdiğiniz şeyi bulmanıza yardım edecek şekilde davrandı; dikkatinizi cüzdanınıza çekmek için onu iskemlenin altına ve redingotunuzun eteğine yerleştirdi; böylece size oyun oynamak istemediğini, içtenlikle kendisini bağışlamanızı rica ettiğini ifade ediyor. Dinleyin; belli ki sizden özür diliyor! Demek ki duygularınızın inceliğine güveniyor ve siz böylesine dürüst bir adamı ne hallere düşürüyorsunuz!

– Çok dürüst, Prens, çok dürüst, diye yineledi Lebedeff, gözleri ışıl ışıl parlıyordu. Bir tek siz, saygıdeğer Prens, yalnız siz böylesine doğru bir söz edebilirdiniz! İşte bu nedenle, ne kadar günahkâr olursam olayım, ben, hayranlık derecesinde bağlıyım size! Karar verilmiştir! Cüzdanı yarın değil, tam şu anda bulacağım; işte alın, Prensim ve yarına kadar saklayın. Yarın ya da öbür gün, gelir sizden alırım.

– Ama dikkat edin, gidip cüzdanı bulduğunuzu bir anda yüzüne haykırmayın. Redingotunuzun

kuyruğunda artık bir şey bulunmadığını görürse zaten anlar.

– Öyle mi? Cüzdanı bulduğumu söylemek ve sanki şimdiye kadar hiçbir şeyden kuşkulanmamışım gibi davranmak daha iyi olmaz mı?

– Hayır, hayır, diye karşılık verdi, Prens düşünceli bir yüzle, hayır, hayır, artık bunun için çok geç; bu çok daha tehlikeli olur; inanın hiçbir şey söylemezseniz daha iyi olur. Ona karşı çok kibar davranın... ama... pek de aşırıya gitmeyin... ve... bilirsiniz işte...

– Biliyorum, prens, biliyorum, yani söylediğiniz şeyi uygulamakta çok fazla zorluk çekeceğimi biliyorum; çünkü bunun için sizin gibi bir kalbimin olması gerekiyor. Bende, şu an biraz sinirliyim, kimi zaman bana çok yukarıdan bakıyor; gözyaşları içinde bana sarılıyor, sonra aniden benimle alay etmeye başlıyor, kötü sözlerle küçük düşürüyor. Haydi bakalım, cüzdanı alacağım ve redingotumun kuyruğunu bile bile generalin gözü önüne sereceğim, he he! Hoşçakalın Prens, çünkü sizi rahatsız ediyorum ve deyim yerindeyse, son derece ilgi çekici duygularınızdan uzaklaştırıyorum sizi.

– Ama Tanrı aşkına, şimdiye kadar olduğu gibi sessizce!

– Sessizce, sessizce!

Sorun kapandığı halde, prens eskisinden daha sessiz durdu. Ertesi gün generalle yapacağı görüşmeyi bekledi sabırsızlıkla.

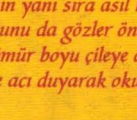
Dostoyevski
Andre Gide

Tolstoy'un iri cüssesi hâlâ ufku kaplamakta;
ama - aynı dağlık ülkelerde, kendisinden uzaklaşıldıkça,
en yakındaki tepenin ardından,
o tepenin gizlediği daha yüksek bir tepenin ortaya çıkışı gibi-
bazı öncü kişiler daha şimdiden dev Tolstoy'un arkasından,
Dostoyevski'nin ortaya çıkıp büyüdüğünü fark ediyorlar.
Dostoyevski, işte o yüksek tepenin ardında yarısı saklı duran tepedir,
dağ zincirinin sırlarla dolu düğümü;
bugün Avrupa'nın susuzluğunu giderebileceği ırmakların
en verimli birkaç tanesi kaynaklarını bu tepeden alıyorlar.

Andre Gide

Dostoyevski biyografisini Andre Gide'in kaleminden sunuyoruz.
Dostoyevski gibi bir edebiyat devinin
çile dolu yaşamının yanı sıra asıl hayatını
yönlendiren yazma tutkusunu da gözler önüne seriyor Gide.
Yazarlığın nasıl bir ömür boyu çileye dönüştüğünü
gizli bir hayranlık ve acı duyarak okuyacaksınız.

ISBN 975-6491-48-5

